

Obsah/Content

State - Polemika/Articles - Discussion

DINUŠ, P.: Úvodné slovo	2
HRUBEC, M.: Komplementarita politického a ekonomického výkladu. Ke knize Petra Dinuše (in Czech)	3
DINUŠOVÁ, D.: K úvahám o prehre socializmu vo východnej Európe v 20. storočí: (ne)očakávaný vývoj? (in Slovak)	19
MANDA, V.: O troch príčinách pádu socializmu (in Slovak)	28
ŠKVRNDA, F.: O vybraných otázkach pádu socializmu v strednej a východnej Európe vo svetle civilizačnej analýzy (in Slovak)	39
DINUŠ, P.: Sovietsky zväz a pád východoeurópskeho socializmu (in Slovak)	49

State/Articles

ONDREJKA, M.: K Marxovmu konceptu triedneho vedomia (aj) v súčasnom kapitalizme (in Slovak)	72
---	----

Recenzie/ Reviews

JAVORSKÁ, A.: Marcheuský, O. – Suvák, V. – Zákutná, S. (eds.): Život s filozofiou. (in Slovak)	98
--	----

Notácie / Notations	102
----------------------------	------------

Úvodné slovo

Peter Dinuš

V rubrike *State – Polemika* zaradené príspevky M. Hrubca, D. Dinušovej, V. Mandu a F. Škvrndu, sa týkajú jednej spoločnej témy. Je ňou problematika dočasnej prehry socializmu v podobe pádu koalície východoeurópskych socialistických štátov na čele so Sovietskym zväzom. Texty reagujú na knihu P. Dinušu „Sovietsky zväz a prehra socializmu“. Sú tak diskusnej, polemickej a kritickej povahy. Ich cieľom je hľadať a nachádzať odpovede na zložité otázky príčin zániku socializmu a reštaurácie kapitalizmu v krajinách strednej a východnej Európy po roku 1989. Každý z účastníkov diskusie sa snaží vo svojich článkoch definovať hlavné problémy tohto skúmania alebo nosné tendencie, javy, udalosti a fakty, ktoré v konečnom dôsledku prispeli k takémuto vývoju. P. Dinuš v záverečnej stati čitateľom približuje základné tézy svojej knihy a zároveň reaguje na kritické poznámky a pripomienky diskutujúcich.

Zároveň chceme poďakovať redakcii časopisu *Philosophica Critica* za ochotu poskytnúť priestor uvedeným príspevkom a tak kriticky diskutovať, podnetne prispieť ale i inšpirovať k celkovému riešeniu tejto stále živej a neustále sa vracajúcej témy.

Komplementarita politického a ekonomického výkladu

Ke knize Petra Dinuše

Marek Hrubec

Global Studies Association of North America, Chicago

Rád bych zde přispěl k rozboru knižního manuskriptu *Sovietsky sváz a prehra socializmu*,¹ v němž se Peter Dinuš z historiografického a politologického hlediska věnuje velmi významnému tématu naznačenému v názvu své knihy. Klade si za náročný cíl vysvětlit ze své perspektivy prohru socialistického systému v Sovětském svazu tím, že chronologicky objasňuje určité události, důležité faktory a tendence v trajektorii SSSR v souvislostech s trajektorii východoevropských zemí, a to především od druhé světové války do roku 1989. Domnívám se, že je přínosem k socialistickým studiím, že knihu napsal, neboť odvážně otevírá výraznou perspektivu, jež je v současném mainstreamu humanitních a sociálních věd zatím marginalizována a odborný a veřejný diskurz se s ní nevyrovnal. A to i přesto, že daná problematika je jedním z hlavních témat 20. století, jež by mělo být diskutováno v celém spektru perspektiv. Není tedy nutné, aby spolu různí autoři v této věci souhlasili, ale předloženou perspektivu by neměli opomíjet. A to navíc v tomto případě, kdy autor nejen seriózně předkládá své vědecké a politické stanovisko, ale rovněž přistupuje k tématu se svým hlubším, existenciálním nasazením.

Jelikož nejsem historik, nemohu posoudit množství historických dat a jejich výkladů, které se v knize objevují, ale mohu se zaměřit na aspekty politické a ekonomické filosofie a teorie, jimž se věnuji a jež jsou spjaty s cennými aspekty Dinušovy knihy. Zaměřím se na dílčí, ale relevantní aspekty, jež jsou především metodologického charakteru. Své připomínky,

---

¹ Dinuš, P. *Sovietsky sváz a prehra socializmu*. V přípravě k tisku.

kteře zde načrtnu, považuji za přátelské komentáře, které upozorňují na případné neadekvátní čtení Dinušova metodologického přístupu a jeho aplikace na dané téma v knize. Snažím se především interně nahlédnout do dané problematiky z autorovy vlastní perspektivy a poukázat na to, že tato perspektiva vyžaduje určité prvky, aby nebyla vnitřně neúplná a redukcionistická.

Vzhledem k tomu, že Peter Dinuš navazuje na marxistickou metodologii, může být pro některé čtenáře překvapivé, že se silně zaměřuje na politické aspekty rozboru a ekonomické faktory analyzuje pouze okrajově. To pochopitelně není problémem, když svůj text prezentuje jako výklad, který mapuje politologické problémy širšího tématu, především s ohledem na skutečnost, že Dinuš je především politolog a historik. Problémem by se to ale mohlo stát, kdyby někdo četl Dinušovy rozboru jako výklady, jež se chtějí vyjádřit k celku daného tématu. Zatímco Peter Dinuš na mnoha místech adekvátně své analýzy prezentuje pouze jako rozboru politické a historické, na jiných místech textu však svými formulacemi dává prostor pro to, aby čtenář jeho text mohl pojímat jako rozbor celkového tématu. Právě na tuto otázku se ve svých komentářích zaměřím. Tedy na to, že pouze částečná explikace toho, jak je Dinušův text pojat, by mohla čtenáře svádět k celkovému čtení zkoumané problematiky. Poté by ale čtenář narazil na to, co lze označit za náběh k politickému redukcionismu. Peter Dinuš sice není politický redukcionista, nicméně jeho text může na některých místech k takovému pochopení čtenáře vést.

Ve svých komentářích budu postupovat ve čtyřech krocích. Za prvé upozorním na rizika politického redukcionismu, aby bylo zřejmé, že se jedná o relevantní problém, jemuž je třeba věnovat pozornost, pokud by nějaký text vedl k takovému výkladu. Tato problematika je samozřejmě komplexnější, protože neobsahuje pouze ekonomické a politické aspekty, ale také aspekty sociální, právní, kulturní, civilizační apod. Nicméně se zde omezím především na vztahy ekonomických a politických dimenzí daného tématu, neboť to bude pro vyjádření mé hlavní myšlenky dostatečné. Za druhé poukážu na související možné důsledky historického konkretismu a na problém individualistického přístupu. Za třetí připomenu společný i odlišný účel a způsob formulace v případě vědeckého a politického textu na dvou příkladech. Za čtvrté objasním některé aspekty své vlastní metodologie historického vývoje struktur a jednání, aby byla více zřejmá východiska mých komentářů. Mohu doplnit, že se domnívám, že Peter Dinuš obsah většiny níže vyjádřených komentářů více méně patrně už zná,

což otevírá také otázku, proč, do jaké míry a jak tuto znalost měl či neměl na paměti při psaní svého textu.

1. Riziko politického redukcionismu

Peter Dinuš otevírá první kapitolu svojí knihy větou: „Dejiny sú dejinami triednych bojov, konštatujú v *Manifeste komunistickej strany* K. Marx a F. Engels.“² V poslední části *Závěrečné zhrnutie* pak píše: „Ak mám zhrnúť svoju argumentáciu môžem konštatovať, že nástup fašizmu a obrana proti nemu mali rozhodujúci vplyv na zmenu sovietskej politicko-ideologickej stratégie.“³ Výklad v těchto příkladech je poměrně reprezentativní pro přístup Petera Dinuše k danému tématu. Tento přístup s rozбором politické problematiky s důrazem na třídní boje je jistě v souladu s marxistickým přístupem a na něj navazujícími směry (leninismus apod.), nicméně je jen součástí marxistického přístupu, neboť rovněž rozbor historického vývoje základny s důrazem na ekonomické aspekty je v tomto přístupu považován za nepostradatelný nebo dokonce primární, což bývá formulováno slovy o vysvětlení historického vývoje společensko-ekonomických formací.

Zdá se, že Dinušův výklad se koncentruje na politickou a ideologickou dimenzi a někdy vytváří dojem, že vysvětluje celek a nikoli jen politickou dimenzi dané problematiky. Proto je důležité upozornit na případné neadekvátní čtení jeho knihy, pokud by ji někdo pojímal jako výklad celku tématu, tj. jako výklad pádu socialismu v SSSR a dalších socialistických zemích, jak naznačuje také titul *Sovietsky zväz a prehra socializmu*.

Politický redukcionismus je jedním z přístupů, který je kritizován celou řadou teorií, včetně marxismu, na nějž Peter Dinuš navazuje. Z hlediska marxismu je důležitý výklad, který vidí komplementaritu ve vztahu mezi základnou, jež obvykle pojímána jako ekonomická struktura, a nadstavbou, která zahrnuje politické a další dimenze. Základna je sice primární a formuje nadstavbu, nicméně zároveň nadstavba může zpětně základnu ovlivňovat.

---

² Ibid, s. 11; Marx, K., Engels, F., *Manifest komunistickej strany*. Bratislava, Pravda 1972.

³ Dinuš, P. *Sovietsky zväz a prehra socializmu*, c.d., s. 141.

Přestože Peter Dinuš občas zmiňuje ekonomické faktory ve svém výkladu, jsou tam pouze doplňkové bez dalšího rozvinutí. Najdeme například větu: „Je všeobecne známe, že najpriaznivejšia situácia pre revolučné hnutie nastáva v dobe súvisiacej s vojnou a hospodárskou krízou.“⁴ V závěru knihy, kde shrnuje nejdůležitější myšlenky svého výkladu, však Peter Dinuš například světovou hospodářskou krizi 1929 zcela přeskočil, přestože se tam danému období věnuje, když píše: „Americká vláda sa stala protektorom Nemecka za locarnskej konferencie v roku 1925, ktorá nechala otvorenú otázku nemeckých východných hraníc. Haagská konferencia o pláne amerického finančníka O. D. Younga na úpravu a zníženie nemeckých reparácií, zrušila v roku 1929 spojeneckú finančnú a hospodársku kontrolu v Nemecku. Roku 1931 navrhol prezident USA H. C. Hoover ročný odklad splátok všetkých dlhov a reparácií (Hooverovo moratórium).“⁵

Peter Dinuš si problém vzťahu základny a nadstavby uvědomuje, ale zdá se, že ekonomické struktury a základnu patrně podceňuje, když přímo kritizuje ty, kteří na význam základny poukazovali, konkrétně v případě ekonomických a politických podmínek revoluce v Rusku v 1917 uváděli, že „v krajine nie sú rozvinuté kapitalistické výrobné sily, že je tam málo početná robotnícka trieda, že tam neexistuje vyspelá občianska (t. j. buržoázna) spoločnosť.“⁶ Ať už někdo s těmi autory souhlasí nebo ne, zvláště po pádu socialismu v Sovětském svazu je nutné analyzovat tehdejší míru (ne)rozvinutí kapitalistických výrobních sil a identifikovat dopady této míry na pozdější pád socialismu. Je možné popisovat tamní ekonomický vývoj a mapovat strukturální možnosti a limity v mnoha různých aspektech s různými stupni rozvinutosti. Opomíjení tohoto rozboru není vysvětlením. Marx odmítal politický redukcionismus, neboť viděl, že analýza pouze z perspektivy nadstavby bez analýzy ekonomických struktur je nedostatečná a idealistická.

Samozřejmě není nutné, aby každý autor analyzoval v každém svém díle vše ze všech hledisek. Nicméně může realizovat interdisciplinární a transdisciplinární přístup, v tomto Dinušově případě s důrazem na politické aspekty rozborů, v nichž alespoň dostatečně poukáže na další aspekty rozborů, aniž by jim musel plně věnovat, a své závěry poté učiní

---

⁴ Ibid, s. 26.

⁵ Ibid, s. 136-137.

⁶ Ibid, s. 135.

dílčími či celkovými adekvátně tomu, jak plně interdisciplinárně a transdisciplinárně svůj výklad provedl. Komplementarita politického a ekonomického přístupu by v tomto Dinušově případě mohla spočívat v důrazu na politologické rozbory, jež jsou pro něj v jeho manuskriptu hlavní, a v odkazu na význam a roli rozborů ekonomických v rozbořech jiných autorů.

Výklad třídních bojů, který akcentuje Peter Dinuš a jenž je jedním ze dvou hlavních marxistických výkladových pilířů, je zde závislý na správném pochopení komplementarity základny a nadstavby. Přecenění nadstavby by deformovalo dialektiku třídního boje a roli ekonomiky, což je mimochodem typické pro současný mainstream v humanitních a sociálních vědách v západních zemích. Dynamika třídních bojů je závislá na dialektickém komplementárním vztahu základny a nadstavby. Pochopení významu základny však neplatí pro přístupy, které se snaží vidět celek společnosti primárně či pouze v rovině nadstavby, ale mezi tyto autory Peter Dinuš nepatří. Předpokládám tedy, že je kritikem politického redukcionismu a po otevření diskuse na toto téma by mohl aplikovat adekvátní metodologický přístup ve svém vlastním výkladu.

2. Historický konkretismus a individualismus

S rozebíraným problémem souvisí také jeho explicitní vyjádření k metodologii, která je v Dinušově pojetí možná příčinou případného nedorozumění. Metodologii se krátce věnuje v úvodu knihy, kde vysvětluje svůj přístup k historickým otázkám: „Takouto reflexiou historického procesu je princip historizmu, ktorý predpokladá nielen analýzu striedania jedných udalostí a javov druhými ale aj skúmanie vzťahov a súvislostí. Nevyhnutnou stránkou princípu historizmu je konkrétne-historický prístup k skúmaným javom, ktorý umožňuje správne pochopiť a objasniť reálny priebeh spoločensko-historického vývoja. Skúmanie každého javu odtrhnuto od konkrétnych podmienok nevyhnutne vedie k jeho skresľovaniu.“⁷ Tento přístup je oprávněný, zvláště tehdy, když Dinuš doplňuje, že je zapotřebí ho doplňovat o logickou metodu.

Nicméně většina rozboru v knize se ke zkoumanému tématu vztahuje právě pomocí konkrétně-historického přístupu. Přitom se autor zaměřuje

---

⁷ Ibid, s. 5.

na jednání konkrétních jedinců, především hlavních politiků, kteří samozřejmě měli velkou moc, ale silné propojování hlavních příčin a souvislostí s jednáním individuálních aktérů posouvá do pozadí nebo vylučuje sociální skupiny, třídy a struktury, včetně ekonomických. Dominance historického konkretismu v tomto případě může vyznívat jako metodologický liberální důraz na individuální jednání politiků, na jejich vůli a možnost změnit hlavní historický vývoj, jako kdyby jednání těchto aktérů bylo jen minimálně podmíněno ekonomickými, politickými, kulturními a dalšími strukturami.

Peter Dinuš uvádí, že jednání jedinců má značné důsledky, např.: „Pod náporom Chruščovovej „pravdy o minulosti“ sa takmer rozpadla Komunistická strana USA, západoeurópske komunistické strany prijali nové programy, ktoré boli ústretové buržoázii, viacerí poprední intelektuáli Západu opustili rady komunistov.“⁸ „Churchill s Trumanom usilovali o striktné oddelenie jedného sveta od druhého, o rozdelenie Nemecka, Európy, Kórei a Vietnamu.“⁹ Tento výklad zaměřený na politický individualistický přístup je legitimní, ale pokud se stává dominantním či dokonce jediným výkladem, otevírá se otázka, zda skutečně postihuje komplexní příčiny a souvislosti, nebo dokonce zda vůbec postihuje ty hlavní.

Relevantní je pochopit příčiny, korelace, cykly a další prvky daného historický vývoje, který se odehrál. Peter Dinuš tenduje k odmítnutí skutečnosti, které se stala, konkrétně k odmítnutí některých etap reálného vývoje a nabízí alternativní historický vývoj, který se podle něho mohl odehrát, kdyby politici jednali jinak. Uvádí: „Aká by teda mohla byť iná varianta proletárskej politiky než tá, ktorú presadzoval v čase okolo skončenia svetovej vojny Stalin? Spočívala by v podpore socialistickej revolúcie v západnej Európe pod heslom likvidácie kapitalizmu ako zdroja fašizmu a vojny. Revolučná situácia existovala vo viacerých západoeurópskych krajinách, v ktorých bola americká finančná oligarchia nútená prijímať kontrarevolučné opatrenia. Nevyhnutným bola obnova Komunistickej internacionály ako riadiaceho štábu revolúcie, a to so sídlom mimo územia ZSSR. Mimo Moskvu mohol byť druhým centrom Peking (Mao Ce-tung), tretím Belehrad (J. B. Tito) a štvrtým sídlo Kominterny

---

⁸ Ibid, s. 144.

⁹ Ibid, s. 142.

například pod vedením schopného německého politika W. Ulbrichta v rakúskej Viedni.“¹⁰

Tento výklad se může zdát paradoxním, neboť Peter Dinuš není antirealista ani metodologický liberál, nicméně ve svém historickém konkretismu jednání politických individuálních aktérů poskytuje čtenářům nemalý prostor, aby výklad mohl být takto liberálně čten, což by navíc nebylo v souladu s Dinušovým politickým zaměřením. Není to sice jediné možné čtení, ale v jeho textu se zdá být návodným.

Důležitější je také vidět, že Peter Dinuš v uvedeném citátu nahlíží na zkoumané téma z pohledu politika, tedy z hlediska pouze jednoho z politických aktérů (vedle různých politických stran, skupin, hnutí apod.). Můžeme se ptát, jaký je a měl by být rozdíl v hledisku, z jakého dané téma posuzuje historik a politolog na jedné straně a politik na straně druhé. Tato hlediska představují různé společenské role, přestože se v něčem vzájemně mohou a mají ovlivňovat a překrývat. Přístup Petra Dinuše souvisí s politickou a ideologickou perspektivou *Manifestu*, na níž Dinuš odkazuje.

3. Politika a věda: společný i odlišný účel a způsob formulace

Jak jsem již uvedl, Peter Dinuš uvedl svoji knihu první kapitolou, jež začíná větou: „Dejiny sú dejinami triednych bojov, konštatujú v *Manifeste komunistickej strany* K. Marx a F. Engels.“ V návaznosti na své dosavadní komentáře jednak k ekonomickým a politickým výkladům a jednak k hlediskům politického aktéra a politologa/historika můžeme vidět spojitosti i difference v přístupech dvou děl, *Komunistického manifestu* a *Kapitálu*.¹¹

Tyto dva texty sdílejí společné socialistické základy, ale odlišují se od sebe jak svým účelem, tak i způsobem vyjádření. Zatímco první dílo je relativně stručným manifestem revolučního hnutí s hlavním cílem politicky motivovat aktéry, subjekty sociální změny, druhé dílo je rozsáhlým vědeckým rozbořem kapitalistického systému, se záměrem analyzovat především dynamiku historického vývoje ekonomické struktury. Není nutné stavět absolutní kontrast mezi revoluční agitací a chladnou vědeckou

---

¹⁰ Ibid, s. 143.

¹¹ Marx, K., *Kapitál*. 1. zv. Bratislava, Nakladatel'stvo Pravda, 1985.

analýzou, ale přece jen účely a styly těchto děl jsou odlišné. Existuje rozdíl mezi programem politické praxe a zkoumáním ekonomické teorie.

Marxův a Engelsův *Komunistický manifest*, jenž pochází z roku 1848, usiluje o politické oslovení dělnické třídy a lze jej považovat za výzvu k revoluci. Přestože obsahuje také věcné rozbory, jeho primárním, manifestačním účelem je vyjádřit rozpory a napětí mezi vykořisťovanou dělnickou třídou a represivní buržoazií v kapitalistickém systému a mobilizovat ke třídnímu boji. Tomuto účelu odpovídá forma oslovení: zjednodušené vysvětlení, srozumitelné a přesvědčivé vyjadřování, polarizující jazyk a emociální náboj, který cílí na široké skupiny obyvatel. Již úvodní věta "Strašidlo obchází Evropou – strašidlo komunismu" je expresivním vyjádřením, které metaforicky apeluje na čtenáře svou naléhavostí. Rovněž závěr je apelem na politického aktéra, revoluční výzvou subjektu změny: „Proletáři všech zemí, spojte se!“

Tento aktérský účel a styl se odlišuje od přístupu v několikadílném *Kapitálu*, který Marx začal psát po *Manifestu* a věnoval se mu celá desetiletí. První díl *Kapitálu* byl publikován až o téměř dvě dekády později v jiných společenských podmínkách v roce 1867. Jedná se o hlavní Marxovo teoretické dílo, v němž autor vysvětluje především kapitalistickou ekonomiku v jejím vývoji. Osvětluje do tehdejší doby nejasné zákonitosti, vztahy a kontradikce kapitalistického systému, vykořisťování dělníků a kumulace kapitálu, včetně směřování tohoto systému ke krizi a systémové změně. Tomuto obsahu odpovídá rovněž forma. Jde o náročný odborný výklad, který obsahuje rozsáhlý systematický přístup a detailní analýzy. Marx používá expertní jazyk s odbornou terminologií, rozbory řady dalších autorů. Cílem je vést dialog s jinými autory a dospět k hlubokým závěrům. Dílo má samozřejmě politický podtext a je nepřímou určeno subjektům změny, ale primárně je věnováno teoretickému výkladu.

Každé z těchto děl bylo napsáno v odlišném společenském prostředí. Zatímco *Manifest* byl výsledkem rozporů mezi dělnickou třídou a buržoazií a ztělesňoval tehdejší naděje v aktuální společenskou změnu pomocí sjednocení proletariátu, *Kapitál* začal vznikat až po zmaření revolučního úsilí roku 1848. Marx pochopil, že nestačí výzva k revoluci, a že je třeba porozumět složitějším dlouhodobějším historickým trajektoriím vývoje kapitalistických ekonomických struktur, včetně jeho dialektických rozporů. Přístup *Manifestu* je tedy přinejmenším třeba propojit s hlubším výkladem *Kapitálu*.

Jak jsem už naznačil, vedle rozdílného účelu a formy obou děl je relevantní také jejich odlišné tematické zaměření. Zatímco *Manifest* klade důraz na politickou akci, *Kapitál* se věnuje hlavně rozborům kapitalistické ekonomie. Dynamikou dějin je v *Manifestu* rozpor mezi buržoazií a proletariátem a na něm závislé směřování k revoluci, která nastolí zrušení soukromého vlastnictví a povede k beztrždní společnosti. Oproti tomu *Kapitál* se věnuje systematictější a detailněji dlouhodobé perspektivě, kde je politická dimenze více implicitní, neboť hlavní pozornost je věnována zákonitostem politické ekonomie. Vysvětluje historické trajektorie struktury ekonomiky, v nichž vzniká vykořisťování a třídní boje.

Peter Dinuš zdůrazňováním hlediska politiků zaujímá sám často perspektivu individuálních aktérů. Svými odkazy a svým přístupem ve své knize akcentuje politické aktérské hledisko *Manifestu*, přestože jeho styl psaní je vědecký, analytický a syntetický jako v *Kapitálu*.

4. Metodologie historického vývoje struktur a jednání

Abych přiblížil svá vlastní metodologická východiska, jež stojí v pozadí mých komentářů, rád bych se jim v poslední části tohoto textu věnoval a alespoň částečně je poodhalil, zvláště ty metodologické aspekty, jež souvisejí s mými komentáři k Dinušovu textu.¹² To by mohlo umožnit větší porozumění mým komentářům a případnou další diskusi.

Zatímco v posledních desetiletích po roce 1989 byly rozборы struktur, zejména struktur ekonomických, vlivem dominance liberálních politických teorií upozaděny ve prospěch ideje jednání téměř izolovaného jednotlivce, jehož ekonomické strukturální omezení svobody zůstalo takřka nereflexované, od finanční a ekonomické krize 2008 a deziluzí z převládající teorie a praxe se začíná tématu struktur opět věnovat vyváženější pozornost.¹³

---

¹² Tento metodologický rozbor na následujících stranách přebírám ze své knihy: *Ke spravedlnosti. Druhé, aktualizované vydání* (v přípravě k tisku), část podkapitoly 2.3.

¹³ Vztah aktéra a struktury je klasickým tématem sociální teorie, srov. např. Giddens, A., *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity Press 1984; Bourdieu, P., *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press 1977; Elster, J., *The Cement of Society. A Survey of Social Order*. Cambridge, Cambridge University Press 1989.

Téma lze velmi dobře přiblížit prostřednictvím sporu mezi marxistickými autory E. P. Thompsonem a G. A. Cohenem.¹⁴ Thompson uvádí, že společná zkušenost poskytuje skupině osob potenciál utvářet se jako třída. Třída vzniká v situaci, kdy si určitá skupina osob vytváří svou identitu na základě svých zájmů, a to nejen mezi těmito osobami, ale také vzhledem k osobám, proti nimž se tato skupina vymezuje. Na jedné straně zde lze připustit, že sociální skupiny jsou do značné míry určeny výrobními vztahy (ekonomickými vztahy), tedy fakt, že zkušenost osob je určována, na druhé straně je však třeba uvést, že třídní vědomí takto striktně určováno není. Třída vzniká až tehdy, když si ji lidé uvědomí, což je závislé na celé řadě faktorů. Thompson toto zdůvodnění zavádí jako reakci na výklad některých marxistů, kteří o třídě hovoří jako o věci. Tento výklad však sociální skupiny reifikuje a zbavuje je možnosti jednat.

G. A. Cohen shrnuje Thompsonovu argumentaci tezí: „Spojení mezi výrobními vztahy na jedné straně a vědomím, politikou a kulturou na straně druhé. Existuje mezi nimi logika, ale ne zákon.“¹⁵ To znamená, že ekonomika zákonitě či „mechanicky nedeterminuje“ vědomí sociální skupiny. Z toho má vyplývat, že třída nemůže být definována jen ekonomickými vztahy. Tato úvaha je však podle Cohena mylná, neboť sociální skupina může být vystavena ekonomickým podmínkám, které ji určují, aniž by si byla své identity vědoma. To je také podle Cohena důvod, proč Marx v návaznosti na Hegelovu diádu „o sobě“ (*an sich*) a „pro sebe“ (*für sich*) zavádí termín „třída o sobě“ (*Klasse an sich, class-in-itself*).¹⁶ Již u Hegela tyto termíny označují dvě fáze vývoje, kdy první odkazuje na potenci a druhá na uskutečnění či aktualitu. U Marxe je pak třída o sobě sociální skupinou, jež je sice již ekonomickými vztahy určena, ale ještě svou identitu neartikulovala, a není si tedy ještě sama sebe vědoma.

Thompsonovo i Cohenovo stanovisko však vykazuje znaky jednostrannosti. Cohen má sice pravdu v tom, že třída nebo jinak definovaná skupina osob může v uvedeném smyslu existovat již v situaci, kdy si ještě není vědoma sebe sama. Na druhou stranu je třeba uvést, že právě Cohenem uváděný odkaz na Hegela umožňuje říci, že takto utvořená

---

14 Thompson, E. P., *Making of the English Working Class*. Harmondsworth, Penguin 1968, např. s. 9–10; Cohen, G. A., *Karl Marx's Theory of History*. Oxford, Oxford University Press 2000, s. 73–77.

15 Cohen, G. A., *ibid.*, s. 75.

16 Tamtéž, s. 76, pozn. 1.

třída je pouze potenci své plné realizace, a tudíž se nejedná o naplněnou skutečnost této třídy. Cohen totiž prosazuje pouze jedno čtení Thompsonovy teze, že třída nemůže být určena pouze ekonomickými vztahy. První čtení spočívá v thompsonovském výkladu, že třída v jakékoli své podobě nemůže být definována pouze ekonomicky. Druhé čtení, cohenovské čtení, ale může spočívat v tom, že první čtení počítá jen s částečnou třídou, třídou nedovyvinutou, neboť jde jen o třídu o sobě, ale ne pro sebe. Třída se však může stát skutečným aktérem jen tehdy, pokud je si vědoma sebe sama. Thompson, na rozdíl od Cohena, klade větší důraz na aktivního vědomého aktéra, na jeho možnosti, které sám realizuje, než na subjekt, který pouze neuvědoměle reaguje na vnější podněty. Proto se Thompson vyjadřuje jen ke třídě jako k jejímu celku, a nikoli k její nedovyvinuté části, což však vzhledem k pojmu *třída* znamená nepřesné vyjádření. Cohen ale nedocenil svobody a volby, byť jsou omezené, a kladl příliš velký důraz na determinismus. Ve svém pozdějším období si tyto své limity uvědomuje a činí názorový posun.¹⁷ Na základě rozboru kolapsu dělnické třídy jakožto subjektu změny ve 20. století uznává, že subjekty nejsou ekonomicky určovány v takové míře, jak se domníval dříve. V této souvislosti hovoří o nutnosti reflektovat také normativní vlivy, které překračují ekonomické determinanty, například kriticky analyzovat vliv nacionalismu či náboženství.¹⁸ Proto začíná klást větší důraz na možnosti vědomých voleb aktérů a rozvíjí normativní teorii s její formulací žádoucího společenského uspořádání, jež není zcela determinováno.

Thompson, jenž se chce vyhnout zvěcnění třídy v ekonomických danostech, hovoří o třídě jako o svobodném vědomém procesu. Cohen této námitce rozumí, ví však, že vědomí a svoboda dané třídy jsou v převážné míře určeny a omezeny daným systémem, a proto zdůrazňuje primární definování třídy již ekonomickými strukturami. Zároveň se ptá, zda není vhodnější říci, že třída prochází určitým procesem, než že tímto procesem přímo je.

Thompson se mýlí, neboť nepřipouští, že existují i neuvědomělé třídy;

---

17 Cohen, G. A., *Self-ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge, Cambridge University Press 1995; týž, *Karl Marx's Theory of History*, c. d.; týž, *Iluze liberální spravedlnosti*. Ed. M. Hrubec. Přel. kol. překl. Praha, Filosofia 2006; Cohen, G. A./Hrubec, M., Dvojí odkaz Karla Marxe. *Filosofický časopis*, 57, 2009, 5, s. 751–759.

18 Ibid.

nepředpokládá totiž, že jsou založeny ve struktuře, v níž probíhá jejich jednání a následné uvědomění. Důležité zde, aby nedocházelo k podcenění ekonomické podmínky možnosti svobody a voleb různých skupin a jednotlivců. S tímto podceněním se sice můžeme setkat především v liberální teorii, která jednostranně zdůrazňuje individuální volby, ale tendence k tomuto uvažování je v posledních desetiletích velmi rozšířena také v ostatních směrech politické a sociální teorie.

Diskuse dobře ukazuje dva extrémy. Na jedné straně stojí pojmání třídy jako věci, jako statické struktury, na druhé straně voluntaristické pojmání třídy jako vědomého aktu, jehož kritériem existence je jeho vědomí, a nikoli ekonomická podmíněnost. Cohen a Thompson sice ve své argumentaci nejdou takto daleko, ale svými stanovisky k těmto protichůdným výkladům směřují.

Otázkou zůstává, jak provést syntézu obou linií argumentace. Honnethova teorie uznání je prvním, byť nedostatečným krokem k tomuto spojení. Vychází z interních, konkrétně z intersubjektivních, zdrojů, a proto primárně akcentuje hledisko aktéra. Tato výchozí pozice u intuitivně i vědomě jednajících aktérů v bojích o uznání mu dovoluje na základě těchto bojů o uznání rozpoznat instituce, v nichž se postupně ustavily vzorce různých druhů uznání.¹⁹ Je zřejmé, že Honneth neinklinuje ani k jednomu z krajních stanovisek sporu o struktury a vědomé procesy jednání aktérů. Za prvé, navazuje sice na Thompsonovy rozборы, ale je si vědom skutečnosti, že boje o uznání nejsou vždy vědomé, nýbrž někdy mají intuitivní a emociální podobu. Za druhé, ve svém rozboru sociálních patologií sice nesouhlasí se strukturalistickými výklady, nicméně příčiny reifikace nachází v patologiích, jež mají svůj původ v intersubjektivních vztazích, které jsou zakotveny a členěny v různých institucích zneuznání, tj. v institucích, které by Cohen nazval strukturami.²⁰ Honneth sám tedy myšlenku struktury do své teorie neintegruje, ale uvedené dva body ukazují, že už učinil krok k syntéze obou linií argumentace.

Problémem Honnethova přístupu však je jednak pouhá tendence k syntéze, a nikoli syntéza sama, a jednak již uvedený problém, že ve svém

---

19 Honneth, A., *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1992; Honneth, A., *Právo svobody*. Praha, Filosofia 2011.

20 Honneth, A., *Reification. A New Look at an Old Idea*. Oxford, Oxford University Press 2008.

morálním realismu pojímá instituce pouze jako morální podmínky jednání, a neidentifikuje ekonomické a sociální příčiny a podmínky těchto morálních norem. Přestože Cohenův raný strukturální funkcionalismus není bez nedostatků, jak jsem je zmínil výše, jeho teorie ve srovnání s teorií Honnethovou obsahuje potřebnou analýzu ekonomických struktur, jež jsou nejen výsledkem jednání, ale rovněž neodmyslitelnými podmínkami dalšího jednání, v nichž se odehrávají boje o morální uznání. Tento rámec je přitom nutným, nikoli však postačujícím určením institucí uznání a jednání aktérů v nich.

Další, tentokrát již zcela záměrný krok k syntéze výkladu struktur a vědomých jednání aktérů provedla Iris Young,²¹ jejíž snaha o integraci těchto výkladových linií je pro celou argumentaci zásadní. Na jedné straně Young rozebírá jednání aktérů a uvědomuje si význam možnosti jejich svobodného projevu, na druhé straně kritizuje libertariánský přístup ke svobodě za to, že ignoruje skutečnost, že osoby se nemohou zcela svobodně projevovat, neboť jsou limitovány strukturálními nerovnostmi, jež jsou vytvářeny nebo spoluvytvářeny společenskými institucemi. Tato kritika libertarianismu vychází z přeceňování individualistického aspektu osob, který lze – i když v menší míře – najít i v liberální teorii. Například John Rawls sice ve své teorii hovoří o významu základní struktury společnosti, v níž jednání jedinců probíhá, ale jeho výklad se zásadními systémovými limity individuálního jednání zabývá pouze marginálně.

Iris Young ve své kritické teorii argumentuje: „Bylo by však jistě zavádějící zvětšovat metaforu struktury, to jest uvažovat o sociálních strukturách jako o jsoucích nezávislých na sociálních aktérech, rozložených pasivně kolem nich a usnadňujících nebo blokuujících jejich pohyb. Právě naopak. Sociální struktury existují jedině v jednání a interakcích lidí, existují ne jako stavy, nýbrž jako procesy.“²² Je tedy nutné analyzovat ekonomické a společenské struktury, ale zároveň si uvědomit, že koncepce struktur bývá kritizována jako statická a neschopná objasnit změny, proto je třeba zaměřit se na to, abychom strukturám jako procesu porozuměli.²³ Z tohoto důvodu objasňuje struktury jako procesy, ne však jako procesy nahodilé, ale

---

21 Young, I. M., *Proti útlaku a nadvládě*. Praha, Filosofia 2010, zejména kapitola Či rovnost? Sociální skupiny a posuzování nerovností, s. 97–127.

22 Ibid. s. 117.

23 Srov. Wendt, A., The Agent-Structure Problem in International Theory. *International Organizations*, 43, 1987, 3, s. 335–370.

jako strukturované procesy či struktury v procesu.

Struktury však není možné zjednodušeně chápat jako bezprostřední výsledek jednání aktérů. Utváření struktur má totiž hlubší příčiny než jen přímé, individuální a vědomé jednání jedinců. Projevy jedinců nejsou absolutně neomezené a svobodné, protože jedinci se vždy již ocitají v určitých podmínkách, jež jsou zase definovány určitými strukturami. Jednají tedy v prostředí, jež je výsledkem zpravidla historicky dlouhodobé a kolektivně utvářené strukturační, s vědomými i nevědomými, koordinovanými i nahodilými složkami. Jean-Paul Sartre, na něhož Iris Young navazuje, tento druh socio-historického formování označuje jako prakticko-inertní strukturaci.²⁴

Vztah mezi jednáním aktérů a mezi strukturami je tedy komplexním vztahem, jehož výklad vyžaduje překročení jednostranných výkladů jak strukturálního funkcionalismu, tak i teorie jednání jednotlivého aktéra rozvíjené zejména liberálními a libertariánskými teoriemi. Zdůrazňování nadměrného vlivu struktur či svobodného jednání individuí vede k iluzorním stanoviskům buď vyhoceného determinismu systému, nebo koncepcí svévolných činů jednotlivců. Adekvátním stanoviskem je výklad jednání sociálních skupin a jednotlivců ve strukturách společnosti a ekonomiky, přičemž toto jednání se na utváření těchto struktur podílí, ovšem pouze v omezené míře, jež je dána jejich dlouhodobým a sociálně situovaným charakterem. Tato procesuální verze prakticko-inertních strukturací přitom zahrnuje vědomé i nevědomé akty jednání a její konkrétní podoba je dána dynamikou úsilí o vzájemné uznání sociálních aktérů v bojích za spravedlnost a historicky a sociálně kontextualizovanými strukturami spravedlnosti společenských institucí.

*

Jak je patrné z mých výše uvedených komentářů, kniha Petra Dinuše vyvolala celou řadu podnětných otázek, které jsou důležité pro socialistická studia, ať už se týkají minulosti nebo současnosti. Jeho dílo si určitě zaslouží náležitou pozornost jak od autorů, kteří s ním budou plně nebo v řadě bodů souhlasit, tak i těch, kteří ho budou kritizovat. Ve svých skromných komentářích jsem se věnoval několika aspektům jeho díla, s nimiž je podle

---

²⁴ Sartre, J.-P., *Critique of Dialectical Reason*. London, Verso 2004 (orig.: *Critique de la raison dialectique*. Paris, Gallimard 1960).

mého názoru důležité se primárně metodologicky vyrovnat. Další aspekty čekají ještě na zpracování, které patrně povede k dalším diskusím.

Literatura

- BOURDIEU, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COHEN, G. A. (2000): *Karl Marx's Theory of History*. Oxford: Oxford University Press.
- COHEN, G. A. (1995): *Self-ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COHEN, G. A. (2006): *Iluze liberální spravedlnosti*. Ed. M. Hrubec. Přel. kol. překl. Praha: Filosofia.
- COHEN, G. A. – HRUBEC, M. (2009): Dvojí odkaz Karla Marxe. In: *Filosofický časopis*, 57 (5), s. 751–759.
- DINUŠ, P.: *Sovietsky zväz a prehra socializmu*. V přípravě k tisku.
- ELSTER, J. (1989): *The Cement of Society. A Survey of Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- HONNETH, A. (1992): *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- HONNETH, A. (2011): *Právo svobody*. Praha: Filosofia.
- HONNETH, A. (2008): *Reification. A New Look at an Old Idea*. Oxford: Oxford University Press.
- MARX, K. – ENGELS, F. (1972): *Manifest komunistické strany*. Bratislava: Pravda.
- MARX, K. (1985): *Kapitál*. 1. zv. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- SARTRE, J.-P. (2004): *Critique of Dialectical Reason*. London: Verso. (orig.: *Critique de la raison dialectique*. Paris, Gallimard 1960).
- THOMPSON, E. P. (1968): *Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin.
- WENDT, A. (1987): The Agent-Structure Problem in International Theory. In: *International Organizations*, 43 (3), s. 335–370.
- YOUNG, I. M. (2010): *Proti útlaku a nadvládě*. Praha: Filosofia.

doc. PhDr. Marek Hrubec, PhD.

Global Studies Association of North America, Chicago

m.hrubec@protonmail.com

K úvahám o prehre socializmu vo východnej Európe v 20. storočí: (ne)očakávaný vývoj?

Dominika Dinušová
Katedra spoločenských vied
Akadémia Policajného zboru v Bratislave

Prehra socializmu v 20. storočí predstavuje významný historický medzník, ktorý podstatne poznačil spoločenské procesy v Európe nielen v ich politickom výraze, ale tiež v ideologickej rovine. Jednalo sa o prehru v studenej vojne a prehra vo vojne so sebou nesie vždy straty územné – rozdrobovanie/rozdeľovanie území prekresľovaním hraníc porazených štátov, ekonomické straty a i. V ideologickej rovine môžeme k takýmto „stratám“ prirátať prijímanie naratívov víťazov, teda výklad prehry ako víťazstva, osvojovanie a rozširovanie propagandy víťaznej strany. Tak sa dnes o prehre socializmu nehovorí v zmysle prehratej vojny, kde súperili dvaja zúčastnení hráči - socialistické štáty a imperialistické štáty ako dve proti sebe stojace strany, a tá jedna na základe efektívnejšieho využívania bojových prostriedkov, dômyselnejšej stratégie a taktiky zvíťazila – ale hovoríme zavše o rozpade ZSSR a porážke socializmu, ktorý sa mal zrútiť následkom vlastných štrukturálnych chýb a deformácií. Tento metafyzický mýtus o dobrom kapitalizme vydávanom za „slobodu a demokraciu“ a zlom socializme vydávanom za dobu „totality a neslobody“, popiera práca Petra Dinuša, ktorý neprijíma metafyzickú šablónu o dobre a zle, ale hľadá štrukturálne príčiny rozpadu ZSSR. Pritom politiku vedenia ZSSR neglorifikuje, naopak je výrazne kritický voči vnúropolitickému vývoju v tomto štáte, ktorý považuje za dominantnú príčinu prehry socializmu v 20. storočí.

Kniha Petra Dinuša nastoluje ďalšie otázky, ktoré sa v súvislosti so spoločenským vývojom v 20. storočí núkajú. Bola táto prehra socializmu neočakávanou? Alebo koncu socialistickej trajektórie v ZSSR nasvedčovali samotné politické kroky vedenia ZSSR? Peter Dinuš skúma spoločenské

súvislosti v krajinách východnej Európy a predovšetkým v samotnom ZSSR. Cieľom tohto diskusného príspevku je načrtnúť impulzy, ktoré napovedali porážke socializmu primárne reprezentovaného ZSSR v krajinách tretieho sveta, a ktoré vyplývali z politiky uplatňovanej Sovietskym zväzom vo vzťahu k týmto štátom. Zameriame sa pritom na štáty Latinskej Ameriky, v ktorých v období druhej polovice 20. storočia prebehli revolučné procesy prikláňajúce sa k socializmu.

V 50. rokoch 20. storočia vrcholilo národnooslobodzovacie hnutie v Latinskej Amerike. Legitimita imperialismu bola na nízkej úrovni, čo sa prejavilo vo viacerých spoločenských ukazovateľoch. Signifikantným je v tomto smere napríklad nárast počtu štrajkujúcich. Pokým v roku 1950 sa do štrajkovej aktivity zapojili 3 milióny robotníkov, v roku 1961 ich bolo 21 miliónov¹. V centre požiadaviek robotníkov stáli hospodárske a sociálne opatrenia, určenie minimálnej mzdy, všeobecné zvýšenie plátov alebo zamedzenie hromadnému prepúšťaniu. Medzi konkrétnymi politickými požiadavkami sa vyskytovalo priznanie samostatnosti odborom, dosiahnutie zákona o štrajkovom práve, vybojovanie demokratických ľudských práv a uskutočnenie pozemkovej reformy. „Štrajkujúci jednoznačne odsúdili imperialistické zasahovanie. Žiadali obmedzenie vývozu ziskov zahraničných spoločností, zoštátnenie najvýznamnejších surovinových zdrojov a priemyselných odvetví, zastavenie dovozu amerických dumpingových tovarov, vypracovanie národohospodárskych rozvojových plánov, úplnú národnú nezávislosť a napokon rozvíjanie obchodu a nadviazanie diplomatických stykov so socialistickými štátmi.“² Hlasy odporu postupne silneli a nadobúdali charakter otvorených vzbúr s priamou ambíciou zmeny spoločenského zriadenia. V danom období sa nedefinovala ako socialistická, ale bola zaštitená ideovými východiskami nezavŕšených revolúcií za nezávislosť.

V tomto období dochádza aj k národnooslobodzovacej revolúcii na Kube. V roku 1959 zvíťazila kubánska revolúcia, ktorej heslom bolo „*Patria o muerte*“, teda *Vlast' alebo smrť!* a väčšmi ako na Marxa sa jej predstavitelia odvolávali na Martího nezavŕšený odkaz požadujúci zvrchovanú Kubu.³

---

¹ KEREKES, G.: *Revolúcia a kontrarevolúcia v Latinskej Amerike. Od Kuby po Chile*. Bratislava: Pravda 1975, s. 11.

² Tamže, s. 17.

³ Treba poznamenať, že viacerí z bojovníkov už v dobe útokov na kasárne Moncada v roku 1953 bolo inšpirovaných Marxom. F. Castro podotýkal, že kubánska

K úvahám o prehre socializmu vo východnej Európe v 20. storočí: (ne)očakávaný vývoj?

Vzhľadom k revolučnému vreniu na kontinente a revolučným a najmä kontrarevolučným procesom, rozhodujúci význam kubánskej revolúcie nespočíva vo víťazstve gerilových bojovníkov, ale v udržaní revolučného smerovania. Udržanie kubánskej revolúcie, ktorej trvalým symbolom sa stalo efektívne odrazenie vojenskej agresie USA na pláži Girón, sa stalo vlajkovou loďou revolučného boja v regióne pre ďalšie desaťročia. Zároveň to bola tiež samotná Kuba, ktorá po vlastnom udržaní nerezignovala na medzinárodný antiimperialistický triedny boj, ale podporovala ho v širokom medzinárodnom meradle. Práve v období kryštalizovania socialistického charakteru kubánskeho spoločenského procesu, sa objavujú prepojenia na ZSSR a zároveň tiež odlišnosti v charaktere praktického vyjadrenia socializmu.

V záujme kubánskych revolučných predstaviteľov, z nich v tomto smere najvýraznejšou je osobnosť a pôsobenie Ernesta Guevaru, bolo rozšírenie socialistickej premeny v krajinách tretieho sveta. Výrazom antiimperialistickej politiky Kuby bolo vedenie medzinárodného triedneho boja, podpora národnooslobodzovacích hnutí v krajinách Latinskej Ameriky, Ázie a Afriky. V oblasti podpory antiimperialistického zápasu, angažovanosti a aktívneho vedenia triedneho boja v medzinárodnom meradle, sa kubánske pohľady diametrálne odlišovali od sovietskych stratégií, ktoré boli v uvedených oblastiach pasívne. Od víťazstva kubánskej revolúcie badať, že Kubánci sa nepodriaďovali nielen mocnejšiemu susedovi – USA, ale ani spojeneckému Sovietskemu zväzu. V otázkach socialistického internacionalizmu konali svojbytné dokonca nezriedka v rozpore so želaniami ZSSR. Poskytovali napríklad sovietske zbrane určené Kube rozvojovým krajinám a to napriek kategorickému zákazu ZSSR ich použitia mimo kubánskeho územia.⁴

Aj v rovine realizácie socialistickej politiky sa pohľady oboch štátov líšili. ZSSR neprijal Guevarovu tézu o uskutočniteľnosti revolučného boja aj v ďalších štátoch rozvojového sveta. Téza, s ktorou vystúpil Guevara v článku v roku 1961, sa stretla s odmietnutím zo strany vládnucich kruhov v Moskve. V prenesenom význame by sme tento prístup Moskvy mohli

---

revolúcia mala tri zdroje: Martího, Marxa a Lenina. RAMONET, I.: *Fidel Castro. Životopis pro dva hlasy*. Praha: Votobia, 2007, s. 113.

⁴ Takto poskytla Kuba zbrane Alžírsku v časoch napätých vzťahov s Marokom v 60. rokoch 20. storočia.

chápať ako výraz stretu normatívnej roviny podporenej teóriou, o ktorú sa ZSSR opieral, s deskriptívnou rovinou predstavovanou v praxi, na ktorú v tom čase sám Sovietsky zväz rezignoval. Kubánska línia, ktorá sa postupne dostávala do praxe, začala narúšať sovietsku stratégiu vo vzťahu k rozvojovým krajinám zameranú na mierové prerastanie do socializmu. Podľa tejto stratégie mali ľavicové strany hájiť politiku širokých aliancií a podporovať vznik ľudovo-demokratických štátov. Sovietsky odpor ku gerile sa otvorene prejavil v polovici 60. rokov po relatívnom uvoľnení a následnom obnovení diplomatických stykov s krajinami danej oblasti. Moskva tak podporovala obchodnú výmenu a poskytovala úvery a odklady diktátorským režimom (a tiež reformistickým vládam podieľajúcich sa na izolácii Kuby).⁵

V apríli roku 1964 na medzinárodnej konferencii vrcholných predstaviteľov nezúčastnených krajín v Káhire predstavitelia kubánskej delegácie kritizovali politiku Moskvy a jej stratégiu „mierového spolužitia“, pričom podporili líniu otvoreného boja proti imperializmu. Vo februári roku 1965 pri príležitosti konania afroázijského seminára v Alžírsku predniesol E. Guevara príspevok, kde kritizoval ZSSR za praktizovanie kapitalistických princípov v medzinárodnej obchodnej výmene medzi socialistickými štátmi a štátmi, ktoré sa snažili vymaniť z imperialistickej nadvlády. Guevara argumentoval, že ak socialistické štáty požadujú trhové ceny za tovary a zbrane dodávané krajinám tretieho sveta, stávajú sa tak vlastne komplicmi kapitalistického vykorisťovania, v rozpore so svojou politickou povinnosťou pomáhať rozvojovým oblastiam.⁶ Odlišný postoj k otázkam medzinárodného triedneho boja v uvedenom období zhrnul A. Trento nasledovne: „Kuba nebola ochotná prijať žiadnu schému politického realizmu, prejavovala internacionalizmus vychádzajúci z vietnamského odboja a bola ochotná prehliť stret s USA v medzinárodnom meradle, a to práve v dobe, keď Moskva zahájila dialóg s Washingtonom.“⁷

Náčrt praktických skúseností opísal F. Castro: „Keď sme sa v Angole rozhodli zahájiť „Operáciu Carlota“ v žiadnom prípade sme nepočítali s eventuálnou sovietskou „ochranou“. Aby som pravdu povedal, po

---

⁵ TRENTO, A.: *Castro a Kuba. Od revoluce k dnešku*. Praha: Levné knihy KMa, 2006.

⁶ GUEVARA, E.: *El pensamiento del Che*. La Habana: Editorial Capitán San Luis, 2000.

⁷ TRENTO, A.: *Castro a Kuba. Od revoluce k dnešku*. Praha: Levné knihy KMa, 2006, s. 57.

K úvahám o prehre socializmu vo východnej Európe v 20. storočí: (ne)očakávaný vývoj?

---

vojenskom víťazstve zastávala Kuba názor požadovať po Juhoafrickej republike veľkú cenu za toto dobrodružstvo, vrátane nezávislosti Namíbie. Ale sovietska vláda na nás vyvinula silný nátlak, žiadala náš rýchly odchod z krajiny, pretože sa obávala možných yankeeovských reakcií.⁸ V rozhovore s I. Ramonetom na začiatku 21. storočia na otázku či sa Kubánci domnievali, že je ich bezpečnosť zaistená vojenskou mocou ZSSR Castro odpovedal: „Nikdy. V určitej chvíli sme dospeli k presvedčeniu, že keby sme boli priamo napadnutí Spojenými štátmi, Sovietsi by za nás nikdy nebojovali. (...) A dospeli sme k absolútnemu presvedčeniu, že k tejto podpore nikdy nedôjde. Ba čo viac: Jedného dňa sme sa na to Sovietov priamo spýtali, niekoľko rokov pred rozpadom ZSSR. „Povedzte nám to úprimne.“ – „Nie“ odpovedali. Vedeli sme, čo odpovedia.“⁹

V zmysle takéhoto vývoja a načrtnutej stratégie ZSSR vo vzťahu k latinskoamerickým krajinám neprekvapuje pasívny postoj ZSSR k vojenskému puču Augusta Pinocheta v Čile, ktorý zvrhol demokraticky zvolenú vládu S. Allendeho a na dlhé desaťročia nastolil fašistickú diktatúru. Vojenský prevrat podporený USA si vyžiadal tisíce obetí a nezvestných.¹⁰ Čo urobil vo vzťahu k Čile ZSSR 11. septembra 1973? Zmohol sa na formálne deklarácie o odmietnutí tamojších udalostí. Prakticky však do situácie nijako nezasiahol. Protirečenie teórie o medzinárodnej solidarite socialistických štátov zahŕňajúce internacionalizmus jednoty triedy utláčaných sa poprelo v praxi a obnažilo pokrytectvo sovietskej stratégie „mierového spolužitia“, ktorá sa v tejto praktickej čilskej skúsenosti prehĺbila do roviny pasívnej tolerancie agresie voči spriatelnenému štátu. A to dokonca štátu, ktorý sa usiloval o socialistickú prestavbu na základe stratégie presadzovanej ZSSR – teda cestou volebného víťazstva. Túto prax sledoval ZSSR aj v nasledujúcich rokoch 20. storočia. Nástupom M. Gorbačova sa pozvoľna pretínali i obchodné styky so socialistickými rozvojovými krajinami a bol to práve ZSSR, ktorý vhaňal tieto krajiny späť k imperialistickému vývoju.

---

⁸ RAMONET, I.: *Fidel Castro. Životopis pro dva hlasy*. Praha: Votobia, 2007, s. 318.

⁹ Tamže, s. 358.

¹⁰ GUARDIOLA-RIVERA, O.: *Story of a Death Foretold. Pinochet, the CIA and the Coup against Salvador Allende, 11 September 1973*. London – New Delhi – New York – Sydney: Bloomsbury, 2013.

Príznačný je prípad Nikaraguy, kde po dlhotrvajúcom gerilovom boji proti diktatúre A. Somozu v roku 1979 zvíťazil Sandinovský front národného oslobodenia (Frente Sandinista de Liberación Nacional – FSLN), ktorý začal realizovať socialistickú spoločenskú premenu. Aj Nikaragua čelila dôsledkom vyhrocujúceho sa triedneho boja – medzinárodnej izolácii, podvratnej činnosti, hospodárskym sabotážam, vnútornému zasahovaniu a pod. Momentom vyhrotenia situácie bol boj proti *Kontre* – mobilizovanej opozície (domácej i zahraničnej), ktorej výrazom boli ozbrojené boje v krajine, teroristické útoky a masakre civilného obyvateľstva. V roku 1987 to bol však ZSSR, ktorý zasadil konečný úder sandinovskej revolučnej vláde v Nikaragae. V roku, kedy bola v krajine na základe ekonomickej blokády USA a ďalších ekonomických sankcií najvyššia inflácia na svete, pozastavil tomuto štátu Sovietsky zväz kvótu na dodávku surovej nafty. Viceprezident S. Ramírez cestoval do Moskvy, aby osobne o naftu opakovane žiadal, no neúspešne.¹¹ Zrada štátneho vedenia ZSSR v roku 1987 mala kľúčový dopad na ďalšie udalosti. Hoci bola *Kontra* v danom čase na ústupe, krajina zužovaná ekonomickými sankciami a vysokou infláciou bola nútená k zmierovaniu medzinárodného napätia. Na medzinárodnej konferencii v Sapoá a na nasledujúcej konferencii v Esquipulas sa prijali dohody (tzv. dohody z Esquipulas II) o ukončení vyčerpávajúcich bojov. Delegácia USA tu označila nikaragujskú vládu za nelegitímnu a nedemokratickú, pretože nezvyšla z pluralitných demokratických volieb, čím na vládu D. Ortegu vyvolávala medzinárodný tlak. Dohody definovali počet prostriedkov na uskutočnenie národného zmiernovania, koniec nepriateľstva, „demokratizácie“, „slobodných volieb“ a koniec asistencie nezákonných vojenských síl. Tieto dohody sa však vyšpecifikovali na stretnutí prezidentov stredoamerických krajín v salvadorskom Costa del Sol vo februári roku 1989. Toto stretnutie malo rozhodujúci význam pre osud sandinovskej revolúcie. Prezident Nikaraguy D. Ortega sa (okrem iného) zaviazal k nasledovnému: že sandinovská vláda bez konzultácie s ľudom a vládnymi inštitúciami vypíše všeobecné voľby do parlamentu, ktoré sa uskutočnia najneskôr 25. 2. 1990, že sandinovská vláda reformuje Volebný zákon vlády a Všeobecný zákon dočasných prostriedkov komunikácie, za

---

¹¹ Pritom ZSSR vyprodukoval ročne 615 miliónov surovej nafty a Nikaragua potrebovala 765 tisíc ton. Pozri MOJICA, O.: *Nicaragua (1979 – 1990) La Revolución Abortada*. Centroamérica: Libro Socialista, 2014, s. 108.

K úvahám o prehre socializmu vo východnej Európe v 20. storočí: (ne)očakávaný vývoj?

účelom rozšírenia politických slobôd, ktoré by dovolili účasť opozičných strán na voľbách v roku 1990. Ďalej sa v dohodách uvádzalo, že vlády stredoamerických krajín sa zaväzujú do 90 dní vypracovať plán na dobrovoľnú repatriáciu bojovníkov Kontry z Hondurasu, a že sandinovská vláda akceptuje „humanitárnu pomoc“ Kongresu Spojených štátov určenú na presun a repatriáciu prívržencov Kontry.¹²

Po tom, čo nikaragujská vláda uviedla do platnosti tieto dohody, opozičné sily sa zomkli. Do čela svojho volebného programu postavili vdovu niekdajšieho sandinovského revolučného hrdinu V. Barrios de Chamorro. Spustila sa masívna propagandistická kampaň, prehlbujúca sa inflácia, ňou zapríčinená chudoba, roztrpčenosť a únava v kombinácii s neustálou diskreditáciou vlády FSLN viedli k jeho volebnej porážke.¹³ Súbežne s víťazstvom V. Chamorro v prezidentských voľbách odrazu zanikla aj Kontra. Nebolo ju už treba. Nikaragua sa vydala na cestu „demokratizácie“, „tranzície“, na cestu neoliberalizmu. Dlh Spojených štátov amerických, ktorý podľa rozsudku medzinárodného tribunálu z roku 1984 mali USA Nikaraguy vyplatiť, nikdy splatený nebol. Nová prezidentka ho svojim spojencom odpustila.¹⁴

Z hľadiska politickej stratégie, ktorú uplatňoval ZSSR voči krajinám tretieho sveta – a teda aj zmieneným latinskoamerickým štátom, tak nebola prehra socializmu prekvapivá. Bola záverom dlhotrvajúceho procesu, ktorého tendencie analyzuje P. Dinuš vo svojej práci *Sovietsky zväz a prehra socializmu*. Spomínané udalosti tak dokresľujú vývoj načrtnutý P. Dinušom v stručnom zhrnutí nasledovne: J. V. Stalin na triedny boj imperialistickej (monopolistickej) buržoázie v rámci jej politiky studenej vojny nereagoval obnovou Komunistickej internacionály a podporou socialistickej revolúcie v západnej Európe, ale zomknutím prosovietskych (ľudovodemokratických) štátov východnej Európy do scentralizovaného

---

¹² MOJICA, O.: *Nicaragua (1979 – 1990). La Revolución Abortada*. Centroamérica: Libro Socialista, 2014, s. 127.

¹³ Opozičná strana UNO získala 53% hlasov, FSLN 41%.

¹⁴ Pozri viac DINUŠ, P. - DINUŠOVÁ, D.: *Forms of the Bourgeois Class Struggle. Eastern Europe and Latin America after World War II*. Lausanne, Berlin: Peter Lang; Bratislava: Veda, 2024.

a zdisciplinovaného tábora s obranným charakterom. Stalin nepochybne vychádzal zo skúseností, ktoré získal z vládnutia v ZSSR - štátu ohrozovaného kapitalistickým obklúčením. Za vlády N. S. Chruščova a dominancie jeho nového ideologicko-politického kurzu, ktorý začal na XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1956, sa Stalinom vytvorený tábor otriasal v základoch. Napriek ultra'avicovej frazeológii začal proces, ktorý viedol k postupnej sociálnodemokratickej premene vládnucej komunistickej strany. Nástup L. I. Brežneva síce tento proces brzdil, ale jeho „destalinizačný“ základ odmietnutý nebol. M. S. Gorbačov mu dal vo svojej politike glasnosti, prestavby a „nového myslenia“ opäť plný priechod, ktorý vyústil v odmietnutie socializmu v ZSSR.¹⁵ Zmienené udalosti v štátoch Latinskej Ameriky a podoby kooperácie ZSSR a Kuby, Čile či Nikaraguy dokresľujú zmienené procesy vývoja v samotnom Sovietskom zväze.

Uvedený popis historickej trajektórie nepredstavuje ďalšiu metafyzickú schému, kde jedna strana je glorifikovaná a druhá démonizovaná. Spomínané procesy sa neodohrávali v spoločenskom vákuu, ale vo vzájomných súvislostiach. Zmienené impulzy načrtnuté v línii vzťahov ZSSR a krajín Latinskej Ameriky nemajú byť prostriedkom glorifikácie ani odsúdenia ZSSR. Len podrobná analýza procesov, ktoré sa odohrali, nevytrhávajúce udalostí zo vzájomných interakcií, nehodnotenie spoločenských javov ako „dobré“ a „zlé“, ale ich skúmanie v historickej a logickej súvislosti umožňuje postihnúť vývojové tendencie spoločenských procesov, ktoré prezentuje vo svojej knihe zamýšľajúcej sa nad prehrou socializmu vo východnej Európe P. Dinuš. Jeho uchopenie problematiky tak nie je metafyzické, ale dialektické. Využíva konkrétnu vnútorne koherentnú metodológiu dialektického materializmu a predkladá vysvetlenie vývoja udalostí, ktoré ovplyvnili generácie ľudí v 20. storočí, a ktorých dôsledky sa podpisujú aj pod súčasnú podobu usporiadania spoločnosti.

---

¹⁵ DINUŠ, P.: *Sovietsky zväz a prehra socializmu*. Moskva: Akvilon, 2023.

Literatúra

DINUŠ, P. - DINUŠOVÁ, D. (2024): *Forms of the Bourgeois Class Struggle. Eastern Europe and Latin America after World War II*. Lausanne, Berlin: Peter Lang; Bratislava: Veda.

DINUŠ, P. (2023): *Sovietsky zväz a prehra socializmu*. Moskva: Akvilon.

GUARDIOLA-RIVERA, O. (2013): *Story of a Death Foretold. Pinochet, the CIA and the Coup against Salvador Allende, 11 September 1973*. London – New Delhi – New York – Sydney: Bloomsbury.

GUEVARA, E. (2000): *El pensamiento del Che*. La Habana: Editorial Capitán San Luis.

KEREKES, G. (1975): *Revolúcia a kontrarevolúcia v Latinskej Amerike. Od Kuby po Chile*. Bratislava: Pravda.

MOJICA, O. (2014): *Nicaragua (1979 – 1990). La Revolución Abortada*. Centroamérica: Libro Socialista.

RAMONET, I. (2007): *Fidel Castro. Životopis pro dva hlasy*. Praha: Votobia.

TRENTO, A. (2006): *Castro a Kuba. Od revoluce k dnešku*. Levné knihy: KMa.

doc. Mgr. Dominika Dinušová, PhD.

Katedra spoločenských vied

Akadémia Policajného zboru v Bratislave

Sklabinská 1, 835 17 Bratislava

dominika.dinusova@akademiapz.sk

O troch príčinách pádu socializmu

Vladimír Manda

V tomto roku sme si pripomenuli 35. výročie udalosti, ktorú niektorí pod vplyvom buržoáznej ideológie nazývajú „nežnou revolúciou“ a tí, čo ju hodnotia z hľadiska Marxovej teórie, ju nazývajú „reštauráciou kapitalizmu“. Nech sa už daná udalosť chápe tak či onak, jej vlastným základom je pád socializmu v krajinách združených v politicko-ekonomickej organizácii Rady vzájomnej hospodárskej pomoci.

O príčinách pádu socializmu existujú rôzne názory a teórie, čo je s ohľadom na význam a povahu danej udalosti pochopiteľné.¹ Žiaľ vo zvyškoch komunistického hnutia, ktoré sa udržali v bývalých socialistických krajinách, u ktorých by sa dala predpokladať existencia materiálu opierajúceho sa o metodológiu historického materializmu, ktorý by sa systematicky vyrovnal s otázkou príčin pádu socializmu, sa mi nepodarilo nájsť. A toto konštatovanie sa v plnej miere vzťahuje aj na Komunistickú stranu Slovenka (1992), ktorá k danej téme nemá vypracovaný žiadny seriózný, stranícko-analytický materiál.

Predložený text je pokusom o vecnú a z hľadiska priestoru, stručnú analýzu príčin pádu socializmu na základe Marxovej metódy historického materializmu. Analýza je zameraná predovšetkým na pád socializmu v bývalej Československej federatívnej socialistickej republike. Vzhľadom k tomu, že náš model socializmu sa napriek niektorým špecifikám, rovnako ako model socializmu v ostatných krajinách socialistického bloku, opieral

---

¹ S ohľadom na hlavný cieľ príspevku, ako aj na obmedzený priestor, som podrobnejšiu informáciu ako aj analýzu množstva veľmi rozmanitých názorov na pád socializmu do textu nezaradil. Tu by som upozornil len na prácu L. Trockeho „The Revolution Betrayed“ (1937), ktorej idey sa nachádzajú v základe mnohých súčasných názorov na pád socializmu. Z našich domácich autorov by som upozornil na obsažnú esej M. Mocka „Slovensko na ceste k Novembru 1989“ (2021), v ktorej skúma formovanie nesúhlasných či reformných názorov nie len v KSS, ale aj rôznych dôležitých oblastiach života slovenskej spoločnosti.

o sovietsky model socializmu, v texte sa nebude možné vyhnúť aj stručnému exkurzu do histórie formovania sovietskeho socializmu.

Na rozdiel od prístupov, ktoré za pádom socializmu nachádzajú viacero rôznych rovnocenných príčin, ako vonkajších, tak aj vnútorných, snahou autora predloženého textu je vyčleniť zo spleti rôznych príčin predovšetkým tú, ktorú by bolo možné nazvať podstatnou či systémovou príčinou pádu socializmu.

Pod podstatnou alebo systémovou príčinou zániku reálneho socializmu rozumiem príčinu, ktorá sa nachádzala v jeho základnej štruktúre a negatívne determinovala jeho celú reprodukciu. Systémová vada socializmu, nutne plodila v celom systéme rôzne chyby či deformácie, ktoré mu nielen znemožňovali budovať základy komunizmu, ale súčasne napomáhala v spoločnosti formovať sily, odmietajúce socializmus.

V dlhodobom „chorľavejúcom“ socializme sa nakoniec v spoločnosti nutne naakumulovala negatívna energia, ktorá sa pretavila do formy politickej sily, ktorá nakoniec vystúpila z hľadiska kauzálneho ako posledná alebo bezprostredná príčina pádu socializmu.

So systémovou a poslednou príčinou pádu socializmu však nutne súvisí ešte jedna príčina, ktorú nemožno obísť. Socializmus nevznikol náhodne a živelne, ale bol sformovaný cieľavedomou politikou komunistických strán. Z uvedeného nutne plynie, že ak vzniknutý systém vo svojom usporiadaní obsahoval podstatnú chybu, tak táto bola dôsledkom politického rozhodnutia strany. Vzhľadom k tomu, že z hľadiska kauzálneho ide o príčinu, ktorá stojí na počiatku budovania socializmu, ktorý však vďaka systémovej príčine nesplnil to čo mal a dospel k pádu, tak ju nazývam prvou príčinou pádu socializmu.

V analýze pádu socializmu tak pracujem s tromi dôležitými a vzájomne previazanými príčinami – podstatnou, poslednou a prvou príčinou.

Z hľadiska metodického budem postupovať obrazne povedané od konca. Začnem bezprostrednou príčinou pádu socializmu a od nej budem postupovať k systémovej či podstatnej príčine pádu socializmu. Po jej vyjasnení obrátim pozornosť k politickému rozhodnutiu, ktoré stálo na počiatku a do systému socializmu vnieslo podstatnú chybu, ktorá sa nakoniec ukázala ako podstatná príčina pádu socializmu.

Z filozoficko-metodologického hľadiska tak budem postupovať od vonkajšieho javu, od zjavnej, bezprostrednej príčiny pádu socializmu, k jej

vnútornej podstate a od nej k príčine, ktorá stojí za socializmom ako ľudským dielom, t.j. prvej príčine pádu socializmu.

Je nesporné, že tou „poslednou“, bezprostrednou príčinou, ktorá spôsobila rozpad socialistického tábora a zánik socializmu v Európe, bola nepochybne politika generálneho tajomníka ÚV KSSZ, M. Gorbačova. Jeho politika „perestrojky“ a „glasnosti“ nesmerovala k náprave nakopených chýb socializmu, ale k jeho likvidácii a reštaurácii kapitalizmu.

V našich domácich podmienkach by som za poslednú či bezprostrednú príčinu pádu socializmu považoval masové vystúpenie občanov v novembrovom generálnom štrajku 1989, ktorý požadoval zrušenie vedúcej úlohy KSČ v štáte a spoločnosti. Generálny štrajk bol síce bezprostredne vyprovokovaný nepravdivou informáciou o smrti študenta počas študentskej manifestácii v Prahe, ale svojim obsahom vyjadroval dlhodobú nespokojnosť pracujúcich s politikou KSČ. Nepriateľská propaganda vo forme falošnej informácie, tak dopadla na „úrodnú“ pôdu nespokojnosti pracujúcich, vytvorenú dlhodobou politikou KSČ.

Ako je možné objasniť fakt, že do čela KSSZ, teda do samotného mocenského jadra socialistickej sústavy sa dostal človek, ktorý fakticky odmietol politiku komunistov a presadzoval politiku sociálnej demokracie? Vo svojej knihe „Жизнь и реформы“ (1995) M. Gorbačov píše, že dávno pred nástupom do funkcie generálneho tajomníka KSSZ pochopil, že rozpor, ktorý on v spoločnosti reflektoval má svoje korene v historickom rozpore medzi bolševikmi, ktorí uprednostnili revolúciu a diktatúru a menševikmi, ktorí uprednostňovali reformy a demokraciu. Tento rozpor chcel prekonať a preto sa začal zaujímať o filozofiu, politické presvedčenie, a mravné pozície ľudí spojených so sociálnou demokraciou, v ktorej videl nástroj prekonania uvedeného rozporu.² Výsledkom „prekonania“ uvedeného protirečenia v socializme bola jeho likvidácia, teda prechod na stranu „menševikov“, či sociálnych demokratov a spolu s tým aj na stranu reštaurácie kapitalizmu.

Sociálno-demokratické názory neboli ničím výnimočným ani v ostatných komunistických stranách. V našich podmienkach to dokumentujú napríklad úvahy Z. Mlynáča, člena ÚV KSČ z roku 1968 a osobného priateľa M. Gorbačova. Počas Pražskej jari bol zodpovedný za vypracovanie konceptu reformy politického systému, v rámci ktorej sa

---

² Gorbačov, M.: „Жизнь и реформы“, Книга 2., s. 604.

uvažovalo aj o možnosti zavedenia pluralitného politického systému.³ Ako ukázal ďalší vývoj, Pražská jar bola síce porazená, ale tzv. reformné názory sa v strane šírili ďalej. Na Slovensku tento proces viedol k tomu, že pod vedením V. Plevzu, vzniklo na Ústave marxizmu-leninizmu ÚV KSS pracovisko rozvíjajúce rôzne reformné názory po vnútrostraníckej línii.⁴ Podstata týchto reformných názorov sa vyjavila, keď časť slovenských komunistov pod vedením bývalého vedeckého tajomníka Ústavu marxizmu leninizmu pri ÚV KSS, P. Weissa, rozložili bývalú KSS a založili stranu Sociálno-demokratickej ľavice.

Čo bolo príčinou toho, že v komunistických stranách sa začali šíriť sociálno-demokratické názory? Domnievam sa, že hlavnou príčinou daného javu bol fakt, že nielen radoví komunisti a občania, ale nesporne predovšetkým komunisti na najvyšších mocenských pozíciách, museli nutne pociťovať a teoreticky reflektovať rozpor medzi ideológiou a politikou strany. Ideológiou zdôrazňovaná moc pracujúceho ľudu v štáte bola v hlbokom rozpore s existujúcou politickou realitou.

Pracujúci, ktorí mali mať moc vo svojich rukách boli v ekonomickej sfére života redukovaní len na zamestnancov štátu, t.j. na vykonávateľov nariadení štátu. V politickej oblasti boli redukovaní len na „budovateľov“ socializmu, vykonávateľov rozhodnutí komunistickej strany. Volebný systém, v ktorom mali pracujúci rozhodovať o svojich politických zástupcoch mohli kandidovať len kandidáti odsúhlasení v straníckych výboroch. Voľba politických zástupcov sa tak zmenila len na formálnu voľbu, ktorej chýbal skutočný obsah daný vlastnou voľou pracujúceho ľudu. Pracujúci ľud, ako aj väčšina radových členov strany nemali vo svojom celku fakticky žiadnu moc účinne zasahovať, či ovplyvňovať budovanie socialistickej spoločnosti.

Rozmanité pokusy komunistických strán o aktívne zapojenie pracujúcich do riadenia štátu neboli úspešné, čo podľa môjho názoru viedlo v časti predstaviteľov komunistických strán k formovaniu chybného presvedčenia. Jeho jadrom bol názor, že socializmus nie je zlučiteľný s masovou politickou aktivitou občanov, t.j. so skutočnou demokraciou. Existujúcu formu „reálneho“ socializmu, ktorá skutočne neumožňovala

---

³ Mlynář, Z.: „Československý pokus o reformu 1968“, s. 62-65.

⁴ Močko, M.: „Slovensko na ceste k novemburu 1989“, In: Nové slovo, 16. februára 2021.

aktívnu účasť pracujúcich máš na riadení vývoja spoločnosti, stotožňovali so socializmom vôbec a preto nakoniec nachádzali východisko riešenia uvedeného rozporu v parlamentnej či buržoáznej demokracii.

V uvedenom zmysle nemožno považovať za náhodu, že v období Pražskej jari sa vo vedomí širokých máš šíril pojem „demokratického socializmu“. Z hľadiska Marxovej teórie ide o redundantný pojem, pretože pojem socializmu ako vlády pracujúceho ľudu obsahuje demokraciu už vo svojej podstate. Ale s ohľadom na existujúci reálny socializmus, bol pojem „demokratický socializmus“ plne funkčný a pochopiteľný, pretože v reálnom socializme demokracia pre pracujúce masy absentovala.

Rozpor medzi teóriou a politickou praxou socializmu bol dôsledkom nesprávnej politiky komunistov. Strana po uchopení politickej moci, namiesto rozširovania reálnej účasti pracujúcich na ekonomicko-politickom riadení štátu, ktorá by viedla k odumieraniu štátu sa vydala v rozpore s Marxovou teóriou, opačnou cestou. Vydala sa cestou postupného posilňovania svojej štátnej moci v chybnom presvedčení, že ako politický reprezentant pracujúcich, tým reálne posilňuje aj moc pracujúcich.

Strana prehliadala fakt, že jej štátna moc nie je automaticky aj mocou pracujúcich a postupným prehlbovaním svojej štátnej moci sa napokon nutne dostala do sporu či protirečenia s pracujúcim ľudom, ktorý mal mať všetku moc vo svojich rukách. Posilňovanie ľudovej demokracie sa postupne stalo nemožným, pretože to by nutne viedlo k oslabovaniu moci štátu, ale tým aj k oslabovaniu moci strany, ktorá so štátom postupne zrástla.

Presun ťažiska riadenia budovania socializmu z aktívnej, politicko-ekonomickej činnosti triedy pracujúcich na štát, viedlo nutne k tomu, že hlavnou silou budovania socializmu sa stal štát namiesto pracujúceho ľudu. Rast štátnej byrokracie a jej vplyvu na určovanie smeru rozvoja socializmu boli nutným dôsledkom posilňovania štátu ako subjektu budovania socializmu.

L. Trockij v uvedenej súvislosti hovorí o sovietskej byrokracii ako novej triede sformovanej za socializmu, ktorá na jednej strane spôsobila degeneráciu strany bolševikov, ale na strane druhej, strana bolševikov bola sama príčinou byrokratizácie štátu.⁵

---

⁵ Trockij, L.: „The Revolution Betrayed“, 1937, pp. 94-105.

Z priebehu novembrových udalostí je zrejmé, že strana to s politikou posilňovania svojej štátnej moci dopracovala nakoniec tak ďaleko, že masy pracujúcich sa od nej odvrátili a strana ostala osamotená ako „kôl v plote“, ako to konštatoval M. Jakeš na komunistickom aktíve v Červenom hrádku v 1989.⁶

Otázkou je, čo bolo skutočnou príčinou toho, že štát a nie trieda pracujúcich sa stal hlavným subjektom budovania novej spoločnosti v celom bývalom socialistickom bloku? Náš model budovania socializmu, ktorý by som nazval štátnym modelom socializmu, mal svoj vzor v sovietskom modeli budovania socializmu a preto aj príčiny vzniku štátneho socializmu je potrebné hľadať v prvom rade v podmienkach formovania socializmu v ZSSR.

V. I. Lenin v jednom zo svojich posledných textov charakterizoval objektívnu situáciu na počiatku revolučného procesu tak, že socializmus začali budovať predčasne, nie podľa teórie, ale tak povediac akoby „od konca“.⁷ Teda konštatuje, že bolševici nezačali budovať socializmus v rozvinutých ekonomicko-politických a kultúrnych podmienkach, ktoré mal vytvoriť kapitalizmus, ale v podmienkach objektívne a kultúrne zaostalých za podmienkami nutnými pre budovanie socializmu.

Objektívne ekonomické podmienky, ktoré determinovali vznik prvého socialistického štátu sa vyznačovali predovšetkým nedostatočne rozvinutými výrobnými silami Ruska. Štatistické údaje v ročenke z roku 1915 ukazujú, že na každú tisícku práceschopného obyvateľstva pripadalo 746 takých, ktorí pracovali v poľnohospodárstve, čo predstavuje temer 74,6% práceschopného obyvateľstva. V oblasti priemyslu, dopravy, obchodu a remeslách pracovalo na tisíc obyvateľov v daných oblastiach spolu 168 obyvateľov, čo predstavuje 16,8% z celkovej pracovnej sily Ruska.⁸

Tu je potrebné podotknúť, že ruské poľnohospodárstvo sa ani po zrušení nevoľníctva (1861) na mnohých miestach nezbavilo feudálnych črt. Nie nadarmo sa Dekrét o pôde stal jedným z rozhodujúcich dekrétov bolševikov, ktorým získali na svoju stranu roľníkov.

---

⁶ Jakešův „kůl v plotě“ poprvé zazněl u Vondrů v kuchyni — ČT24 — Česká televize

⁷ Lenin, V. I.: „Collected Works“, Vol. 33, p. 480.

⁸ Статистический ежегодник России 1915 год. I-ый раздел. Территория и население, с. 102.

Na uvedenom základe je jasné, že bolševici po dobytí politickej moci nemohli začať s procesom zospoločenšťovania výrobných prostriedkov v duchu Marxovej predstavy nielen pre nerozvinutý priemysel, dodatočne výrazne oslabený aj občianskou vojnou, ale predovšetkým pre nerozvinutosť pracujúcej triedy, ktorú zdedila od starého režimu. Pracujúca trieda bola nie len nedostatočne, ekonomicko-politicky pripravená na prevzatie funkcie vlastníka výrobných prostriedkov, ale z hľadiska svojich záujmov nebola jednotná. Roľníci mali záujem na pôde, ale nie na socializme.

Jediným reálnym východiskom bolševikov pre budovanie socializmu sa tak stala cesta zoštátnenia výrobných prostriedkov, t.j. premeny štátu na vlastníka výrobných prostriedkov, ktorý by pod ich vedením realizoval záujmy pracujúci. Takto sa štát stal postupne hlavným subjektom budovania novej spoločnosti.

Na presvedčenie bolševikov o rozhodujúcom význame štátu pri budovaní socializmu však zapôsobila aj skúsenosť z ekonomického fungovania štátov v krajinách zapojených do prvej svetovej vojny a najmä nemeckého štátu, reflektovaná v teoretických predstavách sociálnych demokratov ako aj bolševikov. F. Asschenfeld a M. Trecker vo svojej štúdii o vzniku sovietskej, centrálne plánovanej ekonomiky uvádzajú, že „Integrácia štátu a ekonomiky podnietená vojnou, akcelerovala jej prechod k racionálnejšiemu sociálnemu poriadku, v ktorom bola anarchia trhu prekonaná. A tak sa utopická vízia centralizovanej, štátom vedenej ekonomiky objavila počas vojny ako intelektuálne a praktický realizovateľná možnosť kapitalizmu.“⁹

Uvedená vízia našla svoj odraz aj v Leninovej predstave socialistického štátu, ako „kapitalistického štátu bez kapitalistov“¹⁰, kde sa „Všetci občania stávajú zamestnancami a robotníkmi jedného celonárodného, štátneho syndikátu.“¹¹ Uvedená predstava však odporovala Marxovej predstave socialistickej spoločnosti, podľa ktorej sa „všetka výroba sústredí v rukách

---

⁹ Asschenfeld, F. a Trecker, Max: „From Ludendorff to Lenin? World War I and the Origins of Soviet Economic Plannig“. In: Europe-Asia Studies, 2023, p. 11.

¹⁰ Lenin, V. I.: „Collected Works“, Vol. 25, p. 476.

¹¹ Lenin, V. I.: „Collected Works“, Vol. 25, p. 478.

združených jednotlivcov“ a nie v štáte, ktorý tým nutne stratí svoj mocenský charakter.“¹²

My sme štátny model socializmu prevzali, hoci s ohľadom na rozvinutosť výrobných síl ako aj organizovanosť a uvedomelosť robotníckej triedy, sme sa nemuseli v procese zospoločenšenia výrobných prostriedkov „zaseknúť“ na štátnom vlastníctve. Proces zospoločenšenia sa mohol postupne rozvinúť až do formy, v ktorej by pracujúci okrem budovateľskej funkcie plnili aj funkciu spoločných vlastníkov výrobných prostriedkov a z nej plynúcu riadiacu funkciu pri budovaní socializmu.

Ak by štát pod vedením KSC, za jasne stanovených ekonomických podmienok, postupne dával výrobné prostriedky do prenájmu pracujúcim kolektívom, tak by sa princíp demokracie dostal do samotného základu socializmu, do ekonomickej sféry jeho života.

Každý pracujúci by na svojom pracovisku plnil dve základné funkcie. Jednak by vykonával svoju odbornú prácu a súčasne vykonával aj svoju politickú prácu, plynúcu z jeho funkcie spoločného vlastníka výrobných prostriedkov. Najvyšším orgánom pracujúcich v podniku by bola členská schôdza, prostredníctvom ktorej by mali možnosť zasahovať nie len do personálneho zloženia vedenia podniku, ale aj do základných ekonomických otázok podniku a jej prostredníctvom aj do spoločného plánu rozvoja celého národného hospodárstva a tým aj spoločnosti. Plánovaný ekonomický rozvoj by už nemohol byť len vecou štátnej plánovacej komisie, ale aktívnej účasti všetkých pracujúcich ako spoločných vlastníkov výrobných prostriedkov.

Demokracia v ekonomickej sfére by postupne premenila robotnícku triedu nie len na skutočných spoločných vlastníkov výrobných prostriedkov, ale by ju nutne pozdvihla na politickú úroveň vládnucej, či „panujúcej triedy“.¹³

Podobná, demokratická forma organizácie ekonomickej sféry bola za socializmu v poľnohospodárstve, kde schôdza družstevných roľníkov, ako najvyšší orgán družstva, volil svoje predstavenstvo a súčasne rozhodovali o základných ekonomických otázkach fungovania družstva. Zároveň museli

---

¹² Marx, K., Engels, F.: „Manifest komunistického strany.“ In: Čítanka marxistickej filozofie. Zväzok I, s. 33.

¹³ Marx, K., Engels, F.: „Manifest komunistického strany.“ In: Čítanka marxistickej filozofie. Zväzok I, s. 32.

svoje záujmy koordinovať s poľnohospodárskou správou ako zástupcom štátu.

O družstevnej forme vlastníctva sa tvrdilo, že ako skupinová forma vlastníctva je nižšou formou než štátna forma vlastníctva, ktorá je reprezentantom celospoločenskej formy vlastníctva. Uvedené tvrdenie je nesporne správne, ale na strane druhej, pokiaľ máme na mysli formu kolektívneho riadenia družstevného vlastníctva v poľnohospodárstve, tak táto bola nesporne vyššou formou riadenia, bola socialistickejšou formou riadenia, než forma jednostranného centrálného štátneho riadenia.

V uvedenej súvislosti je možné upozorniť na Leninov článok s názvom „O družstevníctve“, (bol napísaný tesne pred jeho smrťou, 4. januára 1923), v ktorom Lenin zásadne mení svoj pôvodný pohľad, na organizáciu socialistickej spoločnosti, ktorý uplatňoval vo svojej práci Štát a revolúcia. V závere príspevku Lenin konštatuje, že družstevné hnutie je potrebné podporovať, pretože socialistický štát musí „podporovať nový princíp na základe ktorého musí byť populácia organizovaná. ... Vzhľadom na spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, vzhľadom na triedne víťazstvo proletariátu nad buržoáziou, je systém civilizovaných družstevníkov, systémom socializmu.“¹⁴ Ako plynie z textu, V. I. Lenin tu pod družstevníctvom nemá na mysli organizáciu skupinového vlastníctva, ale organizáciu práce na spoločnom vlastníctve družstevným, kolektívnym spôsobom t.j. spôsobom, kde sa samotní výrobcovia reálne podieľajú na riadení ekonomickej sféry.

Nesprávne zrealizovaný proces zospoločenšenia výrobných prostriedkov, redukovaný na štátne vlastníctvo je z nášho pohľadu tou systémovou chybou reálneho socializmu, ktorá v konečnom dôsledku spôsobila pád socializmu. Štát ako vlastník výrobných prostriedkov premenil pracujúcich len na svojich zamestnancov. Preto neprekvapuje, že v 89 prijali pracujúci s hrobovým tichom fakt, keď ich rukami vybudovaný národný majetok im bol odňatý a odovzdaný do rúk súkromníkov. Boli ticho, pretože to reálne nebol ich majetok, ale majetok štátu.

V uvedenej súvislosti mi nedá, aby som necitoval temer prorocké tvrdenie L. Trockého: „Pád štátu tak nevyhnutne povedie k pádu existujúcich vlastníckych vzťahov, t.j. k pádu štátneho vlastníctva a keďže to je

---

¹⁴ Lenin, V. I.: „Collected Works“, Vol. 33, pp.470-471.

základom socializmu v danej krajine, tak aj k pádu socializmu.“¹⁵ Teda strata štátnej moci komunistov povedie k pádu existujúceho štátneho vlastníctva a pád štátneho vlastníctva povedie k zániku štátneho socializmu.

Ak na uvedenú chybu nazeráme z hľadiska princípov Marxovej teórie, tak uvedená chyba bola dôsledkom nesprávne uplatneného princípu diktatúry proletariátu v politike komunistickej strany. Tým sa navraciame k počiatok budovania socializmu, t.j. z hľadiska kauzálneho, sa vraciame k prvej príčine pádu socializmu.

Princíp diktatúry proletariátu nebol rešpektovaný v dvoch rovinách. V politickej rovine, kde moc ostala v rukách strany namiesto toho, aby postupne prešla na celú triedu pracujúcich. Politická moc však ostal v rukách strany práve preto, že v ekonomickej rovine sa spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov „zaseklo“ na štátnom vlastníctve a nepokračovalo až na úroveň pracujúceho ľudu, na úroveň triedy pracujúcich.

Daný princíp sa dnes, takmer výlučne, redukuje len na jeho negatívnu zložku, t.j. na jeho funkciu zbavovania buržoázie jej ekonomickej, politickej a kultúrnej moci v spoločnosti. Lenže jadrom prechodného obdobia ku komunizmu nemôže byť potláčanie nepriateľov, ale vecné budovanie nových ekonomických, politických, ideologických a kultúrnych foriem života spoločnosti, smerujúcich k beztriednej spoločnosti, čo tvorí jadro pozitívnej stránky diktatúry proletariátu. Realizácia pozitívnej stránky diktatúry proletariátu sa však nedá realizovať mocensky, prostredníctvom štátu, ale len pozitívnou aktívnou kooperáciou s pracujúceho ľudu.

Tento podstatný moment diktatúry proletariátu nebol politikou strany realizovaný a preto socializmu nedosiahol svoj cieľ - vybudovať základy komunistickej spoločnosti a nutne skrachoval.

Literatúra

- ASSCHENFELD, F. – TRECKER, M. (2024): „From Ludendorff to Lenin? World War I and the Origins of Soviet Economic Plannig“. In: Europe-Asia Studies 2024. DOI:10.1080/09668136.2023.2259635
- GORBAČOV, M. (1995): „Жизнь и реформы“. Книга 2, Москва: Новости.

---

¹⁵ Trockij, L.: „The Revolution Betrayed“, 1937, s. 237.

LENIN, V. I. (1974): „Collected Works“, Vol. 25., Moscow: Progress Publishers.

LENIN, V. I. (1973): „Collected Works“, Vol. 33., Moscow: Progress Publishers.

MARX, K. – ENGELS, F. (1963): „Manifest komunistickej strany“. In: Čítanka marxistickej filozofie. Zväzok I., Bratislava: Pravda.

MLYNÁŘ, Z. (1975): „Československý pokus o reformu 1968“, Index – Listy.

МОСКО, М. (2021): „Slovensko na ceste k novembru 1989“ In: Nové slovo, 16. februára 2021.

TROCKIJ, L. (1937): „The Revolution Betrayed“ London.

Internetové zdroje:

Jakešův „kúl v plotě“ poprvé zazněl u Vondrů v kuchyni — ČT24 — Česká televize.

Статистический ежегодник России 1915 год (Год двенадцатый) | Проект «Исторические Материалы».

doc. PhDr. Vladimír Manda, CSc.

Nitra

vladmirmanda@gmail.com

O vybraných otázkach pádu socializmu v strednej a východnej Európe vo svetle civilizačnej analýzy

František Škvrnda st.

Úvod

Civilizácia patrí k najširším pojmom, ktoré zachytávajú ľudský svet (spoločnosť). Do sociálneho myslenia sa dostal v čase osvietenstva, ako „zobčanštenie“, ktoré prekonáva divožstvo a barbarstvo (Ottův, 1892, 413). Súvisí so zmenami, ktoré viedli k zlepšovaniu spoločnosti, najmä so vznikom písma, miest, vytvorením štátneho zriadenia a rozvojom ekonomiky.

V súčasnej teórii sa civilizácia chápe interdisciplinárne (najmä sociálno-filozoficky, sociologicky, kulturologicky a antropologicky). Špecifickým prvkom jej skúmania je civilizačná analýza, ktorá má tiež interdisciplinárny charakter a zameriava sa na dôkladnejšie poznávanie civilizačných procesov v rôznych historických i aktuálnych podobách.

Pád socializmu v strednej a východnej Európe (ďalej len SVE) považujeme za špecifický civilizačný proces, ktorý mal protirečivý charakter a prebehol v určitom čase a priestore. V texte skúmame pád socializmu v SVE z hľadiska pokračujúcej diskusie zo širšieho teoreticko-metodologického hľadiska civilizačnej analýzy s cieľom prispieť k získaniu ucelenejšieho pohľadu na jeho príčiny a ich súvislosti.

Stručne o chápaní civilizácie a civilizačnej analýzy

Chápanie civilizačnej analýzy a jej uplatnenie pri skúmaní aktuálnych globálnych procesov sme už charakterizovali (Škvrnda, 2019). Vzhľadom na charakter tohto textu zvýrazníme základné aspekty civilizačnej analýzy, z ktorých vychádzame.

Pri skúmaní nastoleného problému sa opierame o sociologické rozpracovanie civilizačnej analýzy v prácach Árnasona (Árnason, 2004,

Árnason, 2010, Árnason, 2014). Zvýrazňuje v nich podnetnosť prístupu Eisenstadta, ktorý civilizačnú dimenziu chápe ako prepojenie dvoch aspektov: kultúrnych artikulácií sveta a pôsobenia hlavných „arén“ spoločenského života od ekonomiky cez politiku až po náboženstvo (Árnason, 2012, 551). Árnason rozvíja teóriu a metodológiu civilizačných analýz a prispieva k vymedzeniu koncepcie civilizácie a hlavných sociologických kategórií pre jej analýzu, najmä pri ich komparácii vo svetových dejinách (Spohn, 2011).

Vo vývoji civilizačnej analýzy sa vymedzujú (Tiryakian, 2004) dve generácie sociológov. Prvú generáciu tvorili autori z éry tradičnej sociológie – Weber, Durkheim a Mauss. Druhá generácia skúmala dynamiku civilizácií (najmä Sorokin, Elias, Nelson a Eisenstadt) a zvýrazňovala predovšetkým jej kultúrnu, popr. sociálnu stránku. V 20. stor. v sociológii došlo aj k obratu ku skúmaniu civilizácie, čím sa stala aj nosnou líniou civilizačnej analýzy.

Pri skúmaní procesov, ktoré viedli k pádu socializmu v SVE, uplatníme preto predovšetkým sociologické hľadisko s dôrazom na historickú sociológiu. Sociologický pohľad na civilizáciu a jej uplatnenie v civilizačnej analýze považujeme za komplexnejší ako politologický pohľad, ktorý preferuje mocenskú stránku problému. Preferovaným prvkom politologického pohľadu na spoločnosť je demokracia, podľa ktorej sa niekedy odlišujú aj politické systémy ako civilizačný fenomén. Za meritórny znak kapitalistickej civilizácie sa považuje liberálna demokracia, ktorá však v posledných rokoch na Západe prestáva fungovať.

Svet už dlhšie prechádza veľkými zmenami, ktoré majú aj civilizačný charakter. Jedným z prvých významných príspevkov na túto tému bolo kolektívne dielo *Civilizácia na rázcestí* (Richta, 1966). Kritický pohľad máme na prácu *Zrážka civilizácii* (Huntington, 2001) z 90. rokov minulého storočia, ktorá civilizácie klasifikovala podľa zúženého náboženského kritéria a o vývoji uvažovala tiež zúžene zo západného pohľadu.

Zvýšená pozornosť sa v súčasnosti venuje otázkam kríz a možného kolapsu civilizácie. Téma sa špecificky rozvíja od vydania dvojdielnej práce o zániku Západu po prvej svetovej vojne (Spengler, 2017). Dopĺňa sa novšími globálnymi problémami najmä v sociálno-ekonomickej, politickej (mocenskej), kultúrnej a environmentálnej oblasti. Poukazuje sa aj na zložitosti civilizačných štandardov a vytváranie civilizačného bremena

(Bowden, 2015). Na publicistickej úrovni sú tieto problémy neraz spojené s tzv. konšpiračnými teóriami.

Socializmus alebo barbarstvo

V súvislosti s pôvodným chápaním civilizácie ako prekonania barbarstva nastolila Luxemburgová pálčivú otázku „socializmus alebo barbarstvo“. Reagovala ňou na brutalitu prvej svetovej vojny, k rozpútaniu ktorej prispeli aj sociálnodemokratické strany v niektorých západných štátoch (Die, 1916)¹. Prvú svetovú vojnu videla ako stav, v ktorom sa buržoázna spoločnosť ocitla na križovatke, či prejde k socializmu, alebo sa vráti k barbarstvu. Hoci sa blíži 110 rokov od nastolenia tejto otázky, mala v sebe silný prognostický aspekt, pričom Luxemburgová videla, že kapitalizmus v štádia imperializmu má agresívny charakter (Luxemburg, 1913).

Aj v ďalšom vývoji kapitalistickej civilizácie, ktorá je v súčasnosti spojená s globalizáciou na západný spôsob, honba vojnychtivých kruhov za ziskom ohrozuje mier a bezpečnosť vo svete. Aktuálne výrazne zhoršila bezpečnostnú situáciu v kapitalistickej civilizácii v roku 2022 špeciálna vojenská operácia Ruskej federácie na Ukrajine.

Kapitalistická civilizácia sa technicky rozvíja nevídaným tempom, ale rozvoj v kultúrnej oblasti je kontroverzný. Nestabilitu vyvoláva aj to, že vládnuce sily kapitalistickej civilizácie nepripúšťajú iný civilizačný vývoj ako kapitalistický, ale majú čoraz väčší strach z kolapsu svojej civilizácie. V záujme udržania moci, ktorú využívajú na zvyšovanie bohatstva, sofistikovane stále využívajú násilie, vrátane ozbrojeného násillia a vojen.

O niektorých podmienkach vzniku a vývoja socialistickej civilizácie

V rámci vymedzovania rôznych civilizácií sa socialistická civilizácia považuje za samostatnú civilizáciu so špecifickými znakmi. Je o nej málo teoretických a odborných textov. O kapitalistickej civilizácii (označovanej aj za západnú), s ktorou sa porovnáva, je oveľa viac a aj prepracovanejších zdrojov. Jednou z príčin je historický faktor, keď kapitalizmus existuje

---

¹Text je viac známy ako Júniov pamflet, lebo ho napísala pod pseudonymom Junius vo väzení.

oveľa dlhšie. Braudel, ktorý sa zaoberal aj teóriou civilizácie (Braudel, 1987), ho kladie do 15. storočia (Braudel, 1979). So vznikom socialistickej civilizácie sa vytvorila aj otvorená snaha vládnucich síl kapitalistickej civilizácie zničiť ju, čo sa premieta aj do teoretickej a odbornej tvorby.

Vízia socializmu aj ako nového stupňa vývoja civilizácie sa vytvárala dlhodobo. Po dielach utopických socialistov vyústila do vzniku marxizmu. Ten sa neskôr rozštiepil na dve vetvy. Jedna vetva, ktorá sa vzdala radikálnych prvkov spojených najmä s charakterom socialistickej revolúcie, pôsobila na Západe. Začala sa označovať za neomarxizmus, ktorý sa posunul smerom k liberalizmu a do politického stredu. V podstate sa prispôobil kapitalistickej civilizácii a vzdal sa snahy o jej systémovú zmenu. Druhá vetva sa neskôr v socialistických štátoch začala interpretovať ako marxizmus-leninizmus. V tejto vetvi sa vytvorila aj línia označovaná za autentickú, radikálnu ľavicu, ktorá po rozpade bipolarity dominuje v tejto vetve a snaží sa reagovať na meniace sa podmienky sveta. Súperenie kapitalistickej civilizácie so socialistickou zahŕňa aj zápas v oblasti kultúry, ktorý kapitalistická civilizácia vedie sofistikovanejšie a efektívnejšie. K jeho pilierom patrí antikomunizmus, ktorý útočí aj proti socialistickej civilizácii. Využíva sa prepracovaný systém manipulácie mäs, opierajúci sa o historicky vyskúšané a dôkladne prepracované postupy, ktoré sa stále zdokonaľujú. V súčasnosti ide najmä o sociálne siete, ktoré zdanlivo umožňujú voľné šírenie rôznych názorov, ale vedomie mäs rozkladajú a aj dezorientujú novým spôsobom. V podmienkach narastania kríz v kapitalistickej civilizácii sa začali potláčať iné názory spôsobom, ktorý niekedy pripomína hon na čarodejnice v stredoveku.

V teórii socializmu sa prikladá mimoriadny význam získaniu a udržaniu politickej moci, ktorá je spojená s centrom v komunistickej strane. K slabým miesta tohto systému patrí subjektívny faktor, „nedostatok“ ľudí, ktorí socialistickú moc dokážu primerane uplatňovať na všetkých úrovniach a oblastiach štátu. Revolúciu nie je jednoduché uskutočniť, ale riadiť spoločnosť po nej je mnohonásobné ťažšie, najmä ak to chápeme ako súčasť fungovania civilizácie.

Dôraz na moc v socializme vyvoláva ostrú reakciu kapitalistickej civilizácie. Naplno sa to ukázalo po vzniku socialistického štátu po Októbrovej revolúcii 1917 v Rusku, proti ktorému sa ihneď začal viesť ozbrojený boj. Spojili sa v ňom domáci odporcovia novej civilizácie so zahraničnými silami. Cieľom bolo zničiť vznikajúcu socialistickú

civilizáciu, proti ktorej sa útočilo aj politicky, ekonomicky a kultúrne. Socialistická civilizácia aj po rozšírení do ďalších štátov existuje a pôsobí v systémových protirečeniach s kapitalistickou civilizáciou.

Stručne o teoretickom chápaní socialistickej civilizácie

V marxistickej teórii bol pojem civilizácia v „tieni“ pojmu spoločensko-ekonomická formácia. Väčšina „nemarxistických“ textov, ktoré sa priamo alebo sprostredkovane zaoberajú socialistickou civilizáciou, bola a aj zostala voči nej kritická a pri porovnávaní s kapitalistickou civilizáciou ju kritizuje i útočí na ňu. V súvislosti s tým, že socialistická civilizácia vznikla v Sovietskom Rusku (v roku 1924 sa zmenilo na ZSSR), sa niekedy zúžene označuje za sovietsku popr. len za ruskú.

Špecifickým terminologickým problémom bola komunistická civilizácia (Batenin, 1980), ktorá v skutočnom slova zmysle neexistovala, lebo socialistická civilizácia bola len jej prvým, nižším „nedokonalým“ stupňom. Považovať socializmus za synonymum komunizmu je publicisticky možné, ale z hľadiska teórie je to zjednodušujúce a nepresné. V teórii civilizácie i civilizačnej analýze, ktoré sa zaoberali len existujúcimi alebo zaniknutými civilizáciami, komunizmus predstavoval víziu budúcnosti, ktorá sa ešte nedala skúmať.

Záujem o socialistickú civilizáciu sa rozvinul už po Októbrovej revolúcii v 1917 v Rusku, ale dlho išlo viac o publicistický ako teoretický či odborný pohľad. Socializmus ako usporiadanie spoločnosti mal výrazné pokrokové prvky a bol prítlačlivý najmä sociálno-ekonomicky s jeho ideami sociálnej rovnosti, solidarity a spravodlivosti.

Civilizácia sa v teoretickej marxistickej literatúre začala skúmať až koncom 70. rokov minulého storočia. Venoval sa jej Mchedlov (Mchedlov 1979, Mchedlov 1980), ktorý chápal civilizáciu ako sociálno-kultúrne spoločenstvo a zaoberal sa najmä vzťahmi medzi civilizáciou a kultúrou a socialistickými a všel'udskými hodnotami. Poukazoval na prínos socialistickej civilizácie v rôznych oblastiach spoločenského vývoja ako aj pri riešení globálnych problémov.

O vytvorení svetového rozmeru socialistickej civilizácie

Socialistická civilizácia sa sformovala do podoby svetovej socialistickej sústavy (socialistického spoločenstva), ktorá bola na troch kontinentoch. V tomto priestore mala relatívne komplexný charakter, ktorý bol aj územne kompaktný a označovala sa aj za sovietsky či východný blok. Vychádzala z teoretického modelu s jasne sformulovanými politickými, ekonomickými i ideologickými hodnotami a zásadami. V praxi v jednotlivých socialistických štátoch sa však uplatňovali rozdielne, pričom nie vždy sa ich podarilo naplno realizovať.

SVE bola významným regiónom socialistickej civilizácie, ktorý bol ekonomicky najrozvinutejší. Po územných zmenách po druhej svetovej vojne tu vzniklo 8 nových socialistických štátov. K ZSSR vo východnej Európe pribudli Albánsko, Bulharsko, Juhoslávia a Rumunsko. V strednej Európe išlo o Československo, Nemeckú demokratickú republiku (ďalej len NDR), Maďarsko a Poľsko.

Postupne sa medzi nimi rozvinul systém spolupráce, ktorý však neprerástol do integrácie. V roku 1949 sa vytvorila Rada vzájomnej hospodárskej pomoci, v ktorej boli takmer všetky socialistické štáty v regióne. Albánsko v nej pôsobilo len do roku 1962 a s Juhosláviou sa čiastočne spolupracovalo od roku 1964. Ďalšou oblasťou spolupráce bola Organizácia Varšavskej zmluvy, ktorá sa založila v roku 1955 a jej členmi boli Albánsko (vystúpilo z nej v roku 1968), Bulharsko, Československo, Nemecká demokratická republika, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a ZSSR.

Socialistická civilizácia sa etablovala aj na Ďalekom východe (Mongolská ľudová republika /1924/, Kórejská ľudovodemokratická republika /1948/ a Čínska ľudová republika /ďalej len ČĽR, 1949/) a v Indočíne (Vietnamská demokratická republika /1945/, po víťazstve vo vojne s USA a zjednotení s juhom Vietnamská socialistická republika /1976/ a Laoská ľudovodemokratická republika /1975/). Prvým a zatiaľ jediným socialistickým štátom na západnej pologuli sa stala Republika Kuba (socializmus v nej bol vyhlásený v roku 1961), ktorá bola mimo kompaktného územia socialistickej civilizácie.

Špecifickým fenoménom boli štáty so socialistickou orientáciou v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike, medzi ktoré sa od 50. rokov minulého storočia až doteraz zaradilo vyše 30 štátov. Zohrali významnú úlohu pri šírení

myšlienok socialistickej civilizácie ale tento priestor nebudeme považovať za socialistickú civilizáciu.

O páde socializmu v strednej a východnej Európe

Vývoj a fungovanie civilizácií majú vlastné cesty, ktoré ťažko vtesnať do úzkeho riadeného rámca a prejavujú sa v nich obdobia vzostupu i zostupu. Socialistická civilizácia bola prvá, ktorá sa z veľkej časti vytvárala podľa pripraveného teoretického modelu a optimisticky sa počítalo s jej kontinuálne vzostupným vývojom. Sú názory (Honnet, 2020, 76), ktoré však uvažujú o tom, že téza o zákonitom procese vývoja dejín, ktorá podľa Marxa predpokladala, že „kapitalistické výrobné vzťahy s historickou nevyhnutnosťou rozložia samy od seba“, sa nenaplnila. Kapitalistická civilizácia má napriek ťažkostiam, s ktorými zápasí ešte budúcnosť. Alternatíva k nej sa ťažko presadzuje jednak preto, že kapitalizmus nevyberane využíva všetky prostriedky na svoje udržanie a nová civilizácia má tiež svoje chyby a omyly, ktoré jej podporu znižujú. Triednym bojom, ktorý stále existuje, sa však nedá všetko ani zdôvodniť ani dosiahnuť.

Z civilizačno-analytického hľadiska boli ťažkosti socialistickej civilizácie zákonité. Okrem toho, že nie na všetko sa dalo pripraviť, ich vyvolali dve veľké skupiny príčin. V prvej skupine to bolo rozsiahle úsilie vládnucich síl kapitalistickej civilizácie oslabiť a zničiť novú civilizáciu. Druhá skupina súvisela so subjektívnym faktorom (najmä ľudovými masami). Nie všetci v spoločnosti socializmus podporovali a boli aj takí, ktorí proti nemu otvorene či skryte vystupovali. Nespokojnosť vyvolávalo aj to, že ťažkosti každodenného života sa nedarilo prekonávať vždy k spokojnosti širokých mäs.

Ťažkosti rôznej podoby a stupňa sa objavili vo všetkých socialistických štátoch SVE. Niektoré sa prejavili aj regionálne, najmä v roku 1956 a 1968. Došlo aj k rozkolu medzi ZSSR a ČLR, ktorý socialistickej civilizácii neprospeľ.

Socialistická civilizácia napriek nesmiernej dynamizácii ekonomiky nedosahovala materiálnu úroveň kapitalistickej civilizácie, čo malo aj sociálne, politické i kultúrne následky. V 80. rokoch sa veľké hospodárske ťažkosti prejavili najmä v Poľsku a Maďarsku. Negatívne dopady nielen v ZSSR, ale aj inde v SVE mala nepripravená až naivná línia

gorbačovovského vedenia, spojená najmä s perestrojkou a glasnosťou. Vodcovia socialistickej civilizácie vyšli príliš v ústrety Západu a prehliadli nové nebezpečné prvky, ktoré prinášal neoliberalizmus a neokonzervativizmus.

Odklon od hodnôt a zásad socializmu začal v Poľsku a Maďarsku. Na ich podporu sa na Západe v roku 1989 založil program PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies). Od leta 1989 sa situácia zhoršovala v dôsledku udalostí v NDR. Do konca roka sa socialistické vládnuce sily vzdali moci takmer vo všetkých štátoch SVE okrem Juhoslávie, kde to bolo začiatkom roku 1990 a Albánska (v roku 1991). Pád socializmu v SVE zavŕšil rozpad ZSSR v decembri 1991. RVHP zanikla v júni 1991 a Varšavská zmluva bola rozpustená v júli 1991. Proces pádu socializmu v SVE sa stále analyzuje v teórii (Dinuš, 2022) i publicistike (Samsonov, 2024) a jeho skúmanie nie je ukončené.

Pohľad civilizačnej analýzy je širší a všeobecnejší ako pohľad politológie a v spojení s historickou sociológiou zhrnieme, že k základným príčinám pádu socializmu v SVE patrili okrem materiálneho stavu života a chýb vládnuccich elít a ich podivného a rýchleho sa vzdania moci, predovšetkým kultúrne faktory, ktoré sa šírili z kapitalistickej civilizácie. Napriek reálnemu stavu kapitalistickej civilizácie (chudoba, nerovnosť, nespravodlivosť, individualizmus, odbúravanie sociálneho štátu a pod.) sa útočilo proti socializmu, odmietal sa ako alternatíva a „vyhadzoval“ sa na smetisko dejín. V tejto atmosfére sa dokázalo zmanipulovať vedomie veľkej časti nás. Kritika týchto názorov nemala dostatočný priestor a nebol ani účinná.

Zvýrazníme dve skupiny kultúrnych faktorov, ktoré zohrali významnú úlohu pri páde socializmu. V prvom rade išlo o konzumerizmus na základe zneužívania ľudských túžob a fiktívneho zabezpečovania nekonečného rastu – túžby po ďalšej túžbe bez toho, aby predchádzajúce boli naplnené. Ďalej išlo o manipulatívnu interpretáciu demokracie, ľudských práv a politickej slobody, ktoré potlačili do pozadia prioritný význam ekonomickej a sociálnej slobody (práv).

Záver

V 20. storočí sa socialistická civilizácia posunula z priestoru vzniku socialistickej teórie v západnej Európe do SVE. Pád socializmu v SVE viedol

k tomu, že táto civilizácia sa posunula znovu viac na východ. Jadro súčasnej socialistickej civilizácie je v Čínskej ľudovej republike, kde má špecifické črty spojené s čínskymi dejinami a kultúrou. Zvýrazňuje sa v nej potreba odstraňovania chudoby, ekologickej civilizácie a riešenia problémov sveta, ktoré nemá hegemonný ale multipolárny charakter spojený s existenciou viacerých civilizácií v súčasnom svete.

Jedine dejiny dajú odpoveď na to, či socialistická civilizácia kolabuje. Zatiaľ v Číne silnie. Je prítlačivá najmä pre globálny Juh. Kapitalistická civilizácia je nútená pripustiť jej prednosti a v záujme svojho prežitia s ňou musí spolupracovať. V SVE zostali sily, ktoré vidia, že socialistická civilizácia bola podvedená i zradená a idey sociálnej rovnosti, solidarity a spravodlivosti im chýbajú.

Literatúra

ÁRNASON, J. P. (2004): *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill.

ÁRNASON, J. P. (2010): *Civilizational analysis: a paradigm in the making*. In Pimentel, R. B. et al. (2010): *Religion, culture and sustainable development*. Vol. I., Paris: UNESCO EOLSS, 169-196.

ÁRNASON, J. P. (2012): Max Weber jako klasik civilizační analýzy: komparativní pohledy na souhru kultury a moci. In: *Sociológia*, 44 (5) , 2012, 548 - 563.

ÁRNASON, J. P. (2014): *Civilizational analysis, social theory and comparative history*. In Delanty, G. (ed.): *Handbook of Contemporary European Social Theory*, 230 - 241.

BATENIN, S. S. (1980): *Čelovek komunističeskoj civilizaciji*. Leningrad: Znanije.

BOWDEN, B. (2015): *Civilization and Its Consequences*, In: *Oxford Handbook Topics in Politics* (online edn, Oxford Academic). Prístupné na <https://academic.oup.com/edited-volume/41327/chapter/352326100>.

BRAUDEL, F. (1979): *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe et XVIIIe siècles*, Paris: Armand Colin.

BRAUDEL, F. (1987): *Grammaire des civilisations*, Paris: Arthaud.

DIE (1916) *Krise der Sozialdemokratie von Junius*. Anhang: Leitsätze über die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie. Bern: Unionsdruckerei

- DINUŠ, P. (2022): Sovetskij sojuz i poraženije socializma. Moskva: Akvilon.
- HONNETH A. (2020): Idea socializmu. Bratislava: VEDA, 2020.
- HUNTINGTON, S.P. (2001): Střet civilizací. Praha: Rybka Publishers.
- LUXEMBURG, R. (1913): Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus. Berlin, Vorwärts.
- MČEDLOV M. P. (1979): Ponjatije civilizaciji v marksistsko-leninskoj teoriji. Moskva: Znanije.
- MČEDLOV M. P. (1980): Socializm – stanovlenije novogo tipa civilizaciji. Moskva: Politizdat.
- OTTŮV slovník naučný (1892). Praha : J. Otto.
- RICHTA, R. a kol. (1966): Civilizace na rozcestí : společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. Praha, Svoboda.
- SAMSONOV, A. (2024): Kapitalizm ubyvajet Rossiju. Vojennoje obozrenije, 21. nojabrja 2024. Prístupné na <https://topwar.ru/253983-kapitalizm-ubivaet-rossiju.html>
- SPENGLER O. (2017): Zánik Západu : obrysy morfologie světových dějin. Praha: Academie.
- SPOHN, W. (2011): World history, civilizational analysis and historical sociology: Interpretations of non-Western civilizations in the work of Johann Arnason In: European Journal of Social Theory. 14 (1) 23 – 39.
- ŠKVRNDA, F. (2019): O zmene civilizačnej paradigmy skúmania a riešenia problémov sveta v 21. storočí. In: Dinuš, P. a kol.: Svet v bode obratu O protirečivosti vývoja civilizácie v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: VEDA, 9 – 37.
- TIRYAKIAN, E.A. (2004): Civilizational Analysis Renovating the Sociological Tradition. In: Arjomand, S., Tiryakian, E. A. (eds.): Rethinking Civilizational Analysis, London: SAGE, 34 – 43.

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Bratislava

fskvrnda@outlook.sk

Sovietsky zväz a pád východoeurópskeho socializmu¹

Peter Dinuš

Ústav politických vied SAV, v. v. i.

Socializmus, ktorý zvíťazil vypuknutím *Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie* v Rusku roku 1917, padol. Rozhodujúcim spôsobom určil dejiny Európy a sveta 20. storočia. Po *Parížskej komúne* to bol druhý, rozhodujúci pokus o presadenie socialistických spoločenských vzťahov. Sovietsky zväz s jeho spojencami nedokázali zničiť imperializmus. Monopolistický kapitalizmus tak zničil ich. V globálnej triednej vojne, o ktorej Lenin učil, že je omnoho ťažšia ako vojna medzi štátmi, monopolistická buržoázia porazila socializmus. Tento výsledok predurčili viaceré objektívne i subjektívne faktory. K tým základným patrila nejednota medzinárodného robotníckeho hnutia, ktoré sa v čase pred prvou imperialistickou svetovou vojnou rozdelilo na reformistickú pravicu a revolučnú ľavicu. Sociáldemokratizmus, ktorý mal silné pozície v západných kapitalistických

---

¹ V tomto článku je vystúpenie N. S. Chruščova a M. S. Gorbačova predstavené ako obdobie sovietskych dejín, ktoré mali zásadný vplyv na podkopanie základov socializmu a nakoniec na jeho zničenie. Je hodnotené ako postupný prienik sociáldemokratizmu do marxizmu-leninizmu, ktorý mu nakoniec podľahol. Rozhodujúcimi príčinami porážky sovietskeho a všeobecne východoeurópskeho socializmu tak bol revizionizmus a oportunizmus. Existujú však aj názory, že vystúpenie Chruščova a Gorbačova je prejavom trockizmu, ktorý síce J. V. Stalin paralyzoval, ale úplne ho v ZSSR nezničil. Gorbačovovo prehlasovanie o tom, že prestavba je pokračovaním revolúcie môže byť vnímané ako prejav trockistickej „štvrtej protibyrokratickej“ revolúcie riadenej z imperialistického Západu štvrtou internacionálou práve tak, ako Chruščovov nový „antistalinistický“ program Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o blízkom víťazstve socialistických a národnooslobodzovacích síl na celom svete. Takéto názory však zostávajú len špekuláciou. Preto im v článku nevenujeme žiadnu pozornosť.

krajinách, mal prevahu. Revolučný smer sa opieral o sovietske Rusko. Bolševická vláda tu musela bojovať nielen s kontrarevolúciou, zahraničnou intervenciou, s hospodárskym rozvratom a zaostávaním, negramotnosťou, s prevažujúcim agrárnym charakterom spoločnosti, ale aj s vlastnou, vo viacerých oblastiach nehostinnou krajinou. Mladá sovietska republika bola izolovaná, v kapitalistickom obklúčení, ustavičnom ohrození, vystavená úkladom imperialistickej buržoázie, ohováraná antikomunistickou a antisovietskou propagandou.

Engels, ktorý začal systematizovať Marxovo a svoje spoločné učenie, zomrel v čase konca kapitalizmu voľnej súťaže a nástupu monopolistického kapitalizmu. Teoreticky už nové štádium kapitalizmu nestihol reflektovať. Táto úloha pripadla až Leninovi, buržoáziu najviac nenávidenému marxistickému teoretikovi a proletárskemu politikovi. Leninova teoretická i politická činnosť je dôsledne revolučná. Jeho úsilie smerovalo k víťazstvu proletárskej revolúcie nielen v Rusku, ale na celom svete. Netrpel národnou obmedzenosťou a úspech ruskej *Októbrovej revolúcie* dialekticky spájal s bojom medzinárodného proletariátu. K víťazstvu socialistickej revolúcie slúžila ním založená *Komunistická internacionála* i politika jednotnej fronty komunistov a ľavicových sociálnych demokratov v Nemecku, krajine, ktorá bola po víťazstve revolúcie v Rusku rozhodujúca pre jej ďalší postup v Európe. *Kominterna* i sovietska vláda preto venovali nemeckému robotníckemu hnutiu značnú pozornosť. Mali však silného protivníka. Nemecká monopolistická buržoázia, ktorej protektorom sa stávala finančná oligarchia USA robila všetko pre to, aby bola v Nemecku revolúcia udusená. Lenin zomieral v čase tohto zostreného medzinárodného triedneho boja. V Nemecku sa síce buržoázii nepodarilo nastoliť otvorenú teroristickú diktatúru, proletariát tu však roku 1923 prehral. Dlhodobé udržanie a rozvoj ruskej revolúcie boli pritom naďalej závislé od vypuknutia revolúcie v západných krajinách. Bolo prirodzené, že v období dočasnej stabilizácie kapitalizmu, kedy bolo vypuknutie svetovej revolúcie na Západe veľmi nepravdepodobné, sa sovietska vláda orientovala na výstavbu socializmu v jednej krajine.

Rok 1933 je medzníkom nielen v dejinách Nemecka, ale i ZSSR a celého revolučného komunistického a robotníckeho hnutia. Namiesto víťazstva proletárskej revolúcie v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, nemecká buržoázia pod patronanciou finančnej oligarchie USA nastolila v Nemecku otvorenú teroristickú diktatúru – fašizmus (nacizmus). *Kominterna* ani

sovietske vedenie v čele so Stalinom, marxistickým politikom obdobia nástupu fašizmu v európskom a svetovom meradle, nedokázali eliminovať vplyv nacistov - strany jedného muža jeho včasným odstránením. Nemecko bolo pre vec revolúcie definitívne stratené. Tieto skutočnosti mali zásadný vplyv na zmenu politickej stratégie *Komunistickej internacionály*.

Namiesto politiky revolučného zvrhnutia a vyvlastnenia buržoázie, malo nacizmom zaskočené a traumatizované medzinárodné komunistické a robotnícke hnutie získať časť buržoázie za spojenca v boji proti fašizmu. Medzinárodné revolučné sily tak začali obhajovať dovtedy odmietanú triednu demokraciu buržoázie. *Komunistická internacionála* na svojom poslednom kongrese v roku 1935, zvolanom s veľkým časovým odstupom od príchodu nacistov k moci, namiesto boja za revolúciu, za socializmus, vyhlásila stratégiu boja za vytvorenie vlády (ľudového) Frontu, t. j. vlády proletariátu, maloburžoázie a protifašistickej buržoázie. Bol to zároveň politický závet tejto Leninom vytvorenej inštitúcie. Od tejto doby Sovietsi prestali podporovať revolúciu. Namiesto diktatúry proletariátu začnú ordinovať taktiku a stratégiu vytvorenia vlády Frontu, ktorú sa po vojenskej porážke fašizmu budú v krajinách svojho vplyvu snažiť etablovať ako nový spoločenský systém – ľudovú demokraciu.² Hlavnou frontou boja, sa pre Stalina namiesto antiimperializmu, stal antifašizmus. Stalin, Dimitrov, Molotov a ďalší vedúci predstavitelia komunistického hnutia vymenili po roku 1933 antiimperializmus za antifašizmus.

Pod tlakom nástupu nacistov, Sovietsi upevňovali mocenské postavenie svojho štátu zrýchleným tempom industrializácie, zväčšovaním jeho vojenského potenciálu, zvýšeným úsilím o likvidáciu piatej kolóny štátov

---

² Zo stratégie vlády Frontu Stalin s Dimitrovom odvodili koncepciu špecifickej formy spoločenského usporiadania – ľudovú demokraciu. Vychádzali z predstavy koexistencie proletársko-buržoázno-maloburžoáznej vlády na zásadách politického reformizmu, sociálneho pokroku, antifašizmu, prosovietskej orientácie, suverenity a mieru. Hospodárskou základňou ľudovej demokracie mala byť viacsektorová ekonomika so silným štátnym sektorom a prvkami centrálného plánovania. Štátny sektor mal byť oporou proletariátu, súkromný sektor buržoázie a maloburžoázie. Je len samozrejmé, že takýto proletársko-buržoázny, resp. socialisticko-kapitalistický hybrid nemohol v podmienkach triedneho boja dlho existovať. Všade sa po krátkom čase rozpadol.

Osy v ZSSR, ktorá by mohla viesť k nahlodaniu, podlomeniu alebo dokonca zvrhnutiu proletárskej vlády. Súčasne s tým posilňovali vlastenecké cítenie a hrdosť na minulosť i prítomnosť národov ZSSR. Sovietsky zväz prestával byť predvojom svetovej revolúcie. Stával sa veľmocou, legitímnym účastníkom európskej a svetovej politiky, partnerom imperialistických štátov. V záujme zadržania fašizmu, oddialenia alebo odvrátenia protisovietskej imperialistickej vojny, bol Stalin nútený vyjednávať a zmluvne sa zaväzovať k spolupráci s imperialistickou buržoáziou. Obeťou nátlaku anglosaskej finančnej oligarchie bola *Komintern*, nenávidená všetkými psami starého sveta. V roku 1943 bola rozpustená s nepravdivým zdôvodnením, že je prekážkou účinnejšieho boja proti fašizmu. *Komunistická internacionála* bola zrušená v čase, kedy mala riadiť revolučný proces v súvislosti s postupujúcou víťaznou vojnou proti fašizmu. Nikdy už nebola obnovená.

Stalinovou druhou chybou bolo, že následne pristúpil na imperialistickú politiku delenia mocenských sfér s Veľkou Britániou a Spojenými štátmi americkými. Koncom vojny si s W. Churchillom a F. D. Rooseveltom rozdelil svet na základe veľmocenského vplyvu. ZSSR bol nútený stať sa z dôvodu obrany pred fašistami partnerom imperialistických veľmocí, aby sa nakoniec stal ich spoločníkom. Stalin, pre ktorého sa *Veľká vlastenecká vojna* stala tým, čím bola pre Lenina *Veľká októbrová socialistická revolúcia*, tak urobil vo viere, že spolupráca s imperialismom bude zachovaná aj po skončení vojny. Výsledkom jeho oportunistickej politiky bolo ponechanie rozhodujúcej časti sveta imperialistom, aby v nej mohlo byť zachované buržoázne panstvo, kapitalistické vykorisťovanie, sociálny útlak. Sovietska sféra vplyvu vo východnej Európe predstavovala len ochranný *cordón sanitaire* Sovietskeho zväzu, ktorého najväčšou prioritou sa stala vlastná bezpečnosť. V tejto sovietskej ochrannej zóne Stalin nepresadzoval proletársku revolúciu, diktatúru proletariátu, ale vládu Fronty podľa stratégie vypracovanej pred druhou svetovou vojnou *Kominternou*. Ak bola stratégia Fronty oprávnená z hľadiska revolučných cieľov medzinárodného proletariátu stojaceho tvárou v tvár fašizmu, po skončení druhej svetovej vojny sa stala oportunistickou. Stalin ju ordinoval nielen krajinám vznikajúcej sovietskej zóny, keď v rámci „samostatnej cesty k socializmu“ odporúčal tamojším komunistickým stranám spoluprácu s antifašistickou buržoáziou a maloburžoáziou, ale aj krajinám mimo svojho vplyvu. Najznámejším prípadom je Čína. Mao Ce-tung (rovnako ako

J. B. Tito v Juhoslávii a E. Hodža v Albánsku), však vládu Frontu, t. j. ľudovej demokracie namiesto diktatúry proletariátu neakceptovali a dali prednosť revolučnému riešeniu, ktoré nakoniec musela akceptovať aj Moskva. Revolúciu Stalin podporil až potom, čo sa jeho viera v ľudovú demokraciu a spoluprácu s imperialistami ukázala ako neopodstatnená. Rád by zachovával dohody s imperialistami, musel však reagovať na ich politiku. Sovietsi v odpovedi na začatie tzv. studenej vojny zo strany monopolistickej buržoázie iniciovali vznik *Informačného byra*, aby koordinovalo aktivity k presadeniu diktatúry proletariátu v krajinách sovietskej zóny. Tak došlo v štátoch sovietskeho vplyvu (mimo Juhosláviu a Albánsko), k nastoleniu nekapitalistických spoločenských vzťahov až následkom ofenzívy anglosaskej monopolistickej buržoázie. Diktatúra proletariátu ako najvyššia forma demokracie, sa tu presadila len ako dôsledok imperialistického tlaku v rámci studenej vojny. Bez triedneho boja imperialistickej buržoázie v podobe začatia a vedenia studenej vojny by národy, ktoré boli oslobodené *Červenou armádou* alebo patrili do sovietskej sféry vplyvu, nemali nikdy socializmus. Aj to nie všetky. Rakúsko, Fínsko a severné Nórsko sa socialistickými nestali. Grécko ponechali Sovietsi podľa dohodnutých sfér vplyvu anglosaskej monopolistickej buržoázii, aby v tejto krajine mohla pokračovať v krvavej fašistickej politike proti demokratickým silám. Namiesto presadzovania svetovej revolúcie v súvislosti s víťazným bojom proti fašizmu, došlo po jeho skončení k presadeniu nekapitalistických spoločenských vzťahov len vo východnej Európe. Naskytajú sa preto tieto otázky: Boli k takejto politike Sovietsi prinútení? Nemali na výber? Bola to podobná situácia ako v čase okolo podpísania brest-litovského mieru s imperialistickým Nemeckom a Rakúsko-Uhorskom? Išlo znovu o bytie a nebytie sovietskej revolučnej moci?

Stalin, ktorý chcel dodržiavať všetky dohody s imperialistami, sa vo svojich spoločníkoch z Jalty a Postupimi trpko sklamal. Na jednej strane podporovali spojenectvo, na druhej robili všetko preto, aby svojho partnera oslabili a zničili. Imperialistická buržoázia chcela striktno oddeliť svoj svet od sovietskej zóny vplyvu a postaviť tak Goebbelsov propagovanú železnú oponu proti „komunistickému nebezpečeniu“. Anglosaská imperialistická buržoázia rozdelila Nemecko a Európu a vystavala múr ako ochranu pred prenikaním revolúcie. Zachránila tak existenciu kapitalizmu

v rozhodujúcej časti sveta, ktorej proletariát stratil svoje riadiace centrum následkom likvidácie a neobnovenia činnosti leninskej *Komunistickej internacionály*. ZSSR ju odmietol obnoviť. K delegácii poslancov *Labour Party*, vedenej K. Zilliacom, prehlasuje Stalin: „Pokúšať sa o vytvorenie Komunistickej internacionály by bolo utopistickým konaním a komunisti nie sú utopisti“.³ Ľudová demokracia predsa žiadnu internacionálu nepotrebovala.

Namiesto šírenia revolúcie, ktorej napomáhala víťazstvo ZSSR a komunistického odboja v druhej svetovej vojne, začalo šírenie kontrarevolúcie, ktorú v podobe studenej vojny presadzovala ofenzívna monopolistická buržoázia. Druhá svetová vojna pritom akcelerovala revolučné sily. *Parížska komúna* i ruská *Októbrová revolúcia* vypukli v súvislosti s vojnou. V spätosti s druhou svetovou vojnou však boli revolučné sily udusené tým, že vynútené dostali zelenú len v jednej, presne vyhradenej a ohraničenej časti Európy – v jej východných krajinách.

ZSSR musel znovu posilňovať svoju bezpečnosť, upevňovať vlastnú obranyschopnosť, posilňovať politickú, ideologickú a morálnu jednotu už nielen národov ZSSR, ale aj národov krajín, ktoré patrili do sovietskej zóny. Stalin sa znovu stal najvyšším náčelníkom socialistického tábora, hlavnou autoritou vyžadujúcou prísnu disciplínu, centralizáciu, jednotu a poslušnosť. Nezniesol – ako ukázal Titov prípad - žiadnu odchýlku v podobe samostatnejšieho postupu. V socialistickom tábore nesmie vzniknúť žiadna piata kolóna imperializmu. Žiadna agentúra cudzej moci. Musí tu skrachovať každá taktika trojského koňa. Preto tak prísna kádrová politika, preto tak intenzívna činnosť kontrarozvedky, prokuratúry a súdov zameraná predovšetkým na ľudí so straníckou legitimitáciou, preto posilňovanie vlasteneckého ducha a odhodlania národov východnej Európy, preto boj proti kozmopolitizmu a poklonkovaniu sa Západu, ale i boj proti schematizmu, formalizmu a byrokratizmu.

Stalin zomrel príliš skoro a náhle, na začiatku tohto boja. Lenin zomrel po vyhratej občianskej vojne počas nastávajúcej konsolidácie mladého sovietskeho štátu, Stalin po vyhranej *Veľkej vlasteneckej vojne* v období nastupujúcej stabilizácie nielen ZSSR ale celej východoeurópskej koalície spojeneckých štátov. Ani jeden z nich neurčili svojich nástupcov. Po smrti

---

³ Aragon, L.: *Souběžné dějiny SSSR*. Druhý díl. Mladá Fronta, Praha 1966, s. 176.

Kirova, nemali Sovietsi s možnou výnimkou Molotova, zrejme žiadneho schopného kandidáta na najvyššiu stranícku funkciu. Tento problém ich sprevádzal až do konca existencie ZSSR. Nástup N. S. Chruščova v roku 1953 znamenal v dejinách sovietskeho štátu pravicový politický prevrat. Je však možné domnievať sa, že jeho výhra v nástupníckom boji za pomoci armády, bola pre ďalšiu existenciu socializmu vo východnej Európe lepším riešením než prípadné víťazstvo krajne pravicového oportunistu L. Beriju. Stalinov nekompromisný triedny boj, vyvolal po jeho smrti nešťastnú protireakciu. Sovietsi sa dopustili závažných subjektívnych chýb. Na rozdiel od finančnej oligarchie USA odvrhli obdobie vlády svojej predchádzajúcej garnitúry. Diskontinuita s obdobiím Stalinovej vlády zasiahla (až na Čínu a Albánsko) všetky socialistické štáty a postihla svetové komunistické a robotnícke hnutie, ktorého jednota sa rozpadla. Táto zmena orientácie sa stala zdrojom výrazného oslabenia komunistických strán. Na jednej strane toto oslabenie nastalo následkom vzniknutých sporov, zneistenia a pochyb: vedenia komunistických strán boli traumatizované z dôsledkov Stalinovej vlády v podobe politických procesov, čistiek, porušovania zákonov a následných rehabilitácií. Na druhej strane k oslabeniu komunistických strán prispela revizionizmu poplatná snaha o vylepšenie socializmu, o jeho „obrodu“. Obsahovala presvedčenie o nezvratnosti víťazstva socializmu, odsúvanie triedneho boja a jeho nahradzovanie občianskym a všeludským, chápanie socialistického štátu nie ako diktatúry proletariátu, ale ako všeludového štátu a proletárskej strany ako strany všeludovej, snahu o súťaženie s imperializmom, presvedčenie o jeho údajnom rúcaní, o presadení socializmu v kapitalistickom svete pokojnou parlamentnou cestou, o rovnakých dôsledkoch vedecko-technickej revolúcie v socializme a kapitalizme, ktoré prispievali k vytváraniu zdania pravdivosti buržoáznej teórie konvergenzie, t. j. zblížovania a postupného splynutia socialistického a kapitalistického systému.

Dňa 28. júna 1953 vychádza v moskovskej *Pravde* úvodník, v ktorom je odsúdený tzv. kult osobnosti ako znak fašizmu. Myslí sa ním Stalinova vláda, ktorá je obvinená zo zníženia úlohy strany i ľudových mas a obmedzenia ich tvorivej aktivity. Priamym odsúdením Stalina na uzavretom zasadnutí v rámci rokovania XX. zjazdu KSSZ vo februári 1956, vyšiel Chruščov v ústrety nielen trockistom. K všeobecnej spokojnosti buržoázie, sociálnych demokratov a predstaviteľov maloburžoáznych smerov každého odtieňa, sa bude odsudzovať „stalinizmus“

a prostredníctvom neho kritizovať, diskreditovať alebo priamo odmietat' socializmus a komunistické hnutie. Chruščov podľa slov Mao Ce-tunga vložil do rúk nepriateľov socializmu ostrý meč. XX. zjazd sovietskych komunistov sa stal pre svetovú reakciu, ktorá s nadšením vítala nový „liberálny“ kurz, podnetom pre mocnú ofenzívu proti ZSSR a socializmu. Takmer cez noc opustili buržoázni soviológovia a kremológovia neúčinné protikomunistické argumenty, ktorými doposiaľ šermovali proti ZSSR a socialistickej koalícii, a zahájili novú protikomunistickú kampaň pod heslami podpory záverom XX. zjazdu KSSZ. Niekoľko charakteristických príkladov protisovietskej a protikomunistickej propagandy, ktorá zaplavovala svet: „Dejiny komunistickej aliancie pod patronátom Kremľa sú dejinami Stalinovho koloniálneho panstva...“, „Politika Stalinovej skupiny viedla ZSSR plnou parou k nebezpečným krízam a k zhrúteniu...“, „Štyridsať rokov hladovejúce národy ZSSR vítajú liberalistu N. S. Chruščova...“, „Dvadsiaty zjazd KSSZ odzvonil Stalinovmu protisovietskému bolševizmu...“.⁴ F. Dulles dňa 23. apríla 1956 zástupcom tlače hovorí, že zavrnutie Stalina je úspech politiky „slobodného sveta“.⁵ V Poľsku, Nemeckej demokratickej republike, Československu, Rumunsku, Bulharsku, dochádza pod firmou kritiky kultu Stalinovej osobnosti k „obrode leninských princípov a zásad“ pri budovaní socializmu. V Maďarsku táto obroda vedie ku krvavému pokusu fašistov a ďalších reakčných síl podporovaných imperializmom o kontrarevolučný prevrat. Molotov a jeho druhovia sa pokúšajú o návrat k pôvodnej bolševickej politike triedneho boja s imperializmom. Mikojan ich označí za „konzervatívnu skupinu dogmatikov“.⁶ Komunisti sa začnú deliť na oportunistickú pravicu, ktorá bude do komunistického hnutia vnášať sociáldemokratizmus a revolučnú ľavicu, ktorá bude zachovávať všetky Leninove a Stalinove myšlienky. Najvypuklejšiu podobu získalo toto rozdelenie v Československu počas roka 1968, kde sociáldemokratická pravica s maskou komunistov označovaná za progresivistov, nálepkovala a šikanovala komunistov ako konzervatívco, dogmatikov alebo jednoducho ako stalinistov.

---

⁴ Černý, R.: *Jak se dělá kontrarevoluce*. Svoboda, Praha 1970, s. 18.

⁵ Aragon, L.: *Souběžné dějiny SSSR*. Druhý díl. Mladá Fronta, Praha 1966, s. 268.

⁶ Tamže, s. 296.

Stalin sa usiloval viesť obranný triedny boj na medzinárodnej i národnej úrovni, po jeho smrti ho za to Chruščov ohovoril. Sovietsi začali triedny boj opúšťať. Pravicové vedenie KSSZ začalo hľadať výhovorky v podobe potreby návratu k Leninovi, obrodenia socializmu, zbavenia ho deformácií, dogmatizmu a byrokratizmu. Chruščov odsúdil Stalina a jeho vládu za vedenie vnútorného i medzinárodného triedneho boja, neodsúdil však zrušenie *Kominterny*, delenie sfér vplyvu s imperialistami, presadzovanie vlády Frontu namiesto revolúcie a diktatúry proletariátu ani selektívny prístup ku krajinám, ktoré mali nastúpiť socialistickú trajektóriu vývoja po začatí studenej vojny. Nezmenil nič na ohraničení európskeho socializmu v hraniciach sovietskej sféry vplyvu. Pokračoval v Stalinovej oportunistickej politike podpory vlád Frontu v buržoázných diktatúrach, teda presadzovania ľudovej demokracie namiesto diktatúry proletariátu. Kvôli svojmu voluntaristickému a subjektivistickému postoj, sa k veľkej radosti monopolistickej buržoázie rozišiel s Čínou, druhou rozhodujúcou krajinou revolúcie po ZSSR, a rozbil medzinárodné komunistické a robotnícke hnutie.

Rok 1961 je vrcholným rokom jeho vlády. XXII. zjazd KSSZ okrem opakovaného odsúdenia Stalina prijal nový program strany, ktorý sa ukázal ako utópiou. Socializmus podľa neho natrvalo a nezvratne zvíťazil v ZSSR i jeho spojeneckých krajinách a prechádza v komunizmus. Napriek programovým deklaráciám zjazdu o skorom hospodárskom dobehnutí a predbehnutí USA, prešiel dôraz z ekonomickej základne na ideológiu, morálku a vizionárstvo skorého príchodu komunizmu. Ešte pred konaním zjazdu Sovietsky zväz vypustil do vesmíru prvého človeka. Kozmonautika sa stala najprestížnejšou oblasťou Sovietov, dôkazom toho, že socializmus nezadržateľne kráča k víťazstvu na celom svete. Namiesto sociálnej revolúcie Sovietsi poskytli svetu mýtus o vedeckotechnickej revolúcii. Gagarin ako jej živé stelesnenie je záruka toho, že socializmus zvíťazí nad imperializmom prostredníctvom rozvoja výrobných síl pokojnou a mierovou cestou. Získanie väčšiny vo voľbách môže zmeniť parlament z orgánu buržoáznej demokracie v nástroj skutočnej vôle ľudu. Chruščov tieto tézy ukradol z deklarácií a doktrín sociálnych demokratov o „demokratickom socializme“ podľa ktorých príde za asistencie strany robotníckej triedy, ktorá sa zmenila na stranu všetkého ľudu, k pokojnému prerastaniu socializmu do kapitalizmu prostredníctvom reforiem a parlamentu.

Soviety chceli súťažiť s imperializmom, tak súťažili v pretekoch v dobíjaní vesmíru a predovšetkým v zbrojení, ktoré malo na ekonomiku ich krajiny deštruktívny vplyv. ZSSR zostával predovšetkým vojenskou veľmocou, ktorá sa musela brániť novým úkladom imperialistickej buržoázie. Reakciou na militarizáciu Nemeckej spolkovej republiky, ktorej protektorátna vláda sídlila v podobne okrajovom meste v akom sídlila francúzska protektorátna vláda vo Vichy, bolo založenie *Varšavskej zmluvy*. Reakciou na podvrtné útoky z územia západného Berlína bolo postavenie pevnej hranice. Reakciou na americké rakety v Turecku, bolo rozmiestnenie sovietskych rakiet na Kube, ktoré nakoniec Chruščov napriek odporu F. Castra odviezol späť.

Pokým 50. roky 20. storočia predstavovali rozvoj východoeurópskeho socializmu, jeho hospodárstva, politiky, vedy a kultúry, zdravé obdobie jeho života, 60. roky 20. storočia sú rokmi revizionizmu, ekonomickej, politickej, ideologickej a kultúrnej krízy sovietskej koalície, časom, v ktorom buržoázii začala svitať nádej na obnovenie jej vlastníctva a panstva. Revizionistické 60. roky, ktoré ideológovia buržoázie označujú za „zlaté“, spochybnili predchádzajúce, hlavne povojnové obdobie s jeho výstavbou a rozvojom. V zapálenom presvedčení o potrebe nových obzorov, ktoré zdanlivo pripomínalo romantické vzplanutie 19. storočia, hľadali rôzni autori nové cesty, nové koncepty, nové riešenia. Začali padať staré istoty, ktoré mal nahradiť relativizmus. Namiesto obrody socializmu prišlo k podkopaniu jeho základov. Napĺňanie programového hesla preč s 50. rokmi, preč so stalinizmom, s dogmatizmom, deformáciami, centralisticko-byrokratickými metódami, socialistickým realizmom, sa neprejavilo návratom k Leninovi, posilňovaním revolúcie, ale jej oslabovaním, prienikom buržoázných a sociálnodemokratických myšlienok, teórií, smerov a konceptov. Legálnou platformou pre takéto prienik aktívne podporovaný CIA prostredníctvom diverzného vysielateľa *Slobodná Európa*, bol Chruščovov kurz, ktorý sa naplno prejavil po XXII. zjazde KSSZ z roku 1961. Ideológia vedecko-technickej revolúcie, podľa ktorej kapitalistický a socialistický svet vykazujú rovnaké tendencie rozvoja výrobných síl so všetkými sprievodnými spoločenskými javmi, ktoré k tomu patria, sa stala teoretickým výrazom konvergenencie.

Ak bol do roku 1956 socialistický svet protipólom sveta imperializmu, tak od čias odsúdenia Stalina, začal konvergovať k Západu. Došlo k prepájaniu kapitalistického a socialistického sveta, aby vznikla jednotná „civilizačná

paradigma“. Za Stalina sa odmietalo neopozitivistické chápanie kybernetiky, neomendelizmus, sociológia, politológia alebo niektoré lingvistické disciplíny. Od čias Chruščova dochádzalo k ich etablovaní v socialistickom svete. Do marxisticko-leninských spoločenských vied prenikal pod formou boja proti dogmatizmu existencializmus, filozofická antropológia, tzv. kritická teória spoločnosti (frankfurtská škola), štrukturalizmus, neopozitivismus, technokratizmus. Marxizmus (od pojmu marxizmus-leninizmus sa začalo upúšťať), mal byť doplnený o svoju novú súčasť – filozofickú antropológiu. Moskovským zverejnením do tej doby nevydaného diela *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, sa jednostranne zvýrazňoval humanizmus „mladého“ Marxa. Jeho závery o odcudzení práce a života proletára v buržoáznej spoločnosti, sa začali prenášať na socialistickú spoločnosť. Tieto tendencie sa najviac prejavili v Poľsku, kde získaval vplyv nacionalizmus, klerikalizmus a kultúrna reakcia v podobe presadzovania sa rôznych západných smerov, napodobovaných poľskými umelcami. Už v období pred konaním XX. zjazdu KSSZ, začal v ľudovom Poľsku odklon od socialistického realizmu. Okrem pokrokového neorealizmu prenikal do literatúry a filmu existencializmus, do dramatického umenia absurdné divadlo, do výtvarného umenia abstrakcionalizmus a ďalšie smery úpadkového buržoázneho umenia. V Československu sa už nečítal Alois Jirásek, ale Franz Kafka. Jeho dielo bolo vykladané ako metafora odcudzenia človeka socialistickej spoločnosti. Na maloburžoáznu kritiku marxizmu-leninizmu, s ktorou v 60. rokoch prišli spisovatelia a filozofi, budú nadväzovať imperialistickou buržoáziou podporované agentúry tzv. disentu. To všetko sa dialo za súčasného triedneho boja imperialistickej buržoázie v podobe ideologického a psychologického podvracania socialistickej koalície.

Chruščovov kurz „obrody socializmu“ prostredníctvom boja proti Stalinovi a revíziou niektorých základných téz marxizmu-leninizmu, o ktorom L. Martens trefne poznamenáva, že jeho nástup znamenal sociálnodemokratický, nacionalistický a byrokratický vývoj socialistických štátov, nebol Sovietmi opustený ani po nástupe Brežneva. Za jeho vlády sa naďalej odsudzoval Stalin, presadzovala sa koncepcia všeludového štátu a všeludovej strany, rozvíjala sa ideológia vedeckotechnickej revolúcie, kozmonautika dokazovala pravdu víťazného socializmu. Naďalej sa preferovala ideologizácia a morálne stimuly, a to za účelom dosahovania efektivity. Narastala byrokracia a technokratické formy riadenia. Sovietsky

zväz prestával byť krajinou industrializácie a stával sa krajinou zahraničného obchodu. V jeho ekonomike sa stal najdôležitejší vývoz surovín, za ktoré kupoval hotové výrobky a technologické celky z kapitalistického Západu.

Ak odsúdenie Stalina na XX. zjazde KSSZ viedlo k pokusu o násilnú kontrarevolúciu v Budapešti, tak výsledky XXII. zjazdu KSSZ viedli na jar 1968 k pokusu o nenásilnú kontrarevolúciu v Československu. Myšlienky nového programu strany sovietskych komunistov, nové odsúdenie Stalina, koncepcia všel'udového štátu, všel'udovej strany a predovšetkým ideológia vedeckotechnickej revolúcie, vplývali na vnúropolitický vývoj Československa od roku 1963. Začal rehabilitáciami obetí politických procesov, pokračoval odvratom časti straníckej inteligencie od marxizmu-leninizmu a spracovaním vlastnej koncepcie vedeckotechnickej revolúcie. Od januára 1968, sa nové Dubčekovo vedenie KSČ začalo riadiť zásadami „demokratického socializmu“. Sociálnodemokratická, imperializmom podporovaná „Pražská jar“ smerovala k Anti-Februáru, t. j. k obnove systému ľudovej demokracie, aký v Československu existoval v rokoch 1945-1948. Trúfalosť antisocialistických, antisovietskych a nacionalistických síl, sa stupňovala. Pretože proletariát sa rozpustil vo všel'udovom štáte, triedny boj už ani nemal kto viesť. A v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie prestával byť podľa predstaviteľov „obrodného procesu“ aktuálny. Pravicovo-oportunistické vedenie KSČ strácalo kontrolu nad spoločnosťou, začínal rozpad straníckych i štátnych štruktúr socialistického Československa.

Z dôvodu zachovania socializmu v Československu a snahy, aby československý reštauračný proces nedeštabilizoval situáciu v okolitých spojeneckých štátoch (hlavne v Poľsku a Maďarsku), museli Sovietsi, ktorí svojou „antistalinistickou“ politikou krízu vyvolali, riešiť pokus o kontrarevolúciu v Československu tým najnešťastnejším spôsobom – spojeneckou vojenskou inváziou. Už tak rozbité medzinárodné komunistické a robotnícke hnutie, sa ešte viac oslabilo. Dalo sa očakávať, že s rokom 1968 sa budú musieť vyrovnáť predovšetkým československí komunisti, ktorí v čase krízy nemali dostatok síl viesť s oportunisticko-revizionistickou pravicou vo vedení KSČ rozhodný zápas. V roku 1970 prijali zásadný politický dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Ukazuje, že jedine dôsledné vedenie triedneho boja umožňuje riešiť základné problémy robotníckej triedy

a socialistickej výstavby, že slabosť a kolísavosť vedie nutne k revanšu triedneho nepriateľa v podobe reštaurácie buržoáznej diktatúry so všetkým jej barbarstvom.

Stabilizácia po chruščovovskom zneistení, bola heslom doby. Geopolitika namiesto subjektívno-voluntaristického blúznenia. Status quo (namiesto prevahy) prostredníctvom posilňovania vojenskej rovnováhy s USA. Upevnenie pozícií vydobytých v druhej svetovej vojne. Orientácia na obchod s imperializmom. Technokratizmus. Revolučná mobilizácia nás bola odložená do múzea starožitností. Socialistické, pokrokové a demokratické sily sveta sa mali spoliehať a opierať o vojenskú moc ZSSR, socialistického štátu, ktorý túžil po nerušenej spolupráci s imperializmom. Nebolo mu to však dopriať. Imperialistická buržoázia atakovala ZSSR za každý pokus o podporu demokratických síl, sama však neustále vyvážala kontrarevolúciu, ktorá mala pre obyvateľov krajín, v ktorých zvíťazila, často dlhodobé krvavé následky. V čase, kedy bola finančná oligarchia USA najviac oslabená v súvislosti so zločinnou agresiou proti vietnamskému ľudu a prepuknutím kapitalistickej hospodárskej krízy v roku 1973, Sovietsi nepodnikli žiadne ofenzívne kroky proti americkému imperializmu. Naopak. Prijali možnosť dohodnúť sa s ním na stabilizácii povojnového usporiadania vo východnej Európe a spolupráci vo viacerých oblastiach (tzv. politika *détende*). ZSSR a USA si vzájomne uznali paritu vo vojenskom potenciáli (SALT 1). ZSSR sa po USA stal druhou globálnou supervelmocou. V tej dobe už Čína stála po boku americkej monopolistickej buržoázie proti Moskve. Napriek tomu, že Sovietsi namiesto vývozu revolúcie podporovali vytváranie vlád Frontu, neurobili takmer nič na udržanie vlády Ľudovej jednoty v Chile a revolučnej vlády v Portugalsku. Ako „odmenu“ od finančnej oligarchie USA dostali jej podporu pri vytváraní piatich kolón v štátoch východoeurópskej koalície v podobe agentúr cudzej moci.

So zostrením kapitalistickej hospodárskej krízy narastala aj nová konfrontačná politika napätia a vyvolávania vojnových nálad, ktorú vo vzťahu k ZSSR uplatňovala vláda finančnej oligarchie USA. V reakcii na sovietsku vojenskú pomoc revolučnej vláde spojeneckého Afganistanu, začala v Poľsku, ktoré bolo Achilovou päťou sovietskej koalície, podporovať vytváranie reakčnej antikomunistickej organizácie, ktorá vznikla roku 1980 pod názvom *Solidarita* ako združenie čiernych, klerikálno-pravicových odborov. Konfrontačná politika amerického imperializmu voči socialistickému táboru v čele so ZSSR, dosiahla vrcholu v roku 1983. Nový

generálny tajomník Ústredného výboru KSSZ, bývalý predseda Výboru štátnej bezpečnosti (KGB) J. Andropov, vtedy predpokladal vypuknutie tretej svetovej vojny. Hospodárska kríza nútila monopolistickú buržoáziu k zintenzívnieniu jej triednej vojny proti socializmu. Stupňovala napätie na neúmernú mieru, provokovala vojnu. V ZSSR sa pod novým tlakom imperializmu začalo uvažovať o cestách k odstráneniu situácie, ktorú vytváral triedny nepriateľ: vyhádať pokiaľ možno najviac záťaže, odísť z Afganistanu, pristúpiť k jednostrannému odzbrojeniu, zbaviť sa dedičstva Jalty. Skúsenosť s československým rokom 1968 ako príkladom pokojnej sociálnodemokratickej konvergencie s imperializmom, zrejme zostávala živá. Marxisticko-leninské vnímanie sveta ustúpilo vnímaniu geopolitickému, netriednemu, všeludskému a civilizačnému. Sovieti usilovali zachrániť seba a svet od medzinárodnopolitického napätia, od novej svetovej vojny v podobe jadrovej katastrofy nie tým, že budú bojovať proti imperializmu, ale tým, že sa s ním dohodnú, budú s ním konvergovať a nakoniec s ním splynú. Svedčilo takéto uvažovanie o tom, že základy, ktoré položil Stalin po skončení druhej svetovej vojny v podobe vytvorenia tábora, ktorý uzatváral socializmus do vymedzených hraníc a ktorý bol vystavený ustavičným útokom zo strany imperialistickej buržoázie, boli chybné? Bola to slepá ulička? Zaujatie obrannej pozície v podobe uzavretej pevnosti východoeurópskeho socializmu vystavenej ofenzíve finančného kapitálu, nemohlo mať dlhú perspektívu. Skôr či neskôr, zbavená podpory víťaznej revolúcie v západných krajinách, musela podľahnúť v triednej vojne so silnejším nepriateľom.

Dejiny ZSSR po Brežnevovej smrti potvrdzujú, že taktika sprisahania a prevratu v politike Komunistickej strany Sovietskeho zväzu nebola zabudnutá. Andropovovi sa v roku 1982 podarilo to, o čo usiloval L. Berija v roku 1953 – získať najvyššiu moc v štáte. K. Černenko mohol zachovať kontinuitu socialistického vývoja proti KGB len s pomocou armády. Nemal však po ruke žiadneho G. K. Žukova.

Tak sa podarilo do najvyššej straníckej funkcie dosadiť M. S. Gorbačova, formovaného v spravodajsko-akademickom „think tanku“ Andropova. Jeho politika prestavby a glasnosti pre buržoáziu a antikomunistov, bola návratom do revizionistických, krízových 60. rokov. Gorbačov sa stal sovietskym Dubčekom s tým rozdielom, že jednal cielene, programovo a zákerne. Pod obohranou legendou návratu k Leninovi a nového kolotoča „antistalinizmu“, realizoval zradnú politiku reštaurácie kapitalizmu nielen

v ZSSR, ale pod silným nátlakom a vydieraním v celej východoeurópskej koalícii. To, že jednal ako agent imperializmu svedčí o skutočnosti, že monopolistickej buržoázii sa podarilo vyhrať ideologicky, prostredníctvom tých nástrojov, ktorých sa tak obával Stalin: piatej kolóny vo vnútri KSSZ. Stalinova téza o nepriateľovi so straníckou legitimitáciou a potreba straníckych čistiek, sa ukázali ako plne opodstatnené.

Gorbačovovej krajne pravicovo-oportunistickej klike nikto nekládol účinný odpor. Vnútrostranícka demokracia v KSSZ bola počas „prestavby“, „glasnosti“ a „nového myslenia“ paralizovaná čistkami a mocným atakom proburžoáznych médií na komunistické sily. Vo vládnuccich stranách spojeneckých štátov prevažovala dlhodobá nekritická odovzdanosť a servilnosť voči Moskve. N. Ceausescu, ktorý ako jediný verejne kládol Gorbačovovi odpor, hrubo podcenil nebezpečenstvo vnútrostraníckeho puču vo vlastnej krajine a doplatil na to vlastným životom. Vedenia ostatných komunistických strán krajín východnej Európy spáchali kolektívnu samovraždu. Bez boja odovzdali moc reakčnej buržoázii, čím umožnili reštauráciu vlády kapitálu. Komunistickú identitu zmenili za identitu sociálnodemokratickú. V boji proti imperializmu tak nakoniec zradili nielen sociálni demokrati, ale aj komunisti. Nimi zorganizované rozpustenie východoeurópskej socialistickej koalície v roku 1989, pripomína nimi zorganizované rozpustenie *Komunistickej internacionály* v roku 1943. Znamená to, že kapitalizmus je neporaziteľný alebo, že bude odstránený samočinne bez účasti demokratického hnutia? Rozhodne nie.

Socializmus, spojený s existenciou Sovietskeho zväzu, padol v globálnej triednej vojne, ktorá bola proti nemu vedená finančným kapitálom následkom revizionizmu, oportunistu a zrady najvyššieho sovietskeho vedenia. Odišiel zo scény dejín, aby paradoxne pomohol prekonať hospodársku krízu imperializmu a odvrátiť nebezpečie novej svetovej vojny. Leninov a Stalinov záver, že po zvrhnutí a vyvlastnení buržoázie, sa jej triedny boj enormne zostruje, potvrdil vývoj po roku 1917: občianska vojna, zahraničná intervencia, diverzná činnosť, fašizmus, horúca i studená vojna. Zásadným prelomom bol nacistický prevrat v Nemecku roku 1933. Fašizmus zvíťazil v tom, že splnil cieľ buržoázie zabrániť šíreniu svetovej revolúcie, eliminovať toto nebezpečenstvo jeho odrezaním, separovaním, uzavretím v sovietskej zóne vplyvu, ktorá aj tak zostala vystavená imperialistickej ofenzíve. Sovieti definitívne rezignovali na podporu a presadenie svetovej revolúcie, oslobodenia námezdné pracujúcich más

prostredníctvom likvidácie kapitalistického vykorisťovania a útlaku. ZSSR svojou politikou delenia sfér vplyvu, odmietnutím znovuzaložiť *Komunistickú internacionálu* a presadzovaním ľudovej demokracie naopak prispel k stabilizácii imperializmu. Bez jeho porážky a likvidácie však nemohlo byť ani reči o slobodnom rozvoji socialistických spoločenských vzťahov.

Revolúcia zostala obmedzená len na Sovietsky zväz a štáty jeho vplyvu. Čína sa stala druhou najvýznamnejšou krajinou revolúcie tým, že odmietla Stalinom presadzovanú vládu Frontu. Západná Európa, severná Amerika a s nimi rozhodujúca väčšina sveta, zostala kapitalistická. Imperialistickej buržoázii na čele s finančnou oligarchiou USA zostávalo dobojovať vojnu nacistov a v dlhom zápase vedenom predovšetkým tajnými prostriedkami, zničiť sily socializmu. ZSSR bol najprv podlomený silou nacistov a nakoniec porazený silou americkej finančnej oligarchie. Následky porážky boli strašné, omnoho väčšie pri prehre s oligarchickými USA v studenej vojne než s nacistickým Nemeckom vo vojne horúcej. Tak boli porazené krajiny, z ktorých mal byť pôvodne zapálený oheň revolúcie v celej Európe: Nemecko a ZSSR. Z ich spojenia mala anglosaská imperialistická buržoázia vždy nebývať strach.

Socializmus prehral bitku, nie vojnu. Triedna vojna pokračuje v zmenených a doposiaľ najťažších podmienkach pre situáciu proletariátu, ďalej. Kontrarevolúcia vo východnej Európe, ktorej následkom bol aj zánik sovietskeho štátu, nemohla zostať bez vplyvu na situáciu revolučných antiimperialistických síl vo svete. Boli vrhnuté späť do minulosti. Pripomínajú situáciu antikapitalistických hnutí pred vypuknutia *Parížskej komúny* v 19. storočí. V prevažnej väčšine prestalo komunistické hnutie svojim prechodom k sociáldemokratizmu existovať. V mnohých krajinách sú strany, ktoré sa nazývajú alebo deklarujú ako komunistické, len agentúrou buržoázie. Falošne potvrdzujú demokratickosť a slobodu jej diktatúry, aby kapitalistickému režimu dodávali zdanie legitimacy. Komunistické hnutie musí byť preto budované na marxisticko-leninskom revolučnom základe odznovu.

V nasledujúcom texte sa vyrovnávam s pripomienkami, poznámkami a interpretáciami dôvodov prehry socializmu, ktoré vo svojich príspevkoch vyjadrili M. Hrubec, D. Dinušová, V. Manda a F. Škvrnda.

Poznámky Marka Hrubca k obsahu mojej knihy *Sovietsky zväz a prehra socializmu*, sú predovšetkým metodologického charakteru. Jeho pripomienky a komentáre, ktoré sa obmedzujú na vzťahy ekonomických a politických dimenzií danej témy, na riziká politického redukcionizmu, na súvisiace možné dôsledky historického konkretizmu a na problém individualistického prístupu, akceptujem.

Je pravdou, že kniha je silno zameraná na politické a ideologické aspekty rozboru a ekonomické faktory sú v nej zmieňované len okrajovo či doplnkovo bez ďalšieho rozvinutia. Neanalyzuje mieru (ne)rozvinutia kapitalistických výrobných síl v Rusku a neidentifikuje dopady tejto miery na neskorší pád socializmu. Môže teda pôsobiť tak, že vysvetľuje celok a nie len politickú dimenziu danej problematiky. Potom môže byť skutočne problémom, ak by niekto čítal moje rozborové výklady, ktoré sa chcú vyjadriť k celku danej témy. Ale nechcú a nemôžu, pretože dostatočne nepostihujú problematiku ekonomickej základne. Takúto úlohu som si však ako politológ a historik ani nekládol napriek poznaniu, že rozbor historického vývoja základne s dôrazom na ekonomické aspekty, je v marxistickom prístupe nepostrádateľný či primárny. Knihu tak nie je možné ponímať ako výklad celku témy, ale len jej politických a ideologických dimenzií.

Pretože problematika je komplexná a neobsahuje len politické aspekty, ale aj sociálne, právne, kultúrne, civilizačné a predovšetkým ekonomické, riziko politického redukcionizmu je relevantné. V žiadnom prípade však takýto redukcionizmus nebol mojim cieľom. Kniha je písaná s vedomím dialektickej komplementarity medzi základňou a nadstavbou. Bolo by závažnou chybou podceňovať ekonomické štruktúry a základňu. K ich postihnutiu je nutný interdisciplinárny výskum danej témy.

Takisto je pravdou, že sa do veľkej miery zameriavam na jednanie konkrétnych jedincov, predovšetkým hlavných politikov. Nemyslím si však, že prepájanie hlavných príčin a súvislostí s jednaním individuálnych aktérov posúva do pozadia alebo vylučuje sociálne skupiny, triedy a štruktúry, vrátane ekonomických. Tiež sa nedomnievam, že dominancia historického konkretizmu môže v tomto prípade vyznievať ako metodologický liberálny dôraz na individuálne jednanie politikov, na ich vôľu a možnosť zmeniť hlavný historický vývoj. To by znamenalo nezasadzovať ich politiku do konkrétneho spoločenského rámca, nehodnotiť ju v logicko-historických súvislostiach, nevnímať

socialistických politikov ako predstaviteľov konkrétnej sociálnej triedy – proletariátu. Jednanie týchto aktérov je podmienené politickými, ekonomickými, kultúrnymi, vojenskými a inými štruktúrami (komunistickou stranou, organizáciami medzinárodnej spolupráce, medzinárodným robotníckym a komunistickým hnutím, zapojením socialistických krajín do medzinárodnej del'by práce, obchodnou výmenou, kultúrnymi zväzmi atď.).

Na úlohu socialistických politikov pozerám v zmysle marxistickej teórie osobnosti. Dôraz na ich individuálne konanie v buržoázno-liberálnom zmysle by znamenalo chápať ich ahistoricky, metafyzicky, staticky, bez ich začleňovania do rámca konkrétnych spoločenských vzťahov danej doby. Na viacerých miestach knihy kritizujem voluntarizmus a subjektivismus politikov, ich postupné odpútavanie sa od reality triedneho boja, a to na globálnej i národnej úrovni. Súhlasím s Markom Hrubcom, že výklad zameraný na politický individualistický prístup je legitímny, ale pokiaľ sa stáva dominantným, či dokonca jediným výkladom je otáznne, či skutočne postihuje komplexné príčiny a súvislosti alebo dokonca či vôbec postihuje tie hlavné. Bol by som však nerád, aby môj výklad bol čítaný liberálne. To by nebolo v súlade s mojím politickým zameraním. Môj prístup naozaj súvisí s politickou a ideologickou perspektívou *Manifestu komunistickej strany*. To môže potom viesť vnímavého čitateľa k záveru, že na skúmanú tému nahliadam z pohľadu politika, že svojimi odkazmi a svojim prístupom akcentujem politické aktérske hľadisko aj keď štýl knihy je vedecký, analytický a syntetický. Čo sa však týka alternatívneho historického vývoja, ktorý sa mohol odohrať, keby socialistickí politici jednali inak, ponúkam ho len na jednom mieste knihy. Inak som sa mu vyhol.

Dominika Dinušová správne konštatuje, že prehra socializmu je prehrou v studenej vojne so všetkým, čo k tomu patrí vrátane prijímania naratívov víťazov, teda výklad prehry ako víťazstva „slobody a demokracie“ nad „totalitou“ v podobe metafyzického mýtu.

Jadrom jej príspevku sú ale impulzy, ktoré napovedali porážke socializmu primárne reprezentovaného Sovietskym zväzom v krajinách tretieho sveta, a ktoré vyplývali z politiky uplatňovanej ZSSR vo vzťahu k týmto krajinám. Dominika Dinušová sa zameriava na štáty Latinskej Ameriky. Dôsledne revolučná, antiimperialistická a internacionálna politika Kuby, sledovala

rozšírenie socializmu v krajinách tretieho sveta.⁷ Jej predstava vedenia medzinárodného triedneho boja sa v tom odlišovala od oportunistických sovietskych stratégií, podľa ktorých mali ľavicové sily hájiť politiku širokých aliancií a podporovať vznik ľudovodemokratických štátov.

To je hlavný problém politiky sovietskeho vedenia od konca druhej svetovej vojny. ZSSR rezignoval na presadzovanie svetovej revolúcie, na presadzovanie diktatúry proletariátu, na presadzovanie socializmu. Namiesto toho podporoval vládu Fronty zloženej z politických síl proletariátu, maloburžoázie a pokrokových častí národnej buržoázie v jednotlivých krajinách, a to na spôsob vlád „jednotného a ľudového frontu“ v 30. rokoch 20. storočia vo Francúzsku a Španielsku. ZSSR teda oportunisticky presadzoval namiesto socializmu „ľudovú demokraciu“, akýsi buržoázno-proletársky hybrid, ktorý bol etablovaný po roku 1945 aj v Československu. Ani tu ani v ďalších krajinách východnej Európy však netrval dlhšie ako 2-3 roky a musel byť nahradený diktatúrou proletariátu. V podmienkach triedneho boja sa „ľudová demokracia“ ukázala ako vývoja dlhodobo neschopné usporiadanie triedne antagonistickej spoločnosti.

Kubánci na rozdiel od Sovietov, podporovali líniu otvoreného boja proti imperializmu a odmietali myšlienku „mierového prerastania“ kapitalizmu do socializmu v zmysle revizionistických a oportunistických téz pravicového vedenia ZSSR na čele s N. S. Chruščovom. Sovieti v tomto odmietli Kubu podporovať a napomáhali tak silám imperializmu. Neprekvapuje potom ani ich pasívny postoj k fašistickému puču A. Pinocheta v Čile, krajine, ktorá sa za vlády S. Allendeho usilovala o socialistickú prestavbu, a to na základe stratégie presadzovanej ZSSR – cestou volebného víťazstva v parlamentných voľbách organizovaných buržoáziou. A taký istý postoj Sovieti uplatnili aj voči Nikarague. Tu sú skutočné základy neskoršej porážky socializmu v studenej vojne: revizionizmus v teórii a oportunizmus v politickej praxi, ktoré sa prejavili v opustení vedenia triedneho boja zameraného k presadeniu a udržaniu socialistických spoločenských vzťahov.

Príspevok Vladimíra Mandu o príčinách pádu socializmu predovšetkým v bývalom Československu, sa usiluje o definovanie podstatného či systémového dôvodu pádu socializmu. Súhlasím s jeho záverom, že poslednou, bezprostrednou príčinou, ktorá spôsobila rozpad

---

⁷ Pozri: Dinušová, D.: *Za hlasom revolúcie*. Veda, Bratislava 2018, s. 24-30.

socialistického tábora a zánik socializmu v Európe, bola nepochybne politika M. S. Gorbačova inšpirovaná sociálnou demokraciou. Nesúhlasím však s tvrdením, že v našich podmienkach je možné za poslednú či bezprostrednú príčinu pádu socializmu považovať masové vystúpenie občanov v novembri 1989. November nie je dôkazom, že masy pracujúcich sa odvrátili od socializmu a jej vedúcej politickej sily. Ich vystúpenie bolo dôsledkom sprisahania a zrady vedenia KSČ, ktoré ho prostredníctvom bezpečnosti vyprovokovalo a zinscenovalo, aby vytvorilo dôvod (kulisu) pre svoje odovzdanie moci. Bolo to teda vystúpenie riadené a vedením KSČ žiadané. Dlhodobá nespokojnosť pracujúcich s politikou KSČ, ktorú pred novembrom 1989 podporovalo 51 % československého obyvateľstva ešte neznamená, že odmietali socializmus a chceli reštaurovať kapitalizmus. Ten si podľa prieskumov verejnej mienky z novembra a decembra 1989 prialo len 3% občanov Československa.

Vladimír Manda správne usudzuje, že príčinou pádu socializmu je prechod vedenia KSSZ na sociálno-demokratické pozície. Rovnako je plne oprávnené, ak politické presvedčenie protagonistov tzv. Pražskej jari vníma ako chybné a nesprávne. Problém však spočíva v tom, že tak Gorbačovova politika prestavby ako aj politika československých „progresivistov“ z roku 1968, sa snažili riešiť presne tie otázky, ktoré V. Manda považuje za kľúčové z hľadiska pretrvania socializmu. V tom je rozpor.

Vladimír Manda tvrdí, že v „reálnom socializme“ demokracia pre pracujúce masy absentovala. Strana namiesto rozširovania reálnej účasti pracujúcich na ekonomicko-politickom riadení štátu, ktorá by viedla k odumieraniu štátu, sa vydala nesprávnou cestou posilňovania svojej štátnej moci. Hlavnou silou budovania socializmu sa stal štát namiesto pracujúceho ľudu, píše vo svojom príspevku. V roku 1968 sa však v Československu tvrdilo to isté. Preto chcela tzv. Pražská jar odbúrať „byrokraticko-direktívny“ štát z doby A. Novotného a nahradiť ho demokratickým, a to pomocou ľudovej iniciatívy. Aj Vladimír Manda hovorí o raste štátnej byrokracie ako nutného dôsledku posilňovania štátu ako subjektu budovania socializmu a cituje L. D. Trockého.

Tvrdí v podstate to isté, čo československí „progresivisti“, že strana prehliadala fakt, že jej štátna moc nie je aj mocou pracujúcich, že sa nutne dostala do sporu či protirečenia s pracujúcim ľudom. To znamená, že problémy na ktoré poukazuje Vladimír Manda, chcela riešiť

sociálnodemokratická Pražská jar a v nadväznosti na československých „progresivistov“ aj sociálnodemokratická politika prestavby. Namiesto stotožnenia sa s touto politikou, sa však voči nej paradoxne vyhraňuje.

Vladimír Manda akceptuje viaceré myšlienky, ktoré sú charakteristické skôr pre sociálno-demokratické ako komunistické hľadisko. Píše, že bolševici po dobytí politickej moci nemohli začať s procesom zospoločenš'ovania výrobných prostriedkov v Marxovom zmysle, že ruská pracujúca trieda nebola dostatočne pripravená na prevzatie funkcie vlastníka výrobných prostriedkov. Uvádza, že jadrom prechodného obdobia ku komunizmu nemôže byť potláčanie nepriateľov, ale vecné budovanie nových ekonomických, politických, ideologických a kultúrnych foriem života spoločnosti. To isté v podstate tvrdil v roku 1968 A. Dubček a ďalší „reformní“ komunisti, t. j. sociálni demokrati s maskou komunistov. Myšlienka, že realizácia pozitívnej stránky diktatúry proletariátu sa nedá realizovať mocensky, prostredníctvom štátu, ale len pozitívnou aktívnou kooperáciou pracujúceho ľudu, je ako vystrihnutá z československého roku 1968. Ďalej Vladimír Manda tvrdí, že proces zospoločenš'tenia sa v Československu mohol postupne rozvinúť až do formy, v ktorej by pracujúci okrem budovateľskej funkcie plnili aj funkciu spoločných vlastníkov výrobných prostriedkov a z nej plynúcu riadiacu funkciu pri budovaní socializmu. To nie je nič iné než tzv. ekonomická demokracia, projekt nemeckej sociálnej demokracie, ktorý sa neujal a nerozšíril ani v Nemecku, ani v Československu konca 80. a začiatku 90. rokov 20. storočia. Hovorí o „štátnom modeli socializmu“ t. j. o štátnom socializme. Existuje však aj „neštátny socializmus“? A to v podmienkach imperializmu, t. j. v podmienkach nel'útostného triedneho boja monopolistickej buržoázie?

Nesprávne zrealizovaný proces zospoločenš'tenia výrobných prostriedkov, redukovaný na štátne vlastníctvo, je z Mandovho pohľadu systémovou chybou „reálneho socializmu“, ktorá v konečnom dôsledku spôsobila pád socializmu. Cesta zoštátnenia výrobných prostriedkov (t. j. vlastníctvo výrobných prostriedkov v rukách socialistického štátu) je však cestou, o ktorej píšú klasici marxizmu-leninizmu, napr. F. Engels vo svojom diele *Vývoj socializmu od utópie k vede*. Nie je pravdivé, že Lenin svojim článkom *O družstevníctve* zásadne zmenil svoj pohľad na organizáciu socialistickej spoločnosti, ktorý vyjadril vo svojom diele *Štát a revolúcia*. Je výkladom marxistického učenia o proletárskom štáte.

Diskutovaná forma zospoločenšenia je len prechodná, platí pre dobu, kedy ešte pretrváva kapitalizmus (imperializmus) a monopolistická buržoázia vedie svoj nezmieriteľný triedny boj proti silám socializmu a komunizmu. Neodporuje to Marxovej predstave podľa ktorej sa „všetka výroba sústreďí v rukách združených výrobcov a nie v štáte, ktorý tým nutne stratí svoj mocenský charakter“. Marxove závery sa týkajú nie socializmu (prvá fáza komunizmu), ale až komunistickej spoločnosti. Ak by v období do roku 1989 moc nezostala v rukách strany a proletárskeho štátu, ale ako tvrdili „progresivisti“ z roku 1968 a Vladimír Manda „mala prejsť na celú triedu pracujúcich“, potom by padla diktatúra proletariátu. Nebolo by možné v podmienkach pretrvávajúceho triedneho boja imperialistickej buržoázie zachovať socializmus. Padol by už po roku 1968.

F. Škvrnda považuje pád socializmu v strednej a východnej Európe za špecifický civilizačný proces. Preto pristupuje k interpretácii zániku socialistických spoločenských vzťahov z hľadiska civilizačnej analýzy, t. j. mimo marxistický rámec. Jeho stanovisko sa však zhoduje so závermi, ktoré (trúfam si povedať) nespochybňujú ani ďalší diskutujúci, a to v týchto základných bodoch: a) prvou príčinou ťažkostí socializmu bolo úsilie západnej kapitalistickej triedy oslabiť a zničiť „socialistickú civilizáciu“, b) druhá príčina problémov socializmu súvisela so subjektívnym faktorom, ktorý sa prejavil tak na strane vrcholnej politickej reprezentácie (vyšla príliš v ústrety Západu a prehliadala nové nebezpečné prvky), tak na strane spoločnosti, c) tretia príčina spočívala v miere rozvoja výrobných síl a produktivity práce v socialistických krajinách, ktoré sa prejavili v materiálnom stave života spoločnosti, d) štvrtá príčina súvisela s kultúrnymi faktormi, ktoré sa šírili z „kapitalistickej civilizácie“ a spájali sa s psychologickou a ideologickou diverziou voči východoeurópskemu socializmu vrátane propagácie konzumerizmu.

Je preto možné súhlasiť s tvrdením, že pohľad civilizačnej analýzy je širší a všeobecnejší ako pohľad buržoáznej politológie. F. Škvrndovi umožňuje správne konštatovať, že základnou príčinou pádu socializmu bolo „podivné a rýchle vzdanie sa moci“. Polemizoval by som len s tvrdením, že odklon od hodnôt a zásad socializmu začal v Poľsku a Maďarsku. Hodnoty a zásady socializmu boli narušené v poľskej spoločnosti následkom ideologického a iného diverzného pôsobenia západného imperializmu, ktorý v Poľsku získal spojencov z radov pravicovo, klerikálne, antikomunisticky a nacionalisticky zmýšľajúcich občanov a predovšetkým v katolíckej cirkvi,

cielene posilnenej zvolením poľského arcibiskupa za pápeža (Ján Pavol II.). V Maďarsku bola počas vlády Jánosa Kádára politická, sociálna i ekonomická situácia – na rozdiel od Poľska – stabilizovaná. Nedochovalo tu k podobným prejavom nespokojnosti ako v Poľsku. Škrndovo tvrdenie sa tak týka len Poľska, a to tiež len vo vzťahu k časti poľskej verejnosti. Politické a stranícke vedenia Poľska i Maďarska hodnoty a zásady socializmu zachovávali až do čias nátlaku M. S. Gorbačova, aby sa vzdali moci v prospech politických síl spojených so západným finančným kapitálom.

Literatúra

- ARAGON, L. (1966): *Souběžné dějiny SSSR*. Druhý díl. Praha: Mladá Fronta.
ČERNÝ, R. (1970): *Jak se dělá kontrarevoluce*. Praha: Svoboda.
DINUŠOVÁ, D. (2018): *Za hlasom revolúcie*. Bratislava: Veda.
DINUŠ, P. (2022): *Sovetskij sojuz i poraženije socializma*. Moskva: Akvilon.
DINUŠ, P. – DINUŠOVÁ, D. (2024): *Forms of the Bourgeois Class Struggle. Eastern Europe and Latin America after World War II*. Berlin: Peter Lang; Bratislava: Veda.

PhDr. Peter Dinuš, PhD.

Ústav politických vied SAV, v. v. i.

Dúbravská cesta č. 9

813 64 Bratislava

polidinu@savba.sk

K Marxovmu konceptu triedneho vedomia (aj) v súčasnom kapitalizme

Ondrejka Matúš
Ústav politických vied SAV, v.v.i.

ONDREJKA, M.: To Marx's conception of class consciousness in contemporary capitalism
Philosophica Critica, vol.10,2024,no.2,ISSN1339-8970,pp.72-97.

The present study analyses the transformation of Marx's conception of class consciousness in the context of 21st century capitalism. Marx's model of the transition from 'class about itself' to 'class for itself', based on a collective awareness of the common interests of the working class, was a key theoretical framework for understanding the revolutionary potential of the proletariat. However, contemporary conditions, characterised by globalisation, digitisation and the fragmentation of the workforce, are fundamentally changing the possibilities for the formation of class consciousness.

This study explores the evolution of capitalism through Negri's concept of the 'social worker', which reflects the shift from manual labour to labour as an abstract activity that is present in all aspects of society. This shift has weakened traditional forms of class struggle and deepened the alienation of workers. At the same time, it addresses Standing's precariat, which represents a heterogeneous stratum characterized by precarity, the absence of social rights, and individualization. This heterogeneity of the precariat prevents its transformation into a revolutionary subject in the Marxian sense.

The final sections of the thesis focus on the possibilities of overcoming fragmentation and promoting the collective consciousness of the precariat. Particular attention is paid to new forms of solidarity such as digital trade unions, platform work and mobilisations of the precariat, illustrated by the example of the Uber and Bolt drivers' strikes in Sweden. The study also

highlights the need for political representation capable of linking diverse segments of the working class in a common struggle for systemic change.

In conclusion, the study argues that despite the differences between Marx's proletariat and today's precariat, Marxist analysis remains essential to understanding the dynamics of exploitation and the possibilities of emancipation in contemporary capitalism.

Keywords: Marx – class consciousness – precariat – social worker – capitalism

Úvod

Marxov a Engelsov výrok „Proletári všetkých zemí, spojte sa.“ (Marx 1950, 59) z Manifestu komunistického strany sa stal symbolom triedneho boja a snahy o nové usporiadanie spoločnosti. Karl Marx veril, že uvedenie si kolektívnych záujmov pracujúcej triedy je dôležitým krokom k jej emancipácii. Pracoval s teóriou, že spoločnosť jeho doby sa polarizovala na dva tábory – proletariát a buržoáziu. Jeho „teória“ triedneho vedomia vznikla v čase, keď industrializácia priniesla ostré rozdiely medzi proletariátom a buržoáziou. V takejto spoločnosti a pre spoločnosť písal aj svoje texty.

Avšak dnes, v 21. storočí, charakterizovanom technologickými inováciami, globalizáciou a fragmentáciou pracovnej sily, sa otázka triedneho vedomia stáva čoraz komplikovanejšou. Ako možno hovoriť o kolektívnom vedomí v čase, keď algoritmy ovplyvňujú naše rozhodovanie a pracujúca trieda je rozpoltená medzi globálnou sieťou kapitálu a miestnou izoláciou práce¹? Zdá sa tiež, že existuje „trieda“, ktorá je na tom horšie ako proletariát. Nehovoriac o rozklade istej jasnej triednej štruktúry, s ktorou pracoval Marx. Dnes sa však spoločnosť nachádza v úplne inej fáze kapitalizmu, charakterizovanej globalizáciou, digitálnymi technológiami a rastúcou sociálnou fragmentáciou. V 21. storočí čelíme prekážkam, ktoré Marx nemohol predvídať: algoritmy formujú naše názory, pracovná sila sa globalizuje a tradičné sociálne väzby slabnú.

---

¹ „Práca je lokálna, kapitál je globálny. Je to rozdiel v moci z hľadiska sociálnopriestorového, ktorý korešponduje s epochálnou medzerou v organizačných vlastnostiach: kapitál je globálne koordinovaný, práca je individualizovaná“ (Beck, 2000, 28).

Napriek tomu – alebo skôr kvôli tomu – zostáva otázka triedneho vedomia dôležitou výzvou.

Zatiaľ čo Marx predpokladal, že pracujúca trieda si prirodzene uvedomí svoje záujmy a postavenie, dnešná realita ukazuje opak. Jeho doba typická veľkopriemyslom a továrňami, ktoré združovali robotníkov sa však postupom času zmenila. Zmenili sa aj vzťahy, ktoré otupili hrany proletariátu ako revolučného subjektu, čo pripisujeme najmä nástupu Fordizmu. Dnes čelíme novým výzvam. Umelej inteligencii, vláde algoritmov, platformovej ekonomike. Napriek Marxovým záverom, že spoločenský systém bude stále vyostrovat' svoje protiklady do ich úplnej jasnosti sa dnes nachádzame v úplne opačnej situácii zmätku a zahmlenia.

Hlavným cieľom tejto práce je preskúmať vývoj možnosti formovania triedneho vedomia v súčasnosti na základe Marxovej koncepcie, pričom našim cieľom nie je úplné vyčerpanie problematiky. Sústredíme sa na vydvihnutie hlavných kvalitatívnych zlomových bodov, ktoré sa javia byť posunom – či už pozitívnym alebo negatívnym – v otázkach možnosti formovania triedneho vedomia. Spočiatku sa budeme venovať Marxovej teórii triedneho vedomia na základe jeho textov, čo sa nám stane odrazovým mostíkom pre skúmanie teoretických prístupov reflektujúcich vývoj kapitalizmu v 20. storočí na základe definície, ktorú podal Antonio Negri. Považujeme ju pre potreby tejto štúdie za najvhodnejšiu, nakoľko v nej autor poukazuje na aspekty, ktoré sú Ariadninou niťou predkladaného textu. Nasledne plynule premostíme do súčasnosti a pozrieme sa na vybrané koncepty, ktoré považujeme za najdôležitejšie. Pôjde o analýzu ideológie, ktorá zahmlieva triedne členenie spoločnosti. Existencia triedy býva často spochybňovaná a na jej miesto je dosadzovaná potreba konzumu, ktorý odvádza potenciálne revolučné subjekty od možnosti úspešnej zmeny spoločnosti. Ďalej sa sústredíme na možné triedne členenie spoločnosti a pozrieme sa na triedu prekariátu, ktorá sa javí ako nová perspektívna revolučná trieda, ktorá ma však inherentné problémy s dosiahnutím triedneho vedomia. To mal však aj Marxov proletariát. Nakoniec sa pozrieme na ekonomický rámec, ktorý sa javí ako tendencia vykračujúca do budúcnosti. Ide o zdieľanú ekonomiku – konkrétne „gig ekonomiku“.

Práca si tak kladie za cieľ poskytnúť základný rámec teoretických úvah o vývoji možnosti formovania triedneho vedomia a poukázať na aktuálne trendy a tendencie v jeho vývoji do budúcnosti pričom si za východisko berie

preskúmanie Negriho kategórie „sociálneho robotníka“, Standingovho „prekariátu“ a tieto komparovať s Marxovým „proletariátom“. Chce zodpovedať na otázku, či je prekariát triedou v marxovskom zmysle a aké sú jeho možnosti v súčasnej dobe.

1. Ku koreňom triedneho vedomia v Marxovskej tradícii

Koncept triedneho vedomia v Marxovom diele možno považovať za nevyhnutnú spojnicu medzi jeho deskriptívno-analytickou (teória) a praxeologicko-normatívnou (program) časťou tvorby. Je ho možné chápať ako spojnicu medzi teóriou vyjadrenou v podobe kritiky kapitalizmu a následnou akciou smerujúcou k zmene tohto systému na iný, ním navrhovaný normatívny model. Marx nepoužíva pojem triedne vedomie ale pracuje s kategóriami trieda „o sebe“ a trieda „pre seba“ (Munro 2013).

So systematickejším používaním pojmu triedne vedomie sa stretávame až v diele Gyorgyho Lukácsa *Dejiny a triedne vedomie*, ktoré skúma rôzne aspekty tohto problému. Jedna z Lukácsových definícií triedneho vedomia je, že „Třídní vědomí není psychologickým vědomím jednotlivých proletářů nebo masové psychologickým vědomím jejich úhrnu, nýbrž je to smysl dějinného postavení třídy, jenž se stal vědomým“ (Lukács 2020, 238). S touto charakteristikou budeme pracovať aj my, nakoľko sa domnievame, že správne reflektuje Marxove roztrúsené názory. Táto definícia je zároveň v zhode s vyššie uvedeným názorom o prepojení teórie a praxe. Proletariát si musí uvedomiť (už to je istá forma rozumovej praxe v spracovávaní teórie) svoju historickú úlohu (ktorá je výsostne praktická), aby nadobudol triedne vedomie. Možno teda tvrdiť, že „Triedne vedomie je uvedomenie si svojej príslušnosti k triednej štruktúre, ktoré môžu zdieľať príslušníci tej istej triedy“ (Borland 2008, 134).

Marx svoje názory na triedne vedomie koncipuje fragmentárne naprieč svojim dielom. V *Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1844* hovorí o odcudzení, ktoré možno chápať ako prekážku vývoja triedneho vedomia. *Nemecká ideológia* rieši vedomie azda najrozsiahlejšie, pričom sa dozvedáme, že život nie je určovaný vedomím, ale vedomie životom. V *Manifeste komunistickej strany* sa triedne vedomie (transformácia z triedy o sebe na triedu pre seba) chápe ako nevyhnutná zložka pre možnosť úspešného uskutočnenia revolučnej premeny spoločnosti. *Kapitál*

prichádza s konceptom fetišizácie, ktorá vytvára z robotníka ako subjektu objekt a stavia ho na úroveň tovarov. Marx teda podáva názory o triednom vedomí najmä v negatívnom vymedzení resp. vtedy, keď kritizuje dopady kapitalizmu na robotnícku triedu. Možno však nájsť aj pozitívne vymedzenia na miestach, kde hovorí o tom, ako to bude vyzerat' v komunistickej spoločnosti. „Skutečné duchovní bohatství individua závisí úplně na bohatství jeho skutečných vztahů“ (Marx 1962, 50).

Marxove názory na otázky triedneho vedomia sú teda značne fragmentované a nemožno hovoriť o ucelenej teórii. Podme sa však v krátkosti pokúsiť o rekonštrukciu týchto názorov do takej formy aby boli zrozumiteľné, konzistentné a poskytlí rámec pre ďalšie skúmanie.

Pre Marxa sa príslušnosť ku konkrétnej triede zakladá na vlastníctve resp. nevlastníctve výrobných prostriedkov tou ktorou triedou. Trieda, ktorá výrobné prostriedky vlastní je vládnuca. Trieda, ktorá nevlastní je ovládaná. Je však potrebné dodať, že tu ide len o jednu nutnú podmienku toho ako triedy sú. Druhou nutnou podmienkou, kedy možno hovoriť o triede ako o triede v pravom zmysle slova je „keď sú jeho členovia spojení putom triedneho vedomia. Vedomím spoločných záujmov a psychologickým putom, ktoré vzniká zo spoločných triednych antagonizmov“ (Ossowski 1963,73).

Východiskovým bodom Marxových analýz je kapitalizmus ako systém vyrastajúci z dedičstva a prekonania feudálneho systému. Pre Marxa kapitalizmus, keďže je tiež triednou spoločnosťou, tak rovnako ako všetky ostatné triedne spoločnosti, aj on nevyhnutne spôsobuje nerovnosti a nutne obsahuje ovládajúcu a ovládanú triedu. Ovládajúca trieda sa snaží udržať svoju moc a ovládaná trieda buď funguje v status quo bez vzdoru (trieda o sebe), alebo sa snaží moc dobyť (trieda pre seba).

Vychádza z predpokladu, že, “Naša epocha, epocha buržoázie, sa vyznačuje tým, že triedne protiklady zjednodušila. Celá spoločnosť sa stále viac štiepi na dva veľké nepriateľské tábory, na dve veľké, priamo proti sebe stojace triedy: buržoáziu a proletariát” (Marx 1950, 26). Marx predpokladá, že v takto vykryštalizovanej spoločnosti, kde sú len dve triedy proletariát zvíťazí, pretože ide o jeho historickú úlohu (viď. Lukácsove chápanie triedneho vedomia). Historickosť úlohy vidí v dialektickom

chápaní kapitalizmu, ktorý produkuje stále väčšie krízy, ktoré delegitimujú triedne panstvo buržoázie a zároveň zbedačujú proletariát². Podľa tézy z Manifestu, kapitalizmus ničí medzilidské vzťahy a diskvalifikuje ich len na úroveň finančných vzťahov (Marx-Engels 1950, 28-29). Tak vytvára boj a odcudzenie medzi proletármi a neprispieva k organizovaniu proletariátu ako jednotnej triedy schopnej zmeny. Navyše ako dodáva Engels, kapitalizmus vytvára rezervnú armádu pracujúcich, ktorá je pripravená prebrať prácu súčasným pracujúcim a tak je strach o prácu a teda strach o život skôr deštruktívny ako jednotiaci prvok (Engels 1977, 336). Tým vytvára prostredie atomizovaných jednotlivcov, ktorí bojujú o svoj vlastný život, prežitie a živobytie. V takomto prostredí môže byť proletariát jedine triedou o sebe. Je nepochybné, že hovoriť o triednom vedomí v takomto ovzduší je značne problematické. Marx vo svojich *Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1844* chápe chudobu ako jednotiaci prvok triedy proletárov. Chudoba má v tomto prípade vytvárať akýsi „tmel spoločnosti“ a má sa stať motiváciou pre zmenu spoločenského systému, pretože „dáva lidem pociťovat největší bohatství, druhého člověka jako potřebu“ (Marx 1976, 84).

Nezanedbateľný vplyv na možnosť formovania triedneho vedomia má však ideológia ako falošné vedomie. Už sme si povedali, že „vládnuce myšlienky sú myšlienkami vládnucej triedy“. Takáto situácia vytvára istý obzor - kapitalistický rámec sveta ako makropriestor a kapitalistické triedne stanovisko ako mikropriestor. V tomto rámci nežije len samotná buržoázia, ale celá spoločnosť, jej vzťah k sebe, prírode, svetu a jeho fungovanie sa vysvetľuje na základe tejto „ideológie“. V tomto rámci

---

² Pre komplexnosť témy sa nemožno obsérne vyjadriť o probléme a boji výrobných vzťahov a materiálnou základňou, ktoré sú spúšťačom boja a zdrojom nestability kapitalizmu v Marxovom chápaní. Len v krátkosti dodávame. Základňa a nadstavba sú dva zdroje, ktoré vplývajú na formovanie triedneho vedomia. Tu vznikajú aj široký interpretačný priestor pre marxistov, kde spory panujú v primárnosti základne alebo nadstavby prípadne v ich vzájomnom pôsobení. Jedno ložisko sa nachádza v ekonomickej základni a hovorí o tom, že podmienky na premenu spoločnosti ešte nedozreli. Druhé sa nachádza v nadstavbe a vyplýva z pôsobenia falošného vedomia ako ideológie vládnucej triedy, ktoré udržiavajú starý systém pri moci a pomáhajú mu v sebaobnove a sebazáchove. V hre je aj tretie stanovisko, ktoré chápe základňu a nadstavbu ako vzájomne podmienené, pričom základňa je primárna len v poslednej inštancii.

vyrastá, je vychovávaný a žije aj proletariát. Marx prichádza s tézou, že idey slúžia predovšetkým ako zakrývanie reálneho stavu vecí, v tomto zmysle sú „falošným vedomím“, a to znamená, že sú priamo (spravidla bez toho, aby si to tvorcovia uvedomovali) spojené s požiadavkou reprodukcie a legitimovania daného postavenia určitých skupín v spoločnosti (Novosád 2018, 113).

Proletariát si začne uvedomovať³ svoje postavenie v spoločnosti a ekonomike, čo predstavuje vytváranie triedneho vedomia. Kryštalizácia triedneho vedomia prebieha prostredníctvom organizácie v triednom boji. Triedny boj začína už v kapitalizme a tak využíva jeho prostriedky ako je napríklad politika alebo odbory. „Marx sa domnieval, že organizáciou si robotníci zvyknú na kolektívny boj, a keď nedosiahli svoje ciele, tak sa v tomto procese zradikalizovali. Avšak ciele, obmedzené na ekonomické požiadavky môžu byť často splnené. Ciele sú rovnako dôležité a nielen ako prostriedky“ (Thomson 1974, 8).

Akým spôsobom má teda prekonať tento horizont, do takej miery aby ho bol schopný zničiť a zmeniť spoločnosť? Samotná nadstavba podľa nás vytvára problém preklenutia tohto kapitalistického horizontu. V istom zmysle ju Marx podceňoval a veril v to, že základňa a z nej vyplývajúce zbedačovanie proletariátu budú tým hlavným motorom, ktorý ani ideológia nezastaví a prinesie podmienky na premenu spoločensko-ekonomického systému. Ako aj Marx píše v *Nemeckej ideológii*, účelom premeny spoločnosti na komunistickú je zmeniť individuálne konanie jednotlivcov na spoločenské konanie. „Z toho, čo bolo řečeno výše, je jasné, že skutočné duchovní bohatší individua závisí úplne na bohatství jeho skutočných vzťahů. Teprve tím se jednotlivá individua osvobodí od různých nacionálních a lokálních zábran, dostanou se do praktického styku s produkcí celého světa (i s produkcí duchovní), a to jim umožní, aby nabyla schopnosti užívat této všestranné produkce celého světa (všeho toho, co vytvořili lidé)“ (Marx 1962, 50). Ako sme už spomenuli, proletariát sa formuje na základni kapitalistickej spoločnosti a tak musí bojovať aj s jej

---

³ Nemáme dostatočný priestor na to, zaoberať sa problematikou dopodrobna. Marx predpokladá, že kapitalizmus postupne začne vytvárať situáciu, ktorá bude stále väčšie množstvo ľudí v stále väčšej miere zbedačované. To postačí na to, aby si začali uvedomovať svoju triednu pozíciu. Na rozdiel od Lenina, ktorý takéto tvrdenie odmieta a zastáva myšlienku o implantovaní triedneho vedomia avantgardou.

vlastnými zbraňami „Proletariát v období boje za svržení staré společnosti ještě jedná na základě staré společnosti, a tudíž se také ještě pohybuje v politických formách, které jsou jí víceméně vlastní, nedosáhl v tomto období boje ještě své konečné konstituce a používá k osvobození prostředků, které po osvobození odpadají “ (Marx 1966, 650-651). To umožňuje vytvorenie revolučnej strany, ktorá napomôže prekonať gnozeologicko-ontologický problém proletariátu⁴. Stranu, v zmysle politického subjektu, ktorého triedne zakotvenie je mimo triedy proletariátu teda prijímame pre potreby tejto štúdie ako nutný predpoklad možnej zmeny a vyformovania revolučného vedomia ako najvyššieho stupňa triedneho vedomia (Thomson 1974, 1), čo je v zhode aj s Marxovým a Engelsovým názorom. Ako píšú v Manifeste: „Komunistická strana však neprestáva ani na okamžik vypěstovávat mezi dělníky co nejjasnější vědomí nepřátelského protikladu mezi buržoazií a proletariátem, aby němečtí dělníci mohli okamžitě využít společenských a politických podmínek, které buržoazie svým panstvím musí vytvořit, jako zbraně proti ní samé, aby okamžitě po svržení reakčních tříd v Německu byl ihned zahájen boj proti buržoazii samé“ (Marx-Engels 1950, 58).

Po 120 rokoch od vydania *Manifestu komunistickej strany* sa Bertell Ollman kriticky vracia k Marxovmu triednemu vedomiu a hovorí o niekoľkých potrebných krokoch k jeho dosiahnutiu. Nemožno ho chápať ako jednoduchú skutočnosť, pretože ide skôr o zložitý proces uvedomovania a interakcie. „Robotníci musia poznať svoje záujmy; tieto záujmy musia chápať ako individuálne záujmy členov triedy; tzv. hlavný záujem musia nadradiť vedľajším ekonomickým záujmom; prekonať partikulárne záujmy ako náboženstvo, národnosť atď.; musia nenávidieť svojich vykorisťovateľov; musia mať akokoľvek nejasnú predstavu, že ich situácia sa môže zmeniť; musia veriť v to, že oni sami môžu túto zmenu viesť; musia veriť tomu, že Marxova teória, alebo teória marxistických teoretikov ich tam privedie; nesmú sa báť konať, keď príde správny čas“

---

⁴ Gnozeologicko-ontologickým problémom proletariátu rozumieme ťažkosť poznania vlastnej pozície v spoločenskej štruktúre a možnosti jej prekonania smerom k novému systému. Táto neschopnosť spočíva v tom, že proletariát ako trieda vyformovaná v kapitalistickej spoločnosti musí prekonať ideológiu, na čo nemá čas, prostriedky a predpokladáme, že ani chuť. V tomto zmysle teda gnozeologicko-ontologický, keďže možnosť poznať tieto skutočnosti sa odvíja od druhu bytia tej ktorej triedy.

(Ollman 1972, 5). Ak prihladneme k doposiaľ napísanému, musí nám byť jasné, že takéto uvedenie, ktoré dosiahne svoj cieľ aj napriek akokoľvek veľkej kríze nie je úplne isté, dokonca nie je ani pravdepodobné. Zastávame názor, že ide skôr o náhodu, ktorú však možno istou organizáciou spraviť pravdepodobnejšou.

Čiastočne môžeme nájsť pôvod týchto tvrdení v Leninovom výroku, kedy píše „Dejiny všetkých krajín svedčia o tom, že robotnícka trieda si môže výhradne vlastnými silami utvoriť len tradeunionistické uvedenie, t.j. presvedčenie, že sa musí združovať vo zväzoch, bojovať proti zamestnávateľom, žiadať od vlády, aby vydávala tie alebo oné zákony, ktoré potrebujú robotníci a pod. Lenže socialistické učenie vyrástlo z filozofických, historických a ekonomických teórií, ktoré vypracúvali vzdelaní predstavitelia majetných tried, inteligencia. Aj sami zakladatelia moderného vedeckého socializmu, Marx a Engels, patrili svojim sociálnym postavením k buržoáznej inteligencii“ (Lenin 1980, 54-55). Pre úplnosť treba povedať, že Marx, Engels, neskôr Lenin alebo aj Lukács sa priklonili k tomu, že spochybňovali schopnosť a možnosť proletariátu dosiahnuť spontánne triedne vedomie. Postavili tak do čela proletariátu stranu, ktorá mala spolu s proletariátom bojovať okrem iného aj za jeho triedne vedomie. Ako píše Lukács „Môže tedy znamenať len vedomé konať ony kroky, ktoré k této říši skutečně vedou. A při náhledu, že individuální svoboda v dnešní buržoazní společnosti může být jen zkorumpovaná a korumpující privilegium, protože se nesolidárně zakládá na nesvobodě druhých, to právě znamená zřeknout se individuální svobody. Znamená to vedomé se podřídit oné celkové vůli, jejímž posláním je uvést opravdu do života skutečnou svobodu a která se dnes vážně pokouší vykonat první, těžké, nejisté a tápavé kroky k této svobodě. Tato vědomá celková vůle je komunistická strana“ (Lukács 2020, 484).

Kapitalizmus tohto obdobia však umožňoval obrazne povedané „zlatú dobu marxizmu“. Podmienky pre proces formovania triedneho vedomia v období, kedy žil Marx boli diametrálne odlišné od situácie dnes. V istom zmysle boli ľahšie, v inom zasa náročnejšie. Pozrime sa na vývoj kapitalizmu po Marxovi v nami načrtnutých kategóriách triedy, triednych vzťahov, vedomia a ideológie.

2. Negriho sociálny robotník ako výsledok stále abstraktnejšej práce

Nakoľko sa však kapitalizmus od Marxových analýz zmenil, je potrebné, aby sme sa aj my posunuli ďalej. Na to nám má poslúžiť Negriho analýza, ktorej úlohou je priviesť nás bližšie k súčasnosti a naznačiť trendy, ktoré zmeny v kapitalizme spôsobili. Antonio Negri vo svojej analýze zastáva názor, že Marxov opis veľkého priemyslu zostal relevantný až do roku 1968, pričom za zlomové obdobie považuje roky prvej svetovej vojny (1914–1918) (Negri 1992, 75). Svoju periodizáciu člení do troch fáz, ktoré sú odrazom vývoja kapitalizmu od Marxa do súčasnosti, pričom sú obrazom stále väčšej abstrakcie práce.

A. Prvá fáza

Prvú fázu veľkého priemyslu datuje medzi rokmi 1848 až 1914. Z perspektívy pracovných procesov dochádza k zásadnej transformácii povahy práce, kde robotníci postupne prechádzajú do pozície nástrojov obsluhujúcich stroje. Na rozdiel od manufaktúrneho systému, v ktorom bola kvalifikácia robotníkov kľúčová, tu jej význam výrazne klesá. Robotník funguje vo svete, v ktorom stroje určujú tempo aj spôsob práce. Negri toto obdobie charakterizuje ako éru „profesionálnych robotníkov“—robotníkov so špecifickou znalosťou výrobných procesov, avšak s obmedzenou mierou autonómie (Negri 1992, 84). Takáto organizácia pracovného procesu vytvorila prostredie, v ktorom sa stala pracovná sila alebo jej časť „materiálne homogénnou konkrétnym vzťahom ku kapitalistickej technológii (montážna linka) a následným politickým správaním: požiadavka na mzdu ako príjem, odmietnutie práce a sabotáž“ (Battaglia 1981). Fabrika ako taká bola miestom, kde sa robotníci stretávali, spoločne pracovali a mali spoločné problémy, miestne ohraničené a diskutované. „Toto všetko umožnilo silné prepojenie medzi objektívnou skutočnosťou (materiálne podmienky vykorisťovania) a subjektívnou skutočnosťou (politické správanie). Masový robotník bol časťou triedy, ktorú bolo možné rozpoznať s mimoriadnou presnosťou, ktorú bolo možné presne kvantifikovať a z ktorej bolo možné relatívne bezprostredne identifikovať politické ciele“ (Battaglia 1981).

V prvej fáze veľkého priemyslu dominuje masová výroba, ktorá je riadená predovšetkým schopnosťou kapitálu zabezpečovať produkciu. Tento model však nevyhnutne naráža na vnútorné protirečenie: mzdy

pracujúcich sú často príliš nízke na to, aby vytvárali dostatočný dopyt po vyprodukovaných tovaroch, čo má za následok opakované hospodárske krízy (Negri 1992, 76). To poukazuje na istú nevyváženosť medzi produkčnou a spotrebnou kapacitou spoločnosti – ktorá bola hlavným zdrojom krízy – a ktorú aj Marx považoval za hlavný dôvod, ktorý zapríčini vyčerpanie kapitalizmu a jeho prekonanie.

Politické formovanie proletariátu v tomto období je charakterizované vznikom robotníckych strán, ktoré kombinujú masové hnutia s avantgardnou politickou zložkou. Tieto strany sa sústreďujú na presadzovanie robotníckej kontroly nad priemyselnou výrobou a sociálnou organizáciou, pričom ich hlavnou ambíciou je dosiahnuť masovú emancipáciu pracujúcich (viď. Marx). Továrnska práca je v tomto kontexte vnímaná ako ústredná hodnota, ktorá nielen dominuje nad ostatnými formami spoločenskej činnosti, ale zároveň definuje stratifikáciu spoločnosti ako takej (Negri 1992, 76).

B. Druhá fáza

Druhá fáza vývoja veľkého priemyslu, trvá od prvej svetovej vojny do revolučného roku 1968. Môžeme ju charakterizovať ako obdobie zásadných zmien v pracovných procesoch, normách spotreby, regulačných mechanizmoch a politickej organizácii proletariátu. Táto fáza reflektuje zmenu štruktúry kapitalistickej produkcie a spoločenských vzťahov, ktoré ovplyvnili nielen ekonomické procesy, ale aj samotnú povahu práce a politického boja. Dochádza k zásadnej zmene technického zloženia proletariátu, ktorá zásadne ovplyvňuje povahu pracovných procesov. Robotníci sú čoraz viac odcudzení od samotnej podstaty svojej práce, čo je priamym dôsledkom organizácie práce založenej na taylorizme. Tento systém organizácie práce rozdeľuje pracovné činnosti na drobné, mechanické a izolované úkony, pričom dramaticky znižuje nároky na odbornú kvalifikáciu robotníkov. Výsledkom je masová dequalifikácia, pri ktorej sú robotníci zapojení do zložitých, ale vysoko odcudzujúcich procesov, ktorých celkovú logiku prestávajú chápať (Negri 1992, 76). Na rozdiel od prvotnej fázy veľkého priemyslu, v ktorej mali robotníci aspoň základnú znalosť výrobných cyklov, sa v tejto fáze stávajú súčasťou abstraktného pracovného procesu, vzdialeného od konkrétnych významov a výsledkov ich činnosti, čo koniec koncov naznačoval už aj Marx. „Masový robotník bojuje priamo proti materiálnosti kapitálu, jeho technickému

spôsobu bytia, vyjadrujúce teraz už skutočnú subsumpciu práce“ (Battaglia 1981). Tento posun nielenže oslabuje triednu hrdosť, ale aj schopnosť kolektívneho uvedomenia a koordinácie.

Toto obdobie sa vyznačuje nástupom fordizmu, ktorý možno v tejto súvislosti chápať ako nový model výroby a spotreby (Negri 1992, 76). Fordizmus chápe mzdu, nie iba ako nástroj na zabezpečenie základných životných potrieb robotníka, ale aj na podporu dopytu po produktoch masovej výroby. Týmto spôsobom sa mzda stáva súčasťou mechanizmu na udržanie kontinuity výroby a spotreby. Tento systém vytvára ilúziu zlepšovania životnej úrovne proletariátu, no zároveň ho pevnejšie pripútava ku kapitalistickému systému, kde jeho práca a spotreba sú navzájom úzko prepojené. „Fordizmus byl novým stadiem rozvoje kapitalismu charakteristický podstatnými změnami pracovního procesu spojenými se změnami norem výroby, norem společenské spotřeby, norem distribuce, norem třídního boje (kolektivní vyjednávání), regulace kapitalistického hospodářství a způsobů a intenzity kapitálové akumulace“ (Pavlínek 1997, 42). Marxistická kritika upozorňuje, že hoci fordizmus zmiernuje problém nedostatočného dopytu, nevyrieši zásadné protirečenia kapitalizmu. Tieto rozporuplné aspekty sa prejavujú najmä v podobe pretrvávajúcích cyklických kríz, ktoré sú základnou charakteristikou kapitalistickej ekonomiky (Pavlínek 1997, 48).

S tým priamo súvisia regulačné mechanizmy. Tie sú v druhej fáze veľkého priemyslu zásadne ovplyvnené keynesiánskymi princípmi, ktoré zavádzajú nový prístup k hospodárskemu riadeniu. Kapitalistické štáty, čeliac cyklickým krízam predchádzajúcich období, začínajú aktívne zasahovať do ekonomiky s cieľom zmierniť dopady hospodárskych cyklov. Tento intervencionizmus spočíva v podpore zamestnanosti, stimulovaní dopytu a zavádzaní sociálnych záruk, ako sú dôchodky a sociálne dávky, čím sa formuje základ sociálneho štátu. Keynesiánsky model predpokladá, že štátne výdavky a regulácie môžu slúžiť na vyhladzovanie ekonomických výkyvov, podporu hospodárskeho rastu a zabezpečenie minimálneho blahobytu pre pracujúcich. Tento systém však zohráva aj ideologickú úlohu, pretože zvyšuje stabilitu kapitalizmu tým, že zmiernuje sociálne napätia a oslabuje revolučný potenciál proletariátu. Súčasne sa intervencionizmus štátu stáva nevyhnutným pre udržanie hospodárskej expanzie v podmienkach rastúcej abstrakcie práce, kde sa robotníci čoraz viac vzdávajú od podstaty výrobných procesov, a v kontexte prehlbujúcej

sa integrácie globálneho trhu. Tým sa posilňuje schopnosť kapitalizmu adaptovať sa na nové výzvy, avšak zároveň sa zakrývajú jeho systémové rozpory, ktoré môžu byť zdrojom budúcich kríz (Negri 1992, 76).

Politické zloženie proletariátu v tomto období prechádza významnými zmenami, ktoré odrážajú dynamiku medzi tradičnými robotníckymi organizáciami a novými formami odporu voči kapitalistickému i socialistickému modelu výroby. Socialistické organizácie, založené na myšlienke profesionálnych robotníkov, zohrávajú stále dôležitú úlohu, avšak ich model, reprezentovaný sovietskou skúsenosťou, čelí kríze legitimacy (Negri, 1992, 76).

Tendencia k stále väčšej abstrakcii práce je v tejto fáze výrazným javom. Táto abstrakcia neoddeľuje len robotníkov od ich činnosti, ale znižuje aj schopnosť proletariátu vytvárať jednotné triedne vedomie. Robotníci sa stávajú izolovanými článkami v komplexnom systéme, ktorý je čoraz menej pochopiteľný na individuálnej úrovni. Predpokladáme však, že skúsenosti masového proletariátu v tomto období vytvárajú predpoklady na vznik nových foriem odporu, ktoré kulminujú v roku 1968, kedy sa objavujú prvé náznaky odmietania nielen konkrétnych pracovných podmienok, ale samotného systému kapitalistickej organizácie práce. V podobe Pražskej jari v Československu na jednej strane a napríklad Parížskym májom vo Francúzsku na strane druhej.

Negriho analýza druhej fázy veľkého priemyslu odhaľuje hlboké transformačné procesy, ktoré redefinovali vzťah medzi prácou, spotrebou, reguláciou a politickou organizáciou proletariátu. Táto fáza zdôrazňuje narastajúcu komplexnosť kapitalistického systému a jeho schopnosť integrovať robotnícku triedu prostredníctvom nových foriem odcudzenia a ideologickej kontroly, pričom zároveň naznačuje limity tejto integrácie v podobe narastajúceho odporu zo strany pracujúcich más.

C. Tretia fáza

Nová epocha vývoja kapitalizmu, začína po roku 1968. Vzniká tu nová kategória „sociálneho robotníka“, ktorá zdôrazňuje posun v tom, „že kapitál využíva neplatenú prácu a že táto práca je produktívnou prácou. Tento predpoklad je teoreticky a politicky významný, pretože uznáva triedny charakter práce v domácnosti, práce divákov, užívateľskej práce, opatrovateľskej práce a iných foriem neplatennej a neistej práce v kapitalizme“ (Fuchs 2019). Abstraktnejšie to vyjadruje sám Negri, keď píše

„Keď hovoríme sociálny robotník, v podstate s mimoriadnou presnosťou hovoríme, že z tohto subjektu sa získava nadhodnota. Keď hovoríme o sociálnom robotníkovi, hovoríme o robotníkovi, ktorý je produktívny, a keď hovoríme, že je produktívny, máme na mysli, že produkuje nadhodnotu, a to buď bezprostredne, alebo sprostredkované“ (Negri, 1979,10). Môžeme teda tvrdiť, že Negriho koncept „sociálneho robotníka“ reflektuje zmeny v štruktúre fungovania kapitalizmu a primárne poukazuje na zmenu vzťahu kapitálu a práce. Ten sa stáva sociálnejší resp. sa rozširuje z priestoru fabriky do širších vrstiev celej spoločnosti. Otvára tak nový priestor pre náhľad na prácu ako kategóriu, ktorá produkuje hodnotu. Reaguje na politické a spoločenské otrasy predchádzajúcej dekády, pričom je formovaná automatizáciou, informatizáciou a globalizáciou. Negri v nej vidí potenciál pre nový druh autonómie pracujúcich, no zároveň upozorňuje na pretrvávajúce protirečenia kapitalistického systému (Negri 1992, 78).

Pracovné procesy v tomto období prechádzajú radikálnou transformáciou v dôsledku automatizácie výrobných liniek a informatizácie spoločenských procesov. Manuálna práca, ktorá bola centrálnym prvkom výrobného procesu v predchádzajúcich fázach, stráca na význame. Na jej miesto nastupuje „sociálny robotník“ – kolektívny subjekt, ktorého produktívna činnosť presahuje rámec tovární a zahŕňa rôzne formy intelektuálnej, nemateriálnej a kreatívnej práce. Tento posun vedie k tomu, že samotná práca prestáva byť viazaná na konkrétne miesto a čas, stáva sa flexibilnejšou, no zároveň viac odcudzenou. Hegemónia sociálneho robotníka signalizuje narastajúcu závislosť kapitálu na vedomostiach, spolupráci a kolektívnej schopnosti pracujúcich organizovať spoločenské procesy (Negri 1992, 77).

Normy spotreby v novej epoche reflektujú rozvoj globalizovaného trhu a nový typ individualizmu. Spotreba je čoraz viac usmerňovaná voľbami trhu, ktorý ponúka takmer neobmedzené možnosti výberu. Tento „trhový individualizmus“ je však postavený na hlbokom protiklade medzi spoločenskou organizáciou výroby a komunikácie. Na jednej strane globalizované komunikačné siete vytvárajú dojem voľnosti a autonómie jednotlivca, na druhej strane je táto voľba obmedzená rámcom kapitálu, ktorý ovláda produkčné a distribučné kanály. Výsledkom je, že individuálne túžby sú formované a riadené kapitálom, ktorý zároveň posilňuje svoju

kontrolu nad spoločenskými potrebami prostredníctvom kultúry konzumerizmu (Negri 1992, 77).

Modely regulácie v tejto fáze kapitalizmu prechádzajú zásadnými zmenami v dôsledku globalizácie a rozšírenia svetového trhu. Regulácia už nie je výlučne národná – ako tomu bolo v druhej fáze – ale je rozdelená medzi množstvo národných sfér a presahuje do menových dimenzií. Negri upozorňuje, že regulácia sa čoraz viac uskutočňuje prostredníctvom globálnych finančných trhov, ktoré ovplyvňujú hospodársku politiku jednotlivých štátov a zabezpečujú kontinuitu kapitalistickej reprodukcie na svetovej úrovni. Táto finančná globalizácia, ktorá zjednocuje svetový trh, zároveň prehľbuje asymetrie medzi rôznymi regiónmi a spoločenskými skupinami, čím komplikuje formovanie solidarity medzi pracujúcimi (Negri 1992, 77).

Zloženie proletariátu v novej epoche nadobúda úplne nový charakter. Robotník už nie je tradičným manuálnym robotníkom, ale stáva sa „sociálnym robotníkom“. „Ale ako všetky kapitálové operácie, decentralizácia so sebou nesie rozpor. Rozptýlenie časti triedy naprieč územím by tiež malo rozptýliť a zmierniť nahromadený antagonizmus minulosti. Tvrdí sa, že dekoncentrácia pracujúcej triedy neprišla s očakávaným znížením konfliktov. A naopak: politické dedičstvo masového robotníka, zhromaždené týmito novými segmentmi triedy, by mohlo byť propagované tým časťami proletariátu, ktoré nie sú priamo zapojené do bezprostredných výrobných vzťahov. Súčasný triedny vzor je teda „sociálny“, pretože v prvom rade súvisí s rozkladom triedy na území“ (Battaglia, 1981). A ďalej: „Táto nová podoba práce zahŕňa nielen výrobu hmotných tovarov, ale aj produkciu informácií, vedomostí a medzil'udských vzťahov. Sociálny robotník je zároveň viac prepojený s globálnymi sieťami, čo mu umožňuje väčšiu flexibilitu, no tiež prehľbuje jeho odtrhnutie od konkrétneho pracovného miesta a kolektívu. Okrem toho „Zamestnávanie na čiastočný úväzok, sezónna a nelegálna práca [lavoro nero] organizovaná novými technikami socializovanej výroby umožňuje vyššie ziskové marže“ (Battaglia 1981).

Negri v tomto posune vidí dôležitý krok smerom k „masovej autonómii“ pracujúcich. Automatizácia a informatizácia otvárajú priestor pre kolektívnu „autovalorizáciu“ – proces, v ktorom sociálni robotníci dokážu tvoriť hodnoty mimo kontroly kapitálu. Tento posun považuje Negri za jeden z možných zárodkov tretej priemyselnej revolúcie, ktorá by mohla

viest' k prechodu ku komunizmu. Potenciál tohto prechodu spočíva v schopnosti pracujúcich organizovať sa na základe svojej kolektívnej inteligencie a schopnosti riadiť spoločenské procesy bez sprostredkovania kapitálom (Negri 1992, 78).

Tento proces však nemožno chápať ako lineárny ani garantovaný. Kapitalizmus, hoci čelí novým výzvam, naďalej disponuje sofistikovanými nástrojmi na neutralizáciu autonómnych aktivít pracujúcich. Finančná globalizácia, individualizmus v spotrebe a flexibilita pracovných podmienok môžu rovnako dobre slúžiť na fragmentáciu spoločenských kolektívov a oslabenie revolučného potenciálu. Negriho analýza preto nevidí v novej epoche len optimistickú víziu možnosti emancipácie, ale aj varovanie pred prehlbovaním kontroly kapitálu nad všetkými aspektmi spoločenského života (Negri 1992, 78). Sociálny robotník, ktorý sa stáva dominantným subjektom tejto fázy, má na jednej strane potenciál prekročiť limity kapitalistického systému prostredníctvom kolektívnej autonómie a autovalorizácie, na druhej strane však čelí riziku, že bude ešte hlbšie integrovaný do globálnych sietí kontroly a odcudzenia. Negriho vízia novej epochy tak zostáva otvorená – ako výzva pre teóriu a prax sociálnej emancipácie.

Z politických aspektov uvedených vyššie sme sa dostali do situácie, kedy sú tradičné hospodárske politiky orientované proti robotníckej triede zahŕňajúc deflačné opatrenia, ktoré redukovali zamestnanosť a tlačili na pokles miezd – súčasná stratégia sa zameriava na odsúvanie kríz do budúcnosti ako spôsob obnovy ziskovosti. Táto prax však odhaľuje vážne rozpory. Prenos kríz valorizácie z továrenskej sféry na nefabrikované sektory proletariátu spôsobil výraznú spoločenskú rekonpozíciu triednych vzťahov. Antagonizmus masového robotníka, ktorý bol kedysi hlavným objektom kapitálového útoku, sa tak rozšíril na celú spoločnosť. V dôsledku zjednotenia inštitucionálnych štruktúr, najmä politických strán, na obranu tohto modelu, sa spoločnosť prezentuje ako plne podriadená kapitálu, čo prehľbuje celkové sociálne konflikty (Battaglia 1981). Jasným príkladom takejto situácie je v súčasnosti prekariát.

3. Prekariát ako súčasť a zároveň prekonanie kategórie „sociálneho robotníka“

Negriho koncept môžeme považovať z pohľadu súčasnosti za čiastočne prekonaný. Hlavné ťažisko jeho neaktuálnosti spočíva v tom, že nepredpokladal úplnú, ale len čiastočnú automatizáciu, prípadne individuálnych pracovníkov napríklad v gig ekonomike. Aktuálnym však podľa nás zostáva v jeho dôraze na stále sa zväčšujúcu abstraktnosť práce. Ďalej v zahrnutí celej spoločnosti pod kapitál aj v oblastiach, ktoré mu predtým nepodliehali. Z týchto dôvodov zastávame názor, že tento koncept nie je odsúdený na zabudnutie ako neaktuálny. Jeho aktuálnosť je práve v týchto aspektoch nanajvýš potrebná.

V zhode s vyššie uvedeným členením teda možno tvrdiť, že vzhľadom k stále väčšej abstraktnosti práce a nakoniec aj kvôli zanikaniu istých pracovných miest v priemysle súvisiacim s technologickým a organizačným vývojom nastáva doba dominancie služieb nad prácou v priemysle (Ruman 2021, 116). Pričom ako dodáva, „pracovná sila sa v službách organizuje zložitejšie než pri zamestnaniach v priemysle a preto dochádza k tendencii znižovania vyjednávacjej sily odborov a tiež de facto sociálnych práv zamestnancov“ (Ruman 2021, 116).

Stále viditeľnejším a aktuálnejším trendom sa stáva kategória flexibilnej práce, ktorú možno charakterizovať ako „prácu, ktorá nemá plnohodnotný charakter zamestnania, a teda nejde o prácu na trvalý pracovný pomer, ale o krátkodobé alebo jednorazové kontrakty, na ktoré sa vzťahujú neúplné alebo žiadne vymoženosti Zákonníka práce (PN, dovolenka, náhradné voľno), a ktoré môžu byť rôznorodo ohodnotené“ (Ruman 2021, 117). Takáto flexibilizácia práce priamo umožňuje „vznik labilných foriem práce – mobilných, spontánnych, poddajných, a je len na jedincovi, či bude schopný byť dost' prístupný k novým otvárajúcim sa príležitostiam. Improvizácia je prostriedkom, ktorý ašpiranti musia uchopiť čo najpevnejšie, aby dokázali čeliť nedostatočnej a neistej práci. Musia sa naučiť žiť a pracovať v prostredí neustálej zmeny, s nepravidelnými pracovnými režimami a bezpodmienečne prijať podmienky akejkoľvek pracovnej neistoty“ (Ruman, 2021, 119).

Videli sme, že práca sa v Negriho analýze stávala stále viac abstraktnou. Nakoniec sa prenášala do súkromnej sféry, kedy sa stiera jasný predel medzi pracovným časom a voľným časom. Takáto skutočnosť podľa nás

vyúsťuje v koncepte prekariátu. Pojem prekariát chápe Guy Standing ako „neologismus, v spojení adjektiva „prekérní“ a „proletariát““ (Standing 2018,23). Azda jednou z najzjavnejších charakteristík prekariátu je pocit neistoty (angl. precarious). Slovo pocit je volené zámerne, nakoľko sa domnievame, že neistota ako súbor a vzťah skutočností vo svete vytvárajú pocit neistoty u konkrétnych ľudí. Táto neistota má byť spoločnou črtou prekariátu ako triedy. Súhlasíme však s názorom, že neistota nie je permanentný stav existencie (Raza 2020, 3).

Podtitul Standingovej knihy *Prekariát* je „Nová nebezpečná trieda“. V zhode s autorom nebezpečnosť v súčasnej dobe nevidíme v otázke jej možného zrevolucionizovania, ale skôr v tom, že vzhľadom na jej životné okolnosti má tendenciu prikláňať sa k populizmu a extrémnej pravici či ľavici, pričom práve tieto politické platformy stoja na jej politických hlasoch (Standing 2018, 19). Standing tvrdí, „že prekariát je vznikajúci triedou, ačkoli dosud nikoliv triedou pro sebe v marxovskom smyslu“ (Standing 2018, 23). Standing ho chápe ako potencionálnu novú triedu, ktorá bude kvalitatívne aj kvantitatívne iná v porovnaní s proletariátom.

Pravdivosť tohto tvrdenia narušil Eric Olin Wright, ktorý zastáva názor, že prekariát sa v zásade neodlišuje od robotníckej triedy. „Existuje rozdiel v materiálnych záujmoch medzi prekariátom a robotníckou triedou, pokiaľ ide o túto chartu navrhovaných zmien pravidiel hry kapitalizmu? Myslím si, že nie: žiadna z týchto navrhovaných zmien pravidiel hry nie je v rozpore s materiálnymi záujmami pracujúcej triedy a takmer všetky by výrazne podporili záujmy pracujúcich“ (Wright 2016, 133).

Z nášho stanoviska, ktoré vyplýva z Negriho analýzy a zastáva názor, že väčšina spoločnosti spadá pod kategóriu sociálnych robotníkov možno do tejto kategórie začleniť aj samotný prekariát. A práve táto kategória môže poskytnúť istý rámec pre hľadanie spoločného prvku. Iste si uvedomujeme mnohovrstevnú heterogenitu začlenených častí spoločnosti. Avšak zastávame názor, že aj napriek tejto diferencii stojí za to hľadať spoločné témy, ktoré spoja zdanlivo nespojitelné časti spoločnosti ako napríklad robotníkov a akademikov. Heterogenita je nakoniec problém pri formovaní istého triedneho vedomia aj podľa Standinga (Standing 2018, 17).

V súčasnosti sa zdá, že nové triedne zloženie neprejavuje vnútornú súdržnosť založenú na materiálnej homogenite. Jeho jednotlivé fyzické komponenty nie sú prepojené ani spoločnými materiálnymi podmienkami vykorisťovania, ani zdieľanými priamymi politickými cieľmi. Zahŕňa

rôznorodé segmenty, ktoré sú často veľmi odlišné: decentralizovaných továrenských robotníkov, mladých nezamestnaných proletárov, obyvateľov marginalizovaných štvrtí, ženy v domácnosti, študentov bez stabilného bývania či podzamestnaných intelektuálov. Ide o subjekty, ktorých motivácie sú autonómne a bezprostredné (Battaglia 1981).

Zastávame názor, že to, či je prekariát triedou v marxovskom zmysle tohto pojmu je v súčasnom stave bezpredmetné⁵, čo však nevyklučuje diskusie na túto tému – práve naopak. V nadväznosti na protestné akcie „Mayday“ Standing píše: „Šlo o osvobození ducha, vědomí sdíleného pocitu nejistoty. Žádná revoluce však nevyplývá z prostého porozumění stavu věcí. Tehdy hnutím ještě necloumala skutečná zlost. Bylo to proto, že si dosud nevypracovalo politickou agendu nebo strategii“ (Standing 2018) Domnievame sa, že Standing tu sám kladie cestu k riešeniu problémov prekariátu.

Bezpredmetnosť otázky, či je prekariát triedou v marxovskom zmysle slova chápeme z pozície status quo. Nepochybne sa ani proletariát nevyformoval sám o sebe z prázdna a v priebehu noci. Práve tak sa nevyformuje ani prekariát. Prekariátu, ako vraví Standing chýba „identita“ (Standing 2018, 37). Pričom v marxovskom duchu dodáva, že „Být prekarizován znamená být vystaven tlakům a zkušenostem, které vedou k překérnímu způsobu života, který je charakterizován tím, že prekarizovaní vnímají pouze přítomnost, schází jim pevná identita nebo představa rozvoje, kterého lze dosáhnout prací či životosprávou“ (Standing 2018, 37). Zhoda s Marxom je vo východisku, v skúsenostiach z reálneho života. Ďalšiu zhodu s Marxom a nakoniec aj s Leninom vidíme v krátkodobom životnom horizonte prekariátu, ktorý vníma len svoje bezprostredné záujmy. V tomto zmysle, a z týchto dôvodov teda zastávame názor, že prekariát naozaj nie je triedou pre seba, ale ani triedou o sebe. Ide zatiaľ skôr o masu⁶. To nás však vracia k Marxovi a Negrimu. Marxov proletariát sa mal stať zástupcom celej spoločnosti a bojovať za jej oslobodenie. Keďže prekariát zahŕňa široké spektrum spoločenských

---

⁵ Len veľmi neradi takýmto spôsobom obchádzali alebo sa vyhýbali zodpovedaniu na túto otázku.

⁶ Pričom masou chápeme „pojmem používaný pro množinu osob, které jsou v malém nebo žádném přímém kontaktu, které spolu min. interagují a které nemají společné vedení, jsou však většinou objektem cíleného ovlivňování, indoktrinace a manipulace“ (Petrušek, 2020).

vrstiev, má predpoklad združovať skutočne najširšie vrstvy a stať sa tak týmto zástupcom. Stojí však pred problémom, ako takúto veľkú heterogenitu prekonať a nájsť už naznačenú jednotu. Poďme sa ďalej pozrieť na niekoľko možných ciest, ktoré by mohli prekariátu umožniť nájsť pre začiatok aspoň minimálnu formu jednoty.

4. Praktické implikácie: Návrhy pre ďalšie rozpracovanie a prax

Dnešnej spoločnosti chýba jasne definovaná štruktúra, alebo nám jej súčasné podoby ešte unikajú. Z toho vyplýva aj možnosť politickej reprezentácie, ktorá v súčasnosti zahŕňa stále viac populistické subjekty. Azda aj to sa môže javiť ako dobrý dôvod, ale zároveň aj prekážka pre sformovanie subjektu, ktorý by zastrešoval celú kategóriu sociálnych robotníkov.

Platformová práca sa stáva významnou súčasťou ekonomiky EÚ, kde v roku 2022 pracovalo prostredníctvom digitálnych platforiem 28,3 milióna ľudí, čo je počet porovnateľný so zamestnanosťou v priemysle. Očakáva sa, že do roku 2025 sa tento počet zvýši o 52% na 43 miliónov. Platformy organizujú prácu prostredníctvom algoritmického priradovania, ktoré spája zákazníkov s pracovníkmi, pričom najväčší podiel zárobkov pochádza z taxi služieb (39%), donáškových služieb (24%) a domácich prác (19%). Väčšina pracovníkov poskytuje služby jednotlivcom (83%), pričom ich úlohy si často vyžadujú nízku kvalifikáciu (70%), hoci pracovníci bývajú prekvalifikovaní (Council of the European union 2024).

Typickým platformovým pracovníkom je mladý muž s postsekundárnym vzdelaním, ktorý si týmto spôsobom zarába popri hlavnom zamestnaní. Z hľadiska právneho postavenia je až 93% platformových pracovníkov samostatne zárobkovo činných, pričom 19% z nich môže byť nesprávne klasifikovaných, čo ich pripravuje o prístup k právam zamestnancov. Viac než polovica pracovníkov zarába menej ako minimálnu mzdu a 41% ich času predstavujú neplatené činnosti, ako je čakanie na úlohy alebo ich vyhládávanie (Council of the European union 2024).

Platformová práca prináša flexibilitu, no zároveň aj nové formy pracovnej neistoty. Na zabezpečenie dôstojných podmienok a pracovných práv je nevyhnutné zlepšiť právnu klasifikáciu pracovníkov a reagovať na výzvy, ktoré tento rastúci sektor prináša.

V súčasnej technologickej dobe sa môže ako zaujímavý koncept javiť digitálna solidarita a digitálne odbory. V kontexte fragmentácie práce a oslabovania tradičných foriem kolektívnej organizácie sa digitálna solidarita javí ako významný fenomén, ktorý môže prispieť k formovaniu triedneho vedomia v súčasnom kapitalizme. Táto forma solidarity spočíva v organizovaní a mobilizovaní pracujúcich prostredníctvom digitálnych technológií, akými sú sociálne siete, online platformy a špecializované aplikácie. Ide o reakciu na decentralizovaný charakter práce sprostredkovaney platformami, kde pracovníci často nemajú fyzický kontakt so svojimi kolegami a čelia absencii tradičných odborových štruktúr. Digitálna solidarita tak poskytuje priestor na prekonanie tejto izolácie a umožňuje budovanie kolektívnych väzieb na nových základoch.

Príkladom sú štrajky vodičov Uberu a Boltu vo Švédsku v roku 2023, ktoré boli organizované cez novovzniknutú digitálnu odborovú organizáciu Taxiunionen. Táto iniciatíva využila online platformy na koordináciu protestov, ktoré zdôrazňovali nízke mzdy a zlé pracovné podmienky. Prostredníctvom digitálnej siete sa štrajku zúčastnilo približne 500 vodičov v mestách Štokholm, Malmö a Göteborg. Protesty boli odpoveďou na nízke mzdy a zlé pracovné podmienky, pričom vodiči požadovali zvýšenie cien za jazdy, zníženie provízií platformových spoločností (z 25% na 15%) a uznanie Taxiunionen ako oficiálneho zástupcu vodičov. Tento prípad dobre ilustruje rastúce napätie v gig ekonomike, ale aj v súčasnej dobe ako sme ju charakterizovali vyššie, kde flexibilita práce prichádza do stretu so sociálnou stabilitou a vyjednávacou silou zamestnancov. Štrajk zároveň zdôraznil potenciál platformových a prekarizovaných pracovníkov na organizovanie a boj za lepšie podmienky, pričom Taxiunionen predstavuje nový model kolektívneho organizovania v prostredí digitálnych platforiem (Hlavné správy 2023).

Takýto protest môže naznačovať, že existuje istá, aspoň minimálna základňa pre nájdenie spoločného záujmu istých skupín. V individualizovanej spoločnosti nie je iná možnosť ako spájať najprv skupiny, ktoré sú zjavne príbuzné a neskôr hľadať ich prepojenia so zdanlivo odlišnými skupinami. Príklad ilustruje, že digitálne technológie môžu nielen zosúladiť individuálne záujmy pracovníkov, ale aj slúžiť ako nástroj kolektívneho vyjednávania. Tieto iniciatívy tak pomáhajú prekonať oslabovanie tradičnej odborovej sily, ktorá súvisí s flexibilizáciou práce a jej individualizáciou.

Jedným z ďalších je napríklad hashtag #DeliverooStrike, ktorý využívajú doručovatelia v platformových ekonomikách. Ďalším možným nástrojom na organizáciu robotníkov sú spomínané digitálne odbory. Na rozdiel od tradičných odborových organizácií, ktoré sú často obmedzené na konkrétne podniky alebo geografické oblasti, digitálne odbory využívajú globálnu sieťovú infraštruktúru na spájanie pracovníkov z rôznych častí sveta. Tento prístup môže podporiť nielen vznik medzinárodného solidarity, ale aj posilnenie triedneho vedomia medzi skupinami, ktoré čelia podobným formám vykorisťovania. Projekty ako „Turkopticon“, ktoré monitorujú pracovné podmienky na platformách typu „Amazon Mechanical Turk“, ukazujú, že digitálne nástroje môžu slúžiť nielen na koordináciu kolektívnych akcií, ale aj na budovanie spoločného vedomia o nespravodlivých praktikách zamestnávateľov. Ďalej sa napríklad „Riders Union“ v Španielsku zameriava na cyklokuriérov a využíva online platformy na organizovanie. „Coworker.org“ je globálna online platforma na podporu zamestnancov a za ich lepšie pracovné podmienky.

Jedným z možných jednotiacich prvkov teda môže byť ekonomika, jej vplyv na členov tejto kategórie, či už priamo na životy jednotlivcov (napríklad ako chudoba) alebo na ľudský druh (ekologická kríza), ktorý sa môže stať predmetom kritiky a zároveň stanoviskom pre zjednocovanie spoločnosti. Ako perspektívna cesta k prekonaniu individualizmu a konzumerizmu sa javí pokus o dosiahnutie aspoň tradeunionistického vedomia. Predpokladáme, že napriek názorom marxistických teoretikov o jeho nedostatočnosti pre triedu ako subjekt zmeny, je aj takéto vedomie viac ako individuálny atomizmus v súčasnosti. To však predpokladá opustenie rigidných predstáv a teoretických poučiek a prechod k analýze konkrétnej skutočnosti, jej východísk a možných otvorených priestorov. Predpokladáme, že v tomto zmysle môže byť náš návrh dobrým východiskom pre pokus o formovanie prekariátu a širších vrstiev „sociálnych robotníkov“ do podoby triedy. Spoločný záujem by mohol byť zasadený napríklad v téme práce, jej rozsahu v živote jednotlivcov, jej hodnoty a v neposlednom rade aj ohodnotenia. Nepochybne ide o otázky, ktoré sa dotýkajú najširších vrstiev spoločnosti.

Ďalším možným návrhom je téma emancipácie a autovalorizácie ako istého druhu emancipácie a uznania vlastnej hodnoty a hodnoty druhých, ktorá by mohla byť v protiklade k devalorizácii vytvorenej kapitálom a z neho vyplývajúcich vzťahov. To by znamenalo potrebu

prekonania fetišizácie ako o nej hovorí Marx, čo by zároveň mohlo priniesť prekonanie odcudzenia. Domnievame sa, že sa stále nachádzame na pôde Marxovej teórie, ktorá sa tu javí živšia a aktuálnejšia ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať.

V neposlednom rade je potrebný politický subjekt, ktorý by zastupoval napríklad prekarizovaných pracovníkov ale aj širšie vrstvy sociálnych robotníkov. Politickými zbraňami by bojoval za zlepšenie ich životných podmienok v súčasnom systéme a tak si získaval ich dôveru pre ďalšie politické intervencie. Výborným príkladom z praxe je zákon AB5 v Kalifornii, kde sa v časti jedna písmeno e) uvádza „Zámerom zákonodarcu pri prijímaní tohto zákona je tiež zabezpečiť, aby pracovníci, ktorí sú v súčasnosti vykorisťovaní tým, že sú nesprávne klasifikovaní ako nezávislí dodávatelia namiesto toho, aby boli uznávaní ako zamestnanci, mali základné práva a ochranu, ktoré im prináležia podľa zákona, vrátane minimálnej mzdy, odškodnenia pracovníkov, ak sa im stane pracovný úraz, poistenia v nezamestnanosti, platenej nemocenskej dovolenky a platenej rodinnej dovolenky. Tým, že tento zákon kodifikuje prelomové, jednomyselné rozhodnutie kalifornského najvyššieho súdu vo veci Dynamex, obnovuje túto dôležitú ochranu pre potenciálne niekoľko miliónov pracovníkov, ktorým boli tieto základné práva na pracovisku, na ktoré majú podľa zákona nárok všetci zamestnanci, odopreté“ (Assembly Bill No.5, 2019).

Záver

Štúdia sa pokúsila v prvých troch kapitolách načrtnúť vývoj kapitalizmu vzhľadom k vplyvom na podriadenú spoločenskú triedu. V prvej kapitole sme sa zaoberali ťažiskovými prvkami Marxovho chápania triedneho vedomia a triedneho boja, ktoré mali dať základ pre túto štúdiu. Poukázali sme na podmienky za ktorých vznikol Marxov proletariát a jeho možnosti pri prekonávaní spoločenského usporiadania. Ukázalo sa, že v mnohom boli jeho možnosti jednoduchšie oproti súčasnej dobe, avšak isté skutočnosti hrajú do kariet súčasnej podriadenej triede.

Druhá kapitola si kládla za cieľ spraviť premostenie k aktuálnej situácii, pričom využila koncepciu Antónia Negriho, ktorá skúma vývoj z rovnakej alebo aspoň podobnej perspektívy ako bol náš zámer. Negri poukazuje na stále väčšiu abstrakciu pracovného procesu. Nakoniec to vedie k oddeleniu

pracujúcich od kapitálu a dosahu na pracovné postupy, k anómii a odcudzeniu. Ukotvenie v politickom zastúpení je tiež chýbajúcim aspektom pre proletariát v neskoršej fáze Negriho periodizácie.

Tu nachádzame spoločné prvky so Standingovou triedou prekariátu. Tá je predmetom tretej kapitoly, pričom vyvodzuje záver, že sa prekariát môže stať „novou nebezpečnou triedou“ aj v zmysle jej zrevolucionizovania. V súčasnosti v zhode s Wrightom nie je triedou v Marxovskom zmysle slova. Zastávame názor, že to v súčasnom stave nie je absolútne nevyhnutné a zároveň ani tragické. Zakladáme to na tom, že tu je priestor na to aby sa takýmto subjektom stala. Na to je však potrebné prekonanie jeho heterogenity.

Návrhy na jej prekonanie podávame vo štvrtej kapitole. V dnešnej dobe teda neexistuje vytvorený kolektívny subjekt zmeny v podobe Marxovskej triedy. Existujú však isté predpoklady v určitých fragmentoch spoločnosti, ktoré naznačujú, že isté skupiny môžu takýto subjekt potencionálne vytvoriť. Jeho možnosť vychádza z výrazných protirečení, ktoré súčasný kapitalizmus prináša a negatívne zasahuje široké vrstvy spoločnosti. Domnievame sa, že pre marxovsky zamerané politické subjekty nejde o vyslovene negatívnu skutočnosť. Naopak možno tvrdiť, že sa nachádzame v diametrálne novom priestore, ktorý umožňuje staré štruktúry zanechať v minulosti a začať formovať nový subjekt úplne od začiatku. Tu už je úlohou praktických politických subjektov aby v Marxovskom duchu boli zjednotiteľom týchto skupín, hľadali spoločné prieniky a témy, ktoré ich oslovia a zjednotia. V tomto zmysle sa majú stať tým, kto nahliadne za závoj ideológie a spozná v doteraz skrytých potenciách a tendenciách možnosť budúceho kolektívneho subjektu zmeny a začne sa mu aktívne venovať. Domnievame sa, že nás táto skutočnosť vrátila späť na začiatok k Marxovi.

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu „*Sociálne zmeny a konflikty vo vybraných súvislostiach vývoja súčasného kapitalizmu VEGA 2/0028/24*“

Literatúra

AB-5 Worker status: employees and independent contractors.(2019-2020)
Web. Online. 2. dec.2024.

<https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201920200AB5>

BATTAGGIA, A. (1981): Mass worker and social worker: reflections on the "new class composition Web. Online 29. Nov. 2024.

<<https://notesfrombelow.org/article/mass-worker-and-social-worker>>

BECK, U. (2000): *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.

BORLAND, E. (2008): Class consciousness. In PARRILO, VINCENT N. (ed.). *Encyclopedia of Social Problems, Volume 1*. SAGE Publications. p. 134

ENCYKLOPEDIA BRITANNICA. (2013): Encyclopaedia Britannica Online. Web. 17. Nov. 2024 .< <https://www.britannica.com/topic/class-consciousness> >

ENGELS, F. (1977): *Pana Eugena Dühringa převrat vědy*. Praha: Svoboda

EUROPEAN COUNCIL. (2024): European council Online. Web. 25. Nov. 2024. <<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/platform-work-eu/>>

FUCHS, CH. (2024): Appropriation of Digital Machines and Appropriation of Fixed Capital as the Real Appropriation of Social Being: A Comment on Toni Negri's Article "The Appropriation of Fixed Capital: A Metaphor?". In: *Triple-c*. 22 (1). 468 – 475.

HĽAVNÉ SPRÁVY. (2023): "Koniec hry s Uberom": Štokholmský štrajk vodičov Uberu a Boltu Web. Online. 2. dec. 2024 <"<https://www.hlavnespravy.sk/koniec-hry-s-uberom-stokholmsky-strajk-vodicov-uberu-a-boltu/3012073> >

LENIN, V. I. (1980): *Čo robiť?* In: Spisy 6. Bratislava: Pravda. 19 – 237.

LUKÁCS. G. (2020): Metodické poznámky k organizačnej otázke In: Lukács, G.: *Dějiny a třídní vědomí*. Praha: Filosofia. 461 – 507.

LUKÁCS. G. (2020): Třídní vědomí In: Lukács, G.: *Dějiny a třídní vědomí*. Praha: Filosofia. 207 – 245.

MARX, K. (1976): Ekonomicko – filozofické rukopisy z roku 1844 In: Marx, K – Engels, F.: *Vybrané spisy v pěti svazcích I*. Praha: Svoboda. 43 – 113.

MARX, K., ENGELS, F. (1950a): Manifest Komunistické strany In: Marx, K., Engels, F.: *Vybrané spisy I*. Praha: SVOBODA. 17 – 59.

MARX, K., ENGELS, F. (1962): Německá ideologie. In: Marx, K., Engels, F.: *Spisy 3*. Praha: SNLP. 23-555.

MARX, K., ENGELS, F. (1966): Konspekt Bakuninovy knihy „Státnost a anarchie“. In: Marx, K., Engels, F.: *Spisy 18*. Praha: SNLP. 615 – 655.

NEGRI, A. (1992): Interpretation of the class situation today: Methodological

- aspects. In: BONEFELD, W. – GUNN, R. – PSYCHOPEDIS, K. (eds.): *Open Marxism, Vol.2: Theory and practice*. London: Pluto press. 69-105.
- NEGRI, A. (1979): *Dall'operaio massa all'operaio sociale*. Milan: Multhipla Editori.
- NOVOSÁD, F. (2018): *Zabudnúť na Marxa*. Bratislava: IRIS.
- OLLMAN, B. (1972): Toward Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class. *Politics&Society*, 3(1), 1-24.
- OSSOWSKI, S. (1963): *Class Structure in the Social Consciousness*. London: Routledge & Kegan Paul.
- PAVLÍNEK, P. (1997): Vybrané teoretické interpretácie súčasnej transformácie kapitalizmu. In: *Sociologický časopis*. 33 (1) 41-56.
- RAZA, G. (2020): Precariat: narrow definition, discourse and reality. In: LE MAREC, Joëlle ; DU PLESSIS, Hester (eds.), *Savoirs de la Précarité/ knowledge from precarity*. Editions des archives contemporaines, Coll. France: Etudes des sciences et Histoire des techniques. 249-257.
- RUMAN, J. (2021): Vzostup prekarizovanej práce a zrod prekariátu. In: KOŠČ, J – RUMAN, J. (eds.) *K problematike chudoby a sociálnej neistoty na Slovensku v 21. storočí*. Košice: Pracujúca chudoba. 115- 136.
- SOCIOLOGICKÁ ENCYKLOPÉDIE. (2020) Sociologická encyklopedie Online. Web. 18. Nov. 2024. <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Masa>>
- STANDING, G. (2018): *Prekariát*. Praha: RUBATO.
- THOMSON, A. (1974): *Class consciousness* Online. Web. 5. Nov. 2024. <<https://www.acadiau.ca/~thomson/1classconsciousness.pdf>>
- WRIGHT, E, O. (2016): Is the precariat a class? In: *Global Labour Journal*. 7 (2). 123-135.

Mgr. Matúš Ondrejka

Ústav politických vied SAV, v.v.i.

Dúbravská cesta 9. 841 04

matus.ond@gmail.com

Recenzie – Reviews

Marchevský, O. – Suvák, V. – Zákutná, S. (eds.): Život s filozofiou.
Bratislava: SFZ pri SAV. 2024. 259 s., ISBN 978-80-69070-04-2

Slovenské filozofické združenie pri Slovenskej akadémii vied pod editorským vedením O. Marchevského, V. Suváka a S. Zákutnej vydalo v roku 2024 svoju ďalšiu vedeckú publikáciu – zborník príspevkov k životnému jubileu profesora Františka Mihinu. F. Mihina sa vo svojej celoživotnej vedeckej a pedagogickej práci orientuje na dejiny filozofie, filozofiu vedy, teóriu poznania a najmä filozofiu pragmatizmu. Filozofiu chápe a učí ako filozofiu činného života. Prepojenie filozofie a života osobnosťou F. Mihinu bolo inšpiráciou pre autorov, ktorí napísali svoje štúdie do recenzovaného zborníka.

Zborník obsahuje vedecké štúdie tematicky rozdelené do piatich častí: *Pragmatizmus a Charles Sanders Peirce, Slovenská filozofia, Dejiny myslenia, Etika a antropológia, Filozofická esej*. V úvodnej časti zborníka sú zahrnuté priateľské pozdravy profesorovi Mihinovi od osobností, ktorých cesty sa vzájomne spojili v určitých okamihoch ich osobného a profesionálneho života – bývalého prezidenta Slovenskej republiky Rudolfa Schustera, prof. Františka Novosáda, prof. Miroslava Marcelliho a prof. Rudolfa Dupkalu. Autormi jednotlivých štúdií sú kolegovia, priatelia a žiaci profesora Františka Mihinu.

Prvú časť zborníka tvoria texty so zameraním na filozofiu pragmatizmu, najmä na myslenie Charlesa Sandersa Peircea, o ktorom F. Mihina napísal jedinečnú ucelenú monografiu (Mihina, F., 2014. *Charles Sanders Peirce. Zo života a diela*. Prešov: Universum). Štúdia Emila Višňovského s názvom *Idiografia americkej filozofie a peirceovské meditácie* predstavuje čitateľovi Františka Mihinu nielen ako slovenského znalca filozofie a diela Peirca, ale aj ako zakladateľa „Prešovskej peirceovskej školy“ (s. 34). Višňovský analyzuje Mihinovu interpretáciu Peirceovho pragmatizmu v troch rovinách – metafilozofickej, historicko-filozofickej a kultúrno-etickej.

Štúdia Miroslava Marcelliho s názvom *Zadigova metóda a Keplerove zákony* je venovaná F. Mihinovi za jeho „úvedenie peirceovských štúdií do našej filozofie“ (s. 39). Marcelli približuje Peirceovu abdukciu ako samostatný druh inferenčných postupov. Ukazuje dve základné modalities,

v akých vystupujú výsledky abduktívnych inferencií – určenia príčin na jednej strane a hypotézy zákonov, ktoré prinášajú kreatívne zovšeobecnenia na strane druhej.

Tretia štúdia od súčasného predstaviteľa amerického pragmatizmu Johna Rydera s názvom *Toward a Pragmatic Naturalist Understanding of Consciousness* skúma z pozície pragmatického naturalistického prístupu problematiku vedomia a našej ľudskej skúsenosti.

Autorom ďalšej štúdie s názvom *Dynamický Objekt, Bezprostredný Objekt a umelecké dielo* je Peter Michalovič. Jeho štúdia sa zaoberá tým „ako je možné v teórii interpretácií umeleckého diela využiť vzťah medzi tým, čo Peirce označoval termínmi dynamický objekt a bezprostredný objekt“ (s. 79). Michalovič obracia svoju pozornosť na teóriu semiotiky U. Eca a filozofiu dekonštrukcie J. Derridu najmä v kontexte ich analýz Peirceovho termínu „neobmedzená semióza“.

Korpus štúdií prvej časti zborníka uzatvára štúdia Petra Kyslana *Kant a Peirce vo filozofovaní profesora Františka Mihinu*. Štúdia je interpretáciou Mihinovho filozofického prínosu k skúmaniu a iniciatívam amerického pragmatizmu Ch. S. Peircea v kontexte kritickej filozofie I. Kanta.

Druhá časť zborníka je zostavená zo štúdií Františka Novosáda a Ondreja Marchevského. F. Novosád svoju štúdiu s názvom *O archeológii slovenského marxizmu* venuje úvahám o domácom filozofickom prostredí v období tzv. marxizácie filozofie a ideologických vplyvov na myslenie generácie slovenských filozofov v rokoch 1949 – 1989.

Aj nasledujúca štúdia druhej časti zborníka *My a naše filozofické pokolenie*, ktorej autorom je Ondrej Marchevský predstavuje súčasný filozofický výskum problému filozofického pokolenia v dejinnofilozofickom kontexte. Vo svojej štúdii si Marchevský kladie za cieľ „preskúmať vzťahy a vývojové tendencie domáceho filozofického myslenia 20. storočia a súčasnosti“ (s. 112). Marchevský najmä na príkladoch K. Mannheima, J. Ortegu y Gasset, W. Straussa a N. Howea približuje niekoľko významových rovín fenoménu filozofického pokolenia, a napokon svoju líniu uvažovania o tomto fenoméne smeruje k úvahe o „formovaní našej filozofie ako produkte intenzívnej spolupráce alebo výsledku výkonov výnimočných osobností, filozofov. Pokolení utváraných učiteľmi, vzormi“ (s. 122).

V tretej časti zborníka sú sústredené štyri príspevky reflektujúce otázky dejín myslenia. Vladislav Suvák vo svojom texte *Antisthenove logické tézy*

v kontexte *Stilpónovej dialektiky* analyzuje pomocou Stilpónových zlomkov niektoré antisthenovské výroky, ktoré sú súčasťou dialektických skúmaní. Ukazuje základný rozdiel medzi „takzvanými sókratovcami, ku ktorým môžeme zaradiť Antisthena i Stilpóna, a ďalšími dobovými filozofmi, pre ktorých znamená filozofia niečo viac ako sókratovskú zmenu spôsobu života“ (s. 127).

Rudolf Dupkala sa v príspevku *Metamorfózy pozitivizmu v interpretácii Františka Mihinu* obracia na tie práce F. Mihinu, v ktorých sa zaoberá problémom racionality a filozofiou pozitivizmu. Dupkala vyzdvihuje Mihinov kritický interpretačný prístup k intelektuálnemu dedičstvu európskeho filozofického myslenia akcentujúc význam aj scientistickej línie v dejinách filozofického myslenia.

Sandra Zákutná v príspevku s názvom *Kant a kozmopolitizmus* analyzuje Kantovu svetoobčiansku teóriu v kontexte súčasných filozofických teórií kozmopolitizmu a poukazuje na Kantov vplyv na moderné teórie.

Text Martina Muránskeho s názvom *Kolektívna sebadeštrukcia v maxime života vo vlastnom záujme (K Tugendhatovej kritike kontraktualizmu)* uzatvárajúci tretiu časť zborníka je venovaný problému racionality a filozofii E. Tugendhata. Martin Muránsky vychádza z dvojznačnosti dnešného významu individuálne a kolektívne fungujúcej racionality a objasňuje aktuálnosť Tugendhatovej kritiky individualistickej pozície.

Posledná, štvrtá časť zborníka je priestorom pre štúdie z oblasti etiky, morálnej filozofie a antropológie. Príspevok Vasila Gluchmana *Akademická etika ako etika práce a etika vzťahov* prispieva k pochopeniu ľudskej dôstojnosti, spravodlivosti, zodpovednosti, tolerancie a humánnosti ako jadra etiky akademických vzťahov. Na pozadí vymedzenia širokého a úzkeho chápania academickej etiky formuluje svoju filozofiu academickej etiky spočívajúcu v etike academickej práce a etike akademických pracovných vzťahov.

Andrzej Lipczyński vo svojom príspevku *Antropologia chrześcijańska. Refleksje* predstavuje otázky identity človeka, jej utvárania z pohľadu kresťanskej antropológie. Úvahy o človeku smeruje k možnostiam harmónie človeka s kresťanstvom, jeho uzdravenia a večného šťastia.

Poslednou štúdiou zborníka je text *Filozofia v some* od Lukáša Arthura Švihuru, ktorý hľadá možnosti spoločenských presahov tzv. somatizovanej filozofie, kde „sebazpoznávanie prispieva k väčšej slobode autonómii subjektov sociálnych interakcií a mocenských vzťahov“ (s. 231). Autor

navrhuje integráciu filozofie do každodenného života prostredníctvom tzv. somatického sebapoznávania.

Záver recenzovanej publikácie tvorí krátka esej Pavla Suchareka *Prečo svet potrebuje šašov. Paradoxy blázna, ďalej Zoznam vybraných knižných publikácií profesora Františka Mihinu* od roku 1989 do súčasnosti a *Zhrnutie* v anglickom jazyku.

Zborník venovaný životnému jubileu slovenského filozofa F. Mihinu je prejavom úcty k jeho celoživotnému dielu, ktoré zasiahlo myslenie viacerých generácií slovenských filozofov a filozofiek.

R. Dupkala v predložennom zborníku k charakteristike osobnosti F. Mihinu poznamenáva: „Ak by som mal charakterizovať F. Mihinu „jednou vetou“, konštatoval by som, že aj on tak ako Wittgenstein je „hl'adačom pravdy, ktorá ale – rovnako ako Wittgenstein – odmieta stotožniť „život v pravde“ s akýmkoľvek konkrétnym názorom na svet, lebo je presvedčený, že kognitívny dogmatizmus je vlastný iba lenivému duchu“ (s. 166).

Za Slovenské filozofické združenie pri SAV, ktorého je pán profesor František Mihina členom, vyjadrujeme srdečné blahoželenie k životnému jubileu a prajeme veľa zdravia a tvorivých inšpirácií pre život v pravde.

Recenzia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0279/23 *Ako myslieť svet? Limity myslenia sveta vo filozofii dejín.*

Doc. Mgr. Andrea Javorská, PhD.

Predsedníčka Slovenského filozofického združenia pri SAV

Katedra filozofie a politológie

Filozofická fakulta UKF v Nitre

Hodžova 1

949 74 Nitra

ajavorska@ukf.sk

Notácie

Jesenková, A.: (ed.): Filozofia ako prekračovanie hraníc. Bratislava: SFZ pri SAV 2024, 232 s.

Zborník Slovenského filozofického združenia pri Slovenskej akadémii vied je publikačným výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala v dňoch 25. – 27. októbra 2023 na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Jednotlivé príspevky kriticky reflektujú a analyzujú povahu, príčiny, mechanizmy, dôsledky a potenciál konštituovania, posúvania a pretvárania hraníc. Zborník je štrukturovaný do troch častí. Prvá časť je zameraná na skúmanie epistemologicko-metodologických otázok konceptualizácie pojmu hraníc vo filozofii. Druhá časť je zameraná na sociálne, etické a politicko-filozofické aspekty problému hraníc. Tretia časť je interpretáciou predmetnej témy v ontologicko-etickom rozmere. Zborník ako celok prináša aktuálnu filozofickú analýzu problému hraníc, ohraničenosti, obmedzení, ktorý je prítomný vo filozofickom myslení už od antiky, zároveň jednotlivé štúdie v zborníku ukazujú, že filozofické diskusie samé prekračujú hranice, poskytujú teoreticko-metodologické východiská, a majú aj praktické aplikácie v politických a spoločenských kontextoch.

Pružinec, T. – Javorská, A. – Mitterpach, K. – Vašek, M. – Kocinová, L.: Ako myslieť svet? Ako myslieť hranice? Bratislava: SFZ pri SAV 2024, 121 s.

Kolektív autorov z Filozofickej fakulty UKF v Nitre vydal spoločnú editovanú knihu v rámci riešeného grantu VEGA 1/0279/23 *Ako myslieť svet? Limity myslenia sveta vo filozofii dejín*. Publikácia obsahuje päť kapitol, v ktorých autori analyzujú fenomén sveta a jeho hraníc v kontexte problémov hraníc myslenia, jazyka, konania, krízy racionality a niektorých perspektív občianskej spoločnosti. Všetky kapitoly sú primárne zacielené na interpretáciu tém, ktoré boli pertraktované vo filozofii dvadsiateho storočia, konkrétne v myslení H. Arendt, J. Patočku, B. Latoura, P. T. de Chardin, J. Polákovej, J. L. Mariona a L. Wittgensteina. Editovaná kniha prináša inšpiratívne filozofické reflexie aktuálnych problémov.